T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Hadis Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

KÜTÜB-İ SİTTENİN KİTABU'L-İLİM ADLI BÖLÜMLERİNDE GEÇEN RİVAYETLERİN HADİS USÛLÜNE KAYNAKLIĞI MESELESİ

Sait İNAN

Danışman
Prof. Dr. H. Musa BAĞCI

Diyarbakır 2016

ÖNSÖZ

Hadislerin dine kaynaklık etmesi ve Kur'anın anlaşılmasındaki önemli rolü hadis ilmini İslami ilimlerin neredeyse merkezine oturtmuştur. Böylesi büyük bir öneme sahip olan hadis ilminin malzemesini teşkil eden hadislerin tespiti, sıhhat dereceleri, onlarla amel edilip edilemeyeceği, kısacası bu malzemenin keyfiyeti, gelişi güzel, rast gele sistemlerle şekillenmemiştir. Bunun yanında bu malzemelerin günümüze kadar gelirken ne gibi süreçler geçirdiği, bu süreçlere nelerin etki ettiğini bilmek bu malzemenin sıhhatini ortaya koymak adına son derece önem arz etmektedir. Meseleye bu açıdan bakınca hiç şüphesiz hadis usûlü ve hadis tarihinin hadis ilimleri içindeki etkin varlığı kendisini hatırlara getirmektedir.

Peygamber'imiz hayatta iken onun söylediği sözlerin anlaşılmasında ya da güvenilirlik derecesinde Müslümanlar herhangi bir sıkıntı yaşamıyor, yaşasa bile Peygamber'in kapısına giderek bu sorunu hallediyorlardı. Fakat Peygamber vefat ettikten sonra Müslümanlar karşılaştıkları sorunlara Peygamber'in uygulamalarından ve sözlerinden çözüm arayışına girince bu malzemenin Peygamber'e aidiyetini sorgulamaya başlamışlardır. Bu sorgulamalar zaman geçtikçe hadis uydurma faaliyetleri, siyasi ve dini görüş ayrılıkları gibi farklı etkenlerden dolayı derinleşmeye başlamıştır. Hal böyle olunca Müslümanların Peygamber'e isnâdla duydukları bir sözü sağlam ve güvenilir yol ve yöntemlerle tespit etme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Böylece hadis usûlü dediğimiz ilim teşekkül etmeye başlamıştır. Hadisin sıhhat ve keyfiyetini ortaya çıkarmak adına meydana getirilen bu ilmin kriterlerinin de sağlam olması gerekiyordu ki bu ilmin süzgecinden geçen bir malzemeye itibar edilebilsin. Yani hadis malzemesinin güvenilir olması bir anlamda onu tetkik eden hadis usûlü ilmine bağlıydı. O halede bu ilim nasıl ortaya çıktı, bu ilmin kriterlerinin oluşmasında nelerin etkisi oldu? İşte biz bu çalışmada hadis usûlü ilminin sanılanın

aksine hadis tasnifatının en mükemmel örneklerinin verildiği çağ olan *Kütüb-i Sitte* çağında bilindiğini ve de *Kütüb-i Sitte*nin Kitabu'l-İlimlerinde bunların kayıtlarının bulunduğunu ortaya koymayı hedefliyoruz.

Çalışmamız bugün elimizde mevcut olan hadis usûlü ilminin nasıl ortaya çıktığı ve bu ilmin kaynaklarının neler olduğu konusunda bizlere aydınlatıcı bilgiler sunacaktır. Ancak hiç kuşkusuz bu tespiti çok geniş alanlardan tarayıp ortaya koymak bizim takâtimizin fevkindedir. Bunun için bu çalışmada sınırlı bir alan belirleyip, çalışma alanı olarak *Kütüb-i Sitte*'lerin Kitabu'l-ilm bölümlerini seçtik. Böylece hadis usûlünün oluşmasında ve hadis tarihinde, Kitabu'l-ilimler'deki rivayetlerin nasıl bir etkiye sahip olduğu ortaya çıkacaktır. Ayrıca bu çalışmamız *Kütüb-i Sitte*'nin meydana getirildiği dönemlerde hadis usûlü adına neler yapıldığı hakkında bilgiler verecektir.

Çalışmamızı iki bölüme ayırarak birinci bölümde Kitabu'l-İlim'deki rivayetlerin hadis usûlüne kaynaklığı meselesini inceleyeceğiz. İkinci bölümde de yine Kitabu'l-İlim'deki rivayetlerden hadis tarihine yön vermiş, hadis tarihini etkilemiş olan rivayetleri inceleyeceğiz. Ayrıca her başlığın sonunda ulaştığımız sonuçları hadis usûlüyle veya hadis tarihiyle mukayese etme imkanı sunacağız. Bu Mukayeseyi yapabilmek için için her başlığın sonunda konunun temel hadis usûlü kaynaklarında nasıl işlendiğini vereceğiz.

Çalışmayı meydana getirirken konu seçiminden çalışmanın son merhalesine kadar görüş ve düşünceleriyle bana yardımcı olan Prof. Dr. H. Musa Bağcı'ya ve bana bu konuda destek olan arkadaşlarıma, değerli eşim ve çocuklarıma teşekkür ederim.

Sait İNAN

Diyarbakır 2016

ÖZET

Çalışmanın amacı *Kütüb-i Sitte*'nin Kitabu'l-ilim bölümlerindeki rivayetlerin, hadis usûlünün oluşmasında ve hadis tarihinde nasıl bir etki meydana getirdiğini ortaya koymaktır. Bunun yanında bu çalışma *Kütüb-i Sitte*'nin yazıldığı dönemlerde hadis usûlü adına neler yapıldığını ortaya koyacaktır. Ayrıca çalışma temel hadis usulü kaynaklarından konuyla ilgili kesitler sunarak Kitabu'l-ilim'lerden çıkardığımız sonuçları ve etkilerini mukayese etme imkânı da sunacaktır.

Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kitabu'l-ilim'lerin hadis usûlüne kaynaklığı meselesini ve mukayesesini ortaya koyduk. İkinci bölümde ise Kitabu'l-ilim'lerdeki rivayetlerin hadis tarihine etkisini ortaya koyduk.

Anahtar Kelimeler: Hadis, *Kütüb-i Sitte*, Kitabu'l-ilim, Hadis usûlü, Hadis tarihi

ABSTRACT

The purpose of this study is to reveal how the narrates from the section of Kitabu'l-ilim in *Kütüb-i Sitte* affect the formation of methodology of hadith and create an impact in the history of hadith. Besides, this study will uncover what was being done in the name of the hadith style during the period of writing *Kütüb-i Sitte*. Furthermore, by offering the relevant sections from the sources of the basic methodology of hadith, this study will provide the opportunity to compare the results and impacts that we have learned from Kitabu'l-ilim.

This study consists of two parts. In the first part, we put forward the issue of Kitabu'l-ilim as being the funds of the hadith and the comparison of it. In the second part, we demonstrate the impact of the narrates in Kitabu'l-ilim on the history of the hadith.

Key Words: Hadith, *Kütüb-i Sitte*, Kitabu'l-ilim, Methodology of Hadith, History of Hadith

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ II

ÖZET IV

ABSTRACT V

KISALTMALAR IX

GİRİŞ 1

1. ÇALIŞMANIN KONUSU VE AMACI 1

2. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI 2

3. GENEL ANLAMDA İLİM KELİMESİNİN KAVRAMSAL TAHLİLİ 3

4. KURANDA İLİM KAVRAMI 5

5. HADİSLERDE (KİTABU'L- İLİM'LERDE)İLİM KAVRAMI 8

6. KÜTÜB-İ SİTTEDEKİ KİTABU'L-İLİMLERİN OLUŞTURULMA AMACI 16

BİRİNCİ BÖLÜM

(KÜTÜB-İ SİTTE'NİN KİTABU'L- İLM ADLI BÖLÜMLERİNDEKİ RİVAYETLERİN HADİS USÛLÜNE KAYNAKLIK MESELESİ VE MUKAYESESİ) 21

1. TAHAMMULU'L-HADİS 21

1.1. Muhaddisin Haddesena, Ahberana, Enbeena, Demesi Babı 34

1.2. Muhaddisin Huzurunda Okuma ve Ona Arz Etme Babı 40

1.3. Münâvele ve Kitâbetin Câizliği Bâbı 48

2. RÂVÎNİN DURUMU 55

2.1. Kendisine Tebliğ Ulaşanlardan Bazısı İşitenlerden Daha İyi Belleyendir .. 58

2.2. Küçüğün Semâ'ı ve Tahammülü Babı 61

3. HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN'İN SÜNNETİ 67

3.1. Hulefai Râşidinin Sünnetine İttiba Etme 68

4. RİVAYETU'L-HADİS 72

4.1. İlmi Belleyip Başkalarına Aktarmak 75

4.2. Hadis Öğrenmeyi Arzu Etmek 84

İKİNCİ BÖLÜM

(KÜTÜB-İ SİTTE'NİN KİTABU'L- İLM ADLI BÖLÜMLERİNDE RİVAYETLERİN HADİS TARİHİNE KAYNAKLIK MESELESİ VE MUKAYESESİ) 87

1. KİTABETÜ'L-HADİS 87

1.1. İlmin Yazılması Babı 91

2. HADİS RİVAYETİNDE İHTİYATLI DAVRANMAK 104

2.1. Hadis Rivayetinde Tevekkî (Titizlik) Babı 106

3. PEYGAMBERE YALAN SÖZ İSNAD ETME 113

3.1. Peygamber Üzerine Yalan Söyleme 115

3.2. Yalan Olduğunu Bildiği Halde Rasulullahtan Rivayet 121

4. HADİSLERİN TEŞRİ DEĞERİ (ERİKE HADİSİ) 126

4.1. Hadis İnkârcılığı Erike Hadisi 131

5. ER-RİHLE Fİ TALEBİ'L-HADİS 137

5.1. İlim Talebi İçin Yola Çıkma 141

6. HADİSLERDE İSRAİLİYYAT 145

6.1. İsrâîloğullarının Hikâyelerini Rivayet Etme 149

6.2. Ehli Kitaptan Hadis Rivayet Etmek ve Hükmü 154

SONUÇ 159

KAYNAKÇA 161

KISALTMALAR

age.	Adı geçen eser
Ar.	Arapça
bk.	Bakınız
böl.	Bölüm
bs.	Baskı, basım
C.	Cilt
DÜ	Dicle Üniversitesi
Hz.	Hazreti
K.	Karar
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
mad.	Madde
MK	Medenî Kanun
Nu.	Numara
s.	Sayfa
S.	Sayı
vr.	Varak
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

1. ÇALIŞMANIN KONUSU VE AMACI

Çalışmamızın konusu "*Kütüb-i Sitte'nin* Kitabu'l-İlim Adlı Bölümlerinde Geçen rivayetlerin Hadis Usûlüne Kaynaklığı Meselesi"dir. Çalışmanın isminden de anlaşılacağı üzere, araştırmanın amacı Kitabu'l-İlimde geçen rivâyetlerin hadis usûlüne kaynaklık ettiğini ortaya koymaktır. Bu şekildeki bir amaç bizi hadis usûlünün kaynaklarına götürecek, bu ilmin kriterlerinin nasıl oluştuğuna ve ne zaman ortaya çıktığına dair bilgiler sunacaktır. Şüphesiz ki hadis usûlü, hadis ilimleri arasında son derece büyük bir öneme sahiptir. Hadis ilminin esas malzemesini teşkil eden hadislerin nasıl aktarıldığının, rivayet ederken nelere dikkat edilmesi gerektiğinin, bu malzemenin ne kadar güvenilir olduğunun bilgisini hadis usûlü ilmi ortaya koymaktadır. Hadisin keyfiyeti açısından bu kadar büyük bir öneme sahip olan bu ilmin kaynaklarına ulaşmak, bunların erken dönemlerde şekillendiğini delillendirmek kuşkusuz bu ilmin güvenilirliği adına çok önemlidir. Hadis usûlünün kaynaklarını etraflıca bulup tespit etmek çok külli ve ihatası güç bir çalışma olacağı için biz çalışmamız için sınırlı bir alan belirledik. Çalışmamızın sınırları olarak belirlediğimiz *Kütüb-i Sittenin* Kitabu'l-İlim bölümleri bize amacımız uğrunda bol miktarda kaynak sağlayacak, böylece hadis usûlünün oluşmasında ve hadis tarihinde, Kitabu'l-ilimler'deki rivayetlerin nasıl bir etkiye sahip olduğu ortaya çıkacaktır. Ayrıca bu çalışmamız *Kütüb-i Sitte*'nin meydana getirildiği dönemlerde hadis usûlü adına neler yapıldığı hakkında bilgiler verecektir.

2. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Çalışmamız öncelikle ilim kelimesinin kavramsal tahlili ile başlayacak, bu kelimenin Kur'anda ve hadislerde nasıl kullanıldığını hangi mânâlara karşılık geldiğini ifade edecektir. Ayrıca çalışma alanımız olan Kitabu'l-İlimlerin niçin meydana getirildiğine dair başlık açılacak ve çalışma alanımızın oluşturulduğu dönemdeki hâdiselerin çalışma alanımıza etkisi ortaya konacaktır.

Tezin asıl konusuna başlamak için *Kütüb-i Sitte'nin* Kitabu'l-İlim bölümlerindeki rivayetler taranarak hadis usûlü ile ilgili ana başlıklar meydana getirilecek ve bu başlıklar altında ilgili rivayetler işlenecektir.

Kitabu'l-İlimlerdeki rivayetler iki bölümde işlenecektir. Birinci bölüm hadis usûlüne kaynaklık eden rivayetler, ikinci bölüm hadis tarihine etki etmiş rivayetler şeklinde olacaktır. Ayrıca rivayetlerden çıkardığımız bilgi ve sonuçları klasik hadis usûlü ve hadis tarihi ile mukayese edebileceğiz. Bu mukayeseyi yapabilmek için her başlığın sonunda, konunun klasik usûl kitaplarında nasıl işlendiğine dair pasajlar vereceğiz.

Çalışmanın isminden de anlaşılacağı üzere çalışmamızın esas kaynağı *Kütüb-i Sitte*'dir. Bu eserlerdeki rivayetleri incelemek için her eserle ilgili yazılmış meşhur *Fethu'l-Bârî, Umdetü'l-Kâri, Kastallânî, Meâlimu's-Sünen, İhdau'd-Dibâce, Avnu'l-Ma'bud, Arızâtu'l Ahvezî, El-Kevkebi'd-Durri, Tuhfetu'l Ahvezî bi Şerhi Camii Tirmizî, Şurûhu Süneni İbn Mâce* gibi önemli şerhler kaynak olarak kullanılacaktır. Ayrıca her başlıkta konuyu açıklamak ve hadis usûlü ile mukayese yapabilmek için *Kifaye fi-İlmi'r-Rivaye, Nüzhetü'n-nazar, et-Tabakatu'l-Kübra, Ulumu'l-Hadis, Kitabu'l-Ümm, el-İlma', Kavâidu't-Tahdîs, et'Takrîb, el-Muhaddisu'l-Fasıl, Fethu'l-Muğîs* gibi hadis usûlünün önemli eserleri kaynak olarak kullanılacaktır.

Kitabu'l-ilim'lerle ilgili daha önceden yapılmış yüksek lisans tezleri vardır. Ancak bu çalışmalar hadis edebiyatında bir tür olarak ortaya çıkan Kitabu'l-ilim'leri tanıtmak ve Kitabu'l-ilim'lerdeki ilim kelimesinin kullanım şeklini ortaya koymak adına yapılmış çalışmalardır. Bizim çalışmamız diğer çalışmalardan farklı olarak

Kitabu'l-ilim'lerin hadis usulüne kaynaklığı meselesini konu edinecek. Bu yönüyle çalışmamız diğer çalışmalardan farklı ve özgün bir yapıda olacaktır.

3. GENEL ANLAMDA İLİM KELİMESİNİN KAVRAMSAL TAHLİLİ

Çalışmamızın merkezinde yer alan ilim kelimesi için birçok tanım ve izah yapılmıştır. Bunları şöyle sıralayabiliriz; İlim, mutlak olarak bilmek,birşeyin şuurda hâsıl olması, sağlam olarak bilmek, kesin olarak bilmek, deneyerek bilmek, birşeyin gerceğini bilmektir.[1]İlim, kesin olarak, bütünüyle veya kısmen iki veya daha fazla şeyi kavramak [2] bir şeyi hakkıyla bilmek [3] yakin, şüphesiz tasdik, zihinde canlandırma, yakin ve tasavvurun elde ettiği şey,[4] cehaletin zıddı,[5] bir şeyi tanımak,[6] okuma suretiyle elde edilen bilgi, gözlem ve delile dayanarak sonuç çıkarma yani tefekkür, deney ve tecrübeye dayanan bilgi,[7] haber, vakıf olmak ve birtakım işlerle ilgili olmakla tahsil olunan malumat,[8] bilim,[9] şuur,[10] hissetmek, algılamak, hayal etmek,[11] gibi anlamlara karşılık gelmektedir.

Buraya kadar ki tanımlar daha çok ilim kelimesinin sözlük anlamını ifade ediyor. İlim kelimesinin terim anlamı için de şunları söyleyebiliriz: İlim, canlı varlığın kendisi sebebiyle bilen konumuna yükseldiği bir niteliktir. [12] Ragıb, *Müfredat'ında* şu tanımı yapar: İlim, ameli-dini yükümlülüklere vukuftur ki, ancak bunların yerine getirilmesi ile tam olur.[13] İlim gerçeğe uygun olan kesin inançtır. İlim

---

[1] İbn Manzûr, **Lisanul Arab**, Daru's-Sadr, Beyrut 1983, xıı, 416.
[2] Ebul Beka, **el Külliyat**, Müessesetür Risale, Beyrut 1996 s.610-611; Tehanevi**, Keşşaful Istılahatı'l-fünun**, Mektebetü Lübnan 1996, ll, 1619.
[3] Ebul Beka**, age**, 610-611.
[4] Tehanevi**, age**, s, 1056.
[5] Halil b. Ahmed, **Kitabul Ayn**, Daru'l-Kütübü'l ilmiye, Beyrut 2003, 221.
[6] Firuzâbâdi, **el Kamusûl Muhit**, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2005, 1140.
[7]Ferit Develioğlu**, Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Aydın kitabevi Ank. 1990, 513; MehmetDoğan, **Büyük Türkçe Sözlük Birlik yay**. Ank. 1981, 462.
[8] Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, Akdam Matbaası, Dersadet 1317, 947.
[9] Büyük Larouss, **Gelişim yay**. İst. 1986,IX, 5640.
[10] İbn Manzûr, **age**, XII, 418.
[11] Tehanevi, **age**, 1057.
[12] Ali b. Osman el-Hucvîrî, **Keşful Mahçub**, Çeviri: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay, İstanbul 1982, 91.
[13] Ragıb, **el-Müfredat fi Garibi'l Kur'an**,el-Matbaatü'l-Meymeniyye, Kahire 1306, II, 114.

dikkat üzere bilmeye denir.[14] İlim bir şeyin başka şeylerden farklılığını ortaya koyan niteliktir.[15] İlim bilinen şeylerin, hissi idrak halinden insan aklındaki bilgi ve marifet hazinesi durumuna intikal etme evresidir.[16] İlim "Kâinat içinde meydana gelen olayların sebep, sonuç, oluş ve tesirleri konusunda aklın ölçüleri çerçevesinde, tahsil ve tecrübe (deneme) ile elde edinilen doğru bilgidir."[17]İlim, araştırma ve dikkatli bir gözleme dayanan, hakikati ifade eden, cehaleti gideren, ilahi yolla bildirilen veya beşeri çaba ve tecrübeler sonucunda ortaya çıkan, dünya ve ahiret için yararlı olan, kesin ve şüphesiz gerçekliklerdir.[18]

İlâhî bir sıfat olarak "Allah'ın gerek duyular âlemine gerekse duyu ötesine ait bütün nesne ve olayları bilmesi" diye tanımlanabilir. Kur'an'da Allah'ın en yetkin şekliyle bilen bir varlık olduğu alîm, habîr, şehîd, hâfız, muhsî, vâsi' gibi isimlerle ifade edilmiştir. Bu kavramlar çerçevesinde ilim "zaman ve mekân sınırı olmaksızın küçük büyük, gizli âşikâr her şeyi ve her hadiseyi müşahede etmişçesine hakkıyla bilmek" mânasına gelir. [19]

İlim kelimesi, ilimler tarihi boyunca "belli bir alana ait sistemli bilgi birikimini ifade eden disiplin" mânasında kullanılmıştır. Fen teriminin de İslâm'ın klasik çağında herhangi bir ilmî disiplini yahut bir ilme ait alt disiplinlerin her birini karşıladığı bilinmektedir. Modern dönemde fen din ilimlerini kapsayacak şekilde de kullanılmış, ancak çok defa din ilimleri için ilim, modern bilim için fen kelimesi tercih edilmiştir.[20]

İslam düşünürleri, ilim deyince üç manayı anladıklarını veya anlaşılması gerektiğini ifade ederler.

1) İlim bir haldir, yani bir idrak ve kavramdır. Burada halden maksat, sabit değil, değişen ve yerini başkasına veren veya unutulup giden bir durumdaki anlayış, kavrayış ve idraktir.

---

[14] Firuzâbâdi**, age**, 1440.
[15] Ebül Hüseyn Ahmed b Faris**, Mu'cemul Makayüsul Luğa**, Beyrut 1991,VI, 88.
[16] Abdurrahman Habenneka el Meydanî, **el Akidetül islamiye**, Darul kalem,Dimeşk 1994, 31.
[17] Doğan, **age**, 462.
[18] Nakib el-Attas, **İslam ve Laisizim**, çev: Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul 1994, 139.
[19] Yusuf Şevki Yavuz, İlim, **TDVİA**. Diyanet vakfı Yayınları, İstanbul 2000, XXII, 108.
[20] İlhan Kutluer**,TDVİA**. Diyanet vakfı Yayınları, İstanbul 2000, XXII, 110.

2) İlim, malum anlamında anlaşılır ve buna Türkçede "bilgi" demek mümkün olur. Böylece ilim, bilmek olarak mastar anlamından malum yani bilinen anlamında kullanılmış olur.

3) İlim bir melekedir, uzun çalışmalar sonunda insanın kazandığı ve kendine mal ettiği bir ilkeler, prensipler, kanun1ar bütünlüğüdür, insanda mevcut olan ilmin, ilkelerine ve kanun1arına göre cüzi meselelere ve malumata, bilinen nesnelere tasarruf etme yetkisi, gücü ve niteliğidir.[21]

4. KURANDA İLİM KAVRAMI

Kur'an'da en çok geçen kelimelerden biri olan ilim kavramı türevleriyle birlikte Ku'ran-ı Kerim'de 750 yerde geçmekte olup yaklaşık 380 ayette isim, muhtelif fiil sığaları ve sıfatlar şeklinde Allah'a nispet edilmiştir.[22]İlim kelimesinin Kur'an'da bu kadar çok geçmesi konun Kuran'daki yeri ve önemini göstermesi bakımından manidardır. Ayrıca bu kadar çok kullanılması manasındaki derinlikler ve çeşitlilikler hakkında bizlere ipuçları vermektedir.

Ku'ran-ı Kerim'de hâkim olan ilim kavramı sadece vahiy veya salt insan aklı ile yani tecrübe ve okuyup öğrenme sonucunda elde edilen bir bilgi değildir. İlim hem vahy yoluyla ve hem de beşeri çabalarla öğrenilen ve öğretilen teknik, sanat, fiziki yani müspet ilimler, devlet idaresi, dini açıdan değerli kültür ve bilgi, canlı ve cansız varlıklara dair ilim, kısaca dünya ve ahiret saadetine ulaştıran her türlü bilgi ve beceri manasını taşıyan çok geniş anlamlı bir kavramdır. Bir başka ifadeyle Allah'tan başlayıp insan ve diğer varlıkları kuşatan, sürekli tekâmül eden, onlarla yürüyen ve nihayetini yine Allah'ta bulan bir süreçtir.

Kur'an'daki ilim telakkisi manayı da maddeyi de kucaklamaktadır. Kaynak olarak Allah'ın ilmini esas alırken insana ve onun akli ürünlerine de değer vermektedir. Bu yüzden Allah'ın bildirdiklerine ilim derken, insanın ortaya koyduğu gerçeklikleri de ilim saymaktadır. Yeter ki bunlar Allah'ın, insanın ve diğer varlıkların hukukuna riayet ederek hem dünya hem de ahiret için yaralı olsunlar.

[21] Hüseyin Atay, **Bazı İslam Filozof ve Düşünürlerine Göre İlimlerin Sayımı ve Tasnifi**, İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, 4, 2-3.
[22] M.F. Abdulbâkî, **el Mu'cemul-mufehres**, Daru'l Kütübü'l Mısriyye, Kahire 1364, 469-481.

Kur'an açısından ilim kavramının kapsamına Allah'ın ilmi, vahy, sahîh hadisler, doğru haberler, eşyaya ait bilgiler, beşerin akli çaba, gözlem ve deneyle elde ettiği doğru ve gerçeklik değeri olan, dünya ve ahiret için yararlı olan tüm bilgiler girmektedir.[23]

Kur'an'da pozitif ilimler dediğimiz bilim dallarına konu teşkil edebilecek ayetler de dikkatimizi çekmektedir. Fıkıh ilminin sahasına girebilecek 150 ayete mukabil; fizik, kimya, astronomi, biyoloji, tıp vb. sahalara dair 750 kadar ayetle Kur'an inceleme ve tefekkürü emretmektedir. Kur'an tâbii ilimlerin sahasına giren bu türden meseleleri esas maksat ve gaye olarak anlatmaz. Gaye Allah'ın varlığına, birliğine ve şu muhteşem kâinatın yaratıcısı olduğuna; insanın yuları boynunda meraya salıverilmiş bir deve olmadığına, bir daha dirilmemek üzere kabre girip çürümeyeceğine, insanların dikkatini bu muhteşem nizama, nizamın tezahürlerine ve delillerine çekmek, Allah'a iman etmenin meyvelerini göstererek hidayet ve istikamete götürmektir.[24]

Kur'an'daki ilim anlayışının Müslüman toplumlardaki algısı, toplumun şekillenmesinde çok büyük bir öneme sahip olmuş. İslam medeniyetini bir ilim medeniyeti haline getiren baş faktör Kur'an'ın ilim görüşüdür. Bu görüş doğru ve tam olarak anlaşıldığı sürece Müslümanlar insanlık tarihinin medenileştirici gücü olmuşlar. Yanlış ve eksik anlaşıldığı zaman ise fikri ve fiili darmadağınık, onun "mücessem vahdet" demek olan hayatı alt üst olmuştur.[25]

Kur'an-ı Kerim ilmi, imana bir vesile olması açısından teşvik etmiş onu övmüş ve inanılan şeylerin belli bir derecede kavranmasını istemiş; ilimsizliği ise küfür sebeplerinden biri saydığı için yermiş ondan sakındırmış ve onu ortadan kaldırmaya çalışmıştır.[26]

---

[23]MusaBilgiz, **Kuranda ilim kavramı**, Diyanet işleri başkanlığı Dini yayınlar daiersi başkanlığı Cilt: 46, Sayı:1, 2010, 118.

[24] Ahmet Bedir, **Kuran ve ilim**, Harran Ünv. İlahiyat Fak. Dergisi, 2, 283,287.

[25] Mehmet Aydın, **İslama Göre İlim**, Dokuz Eylül Ünv. İlahiyat Fak. Dergisi, 3,2.

[26] Hüseyin Polat, **Kuran Ayetleri Işığında İman-İlim İlişkisi**, İnönü Ü. İlahiyat Fak. Dergisi,2,199.

Kur'an'da bahsedilen ilim; öncelikle Allah'ı bilmekle ilgili olup bu ilim medresede okuyarak, etüt yapılarak elde edilen bir ilim değil, başka bir şeydir. Diğer bir tâbirle marifetullahtır.[27]

Kur'an'da ilim kavramı ile yakın anlamlı kavramlar "marifet, fehm, fıkıh, basiret, hiss, r'uyet, yakin, şuur, idrak, teakkul, fikir, haber, kürsü, zikir- tezekkür, tedebbür kelimeleridir. Bu yakın anlamlı kelimelerin odak kavram olan ilim kavramının çerçevesini oluşturması sebebiyle odakta bulunan kelimeyle yakın anlamları arasındaki son derece önem arz etmektedir. Kur'an'da ilim kelimesinin tespit edebildiğimiz zıt anlamları ise cehalet ve zandır.

İlim kavramı eş zamanlı semantik analiz yöntemiyle tahlil edilip Kur'an'da kullanıldığı manalar bakımından incelendiğinde, Kur'an'da ilim kelimesinin cahiliye Arap şiirinin kelime dağarcığında bulunmayan yeni kavramlara işaret ettiği görülür. Buna göre Kur'anda ilim kelimesinin kazandığı yeni manalar şunlardır: Kesin bilgi, vahy, din (Bu üç anlam bilgi kaynağının Allah olması bakımında gerçekleşmesi kesin olan hakikatlere delalet eder.) saf akli bilgi, tecrübeye dayalı bilgi, tezekkür, hatırlama gözlem ve zihni çıkarımlara dayalı bilgi (bu dört anlam ise Allah'ın insanlara bahşettiği dış ve iç duyular vasıtasıyla edinilen ilme işaret eder) farkındalık halidir.[28]

Kur'an'da ilim kavramı çerçevesinde tarihselliğe bir yaklaşım isimli bir makale kaleme alan Prof. Dr. Alpaslan Açıkgenç, Kur'an'da geçen ilimle ilgili ayetleri sıralayıp yorumladıktan sonra şu sonuca varır: "Bu açıklamalar çerçevesinde ilim kavramının kuranda dört anlamda kullanıldığını söyleyebiliriz"

1-Sözlük anlamında

2-Allah'ın bilgisi anlamında

3- Vahyin getirdiği bilgi anlamında

4-Mü'minin vahiy yardımıyla elde ettiği imani bilgi anlamındadır.

[27] Hasan Elik, **Kuran- İlim Münasebeti**, İslami İlimlerde Metodoloji-III, 102.
[28] Al- Rawashdeh, Ziyad, **Kuranda İlim Kavramı**, Doktora tezi, İstanbul Ünv. Sosyal Bil. Enstitüsü, İstanbul 2010, 235-243.

Bunlardan ikincisi ve üçüncüsünün, Allah'ın mutlak bilgisi olduğu açıktır. Ancak vahiyle gönderilen ilim, Allah'ın bilgisinin sadece bir parçasıdır. Allahın kendi katındaki bilgisi bizi ilgilendirmediğinden, bunu konu dışı tutarsak üç ve dördüncü kullanımları birleştirmek mümkündür. Çünkü Kur'an'ın vermek istediği hidayet olduğu için hidayete götüren tek bilgi bunlardır. Bu yüzden bunları "vahyi bilgi" adı altında tek bir sınıfta toplayabiliriz. O halde Kur'an'ın ilim kavramını bu ıstılahi anlamada kullanıldığını söyleyebiliriz. Çünkü ilim, sözlük anlamında bilmek demek olduğundan bilmek bir şeyi doğru olarak bilmek olmalıdır; hâlbuki insanlar bu özelliğe sahip değillerdir. Kur'an, ilim kavramını, vahiy ve dolayısıyla Allah'ın mutlak bilgisi anlamında kullandığı zaman harfi tarif ile beraber el-i'lm şeklinde kullanmış olmasına rağmen, imâni teemmül ile mü'minin kurandan çıkardığı bilgi anlamında kullanıldığı zaman harfi tarifsiz, nekra olarak kullanmıştır.[29]

5. HADİSLERDE (KİTABU'L- İLİM'LERDE)İLİM KAVRAMI

Her ne kadar konumuzun girişine ilim kelimesinin genel anlamı ile başlamış olsak da çalışmamız için asıl gerekli olan ilim tanımı, Kitabu'l-ilim'lerde ki ilim kavramının kullanımı ve tanımıdır. İhtiva ettiği mananın çok şümullü ve derin olmasından dolayı farklı anlamlara karşılık olarak kullanıldığını yukarıda gördüğümüz ilim kelimesi genel olarak hadis literatüründe özel olarak Kitabu'l-ilim'lerde bambaşka bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Hadis literatüründe ilim, hicri ilk dört asırda genellikle "hadis" anlamında kullanılmıştır. Temel hadis kaynaklarından Buhârî ve Müslim'in *el- Câmiu's-Sahih'leri* ile aynı dönem âlimlerinden Ebu Dâvûd'un *Sünen'inde* bulunan Kitabu'l-ilm bölümlerinde ilim; büyük ölçüde "hadis" anlamında kullanılmış, hadisin önemi, hadis öğrenme ve nakl etme metotları gibi konulara yer verilmiştir. Hatîb el-Bağdâdî'nin hadislerin yazılı nakliyle ilgili eserine *Takyidü'l-ilm* ismini vermesi, onun da ilmi hadis anlamında kullandığını göstermektedir. Ancak bütün bunlar ilim kavramını hadise hasretmek anlamını doğurmamalıdır.[30]

---

[29]Alpaslan Açıkgenç, **Kuranda İlim Kavramı Çerçevesinde Tarihselliğe Bir Yaklaşım ve Bunun Tefsir Yöntemine Katkısı**, Kuranı Anlamada Tarihsellik Sorunu Sempozyumu Tebliğ ve Müz. Bursa 8-10 Kasım 1996, 201.

[30]Ahmet Yücel, **Hadis Usûlü**, M.Ü İlahiyat fak. Yayınları, İstanbul 2014, 205.

Hadis litaretüründe ilim kavramı merkezi önem taşıyan terimlerden biri olmuştur. Esasen ilk dönemlerde ilim kelimesinin kapsamına Kur'an, hadis ve fıkhın girdiği, fakat sonraları bununla daha çok hadisin kastedildiği anlaşılmaktadır. İmam Mâlik'in öğrencisi İbn Vehb geniş hadis bilgisi sebebiyle "ilmin divanı" diye anılmakta, el-Câmi' adlı eserinde "Kitabu'l-ilm" başlıklı bir bölüm bulunmaktaydı. Ebul Heyseme Züheyr b. Harb de Kitabu'l-ilm adlı eserinde ilim (hadis) bilgisinin re'y ve kıyastan üstün olduğunu savunmuştur. Dârimî'nin *es-Sünen'indeki* mukaddimede ilim konusu, hadislerden ve ilk devir islam büyüklerinin görüşlerinden hareketle geniş biçimde ele alınmıştır.

İlim kelimesi ve türevlerinin hadis literatüründe kazandığı terim anlamı genel olarak bütün yönleriyle din bilgisi, özel olarak da hadisler ve onların rivayetiyle ilgili olmuştur. Talebü'l-ilm, Tahammülü'l-ilm, Takyidu'l-ilm gibi terimler hadis ilminin öğrenim, öğretim ve aktarım metotları için kullanılmıştır.[31]

Hadislerin tedvîninin başlangıcı olarak kabullenilen, halife Ömer b. Abdulazîz'in Medine valisine gönderdiği emir, bize ilim kelimesinin o döneme dair kullanımı ile önemli bilgiler vermektedir;

وَكَتَبَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ العَزِيزِ إِلَى أَبِي بَكْرِ بْنِ حَزْمٍ: انْظُرْ مَا كَانَ مِنْ حَدِيثِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاكْتُبْهُ، فَإِنِّي خِفْتُ دُرُوسَ العِلْمِ وَذَهَابَ العُلَمَاءِ، وَلاَ تَقْبَلْ إِلَّا حَدِيثَ النَّبِيِّ صلّى الله عليه وسلم: «وَلْتُفْشُوا العِلْمَ، وَلْتَجْلِسُوا حَتَّى يُعَلَّمَ مَنْ لاَ يَعْلَمُ، فَإِنَّ العِلْمَ لاَ يَهْلِكُ حَتَّى يَكُونَ سِرًّا» حَدَّثَنَا العَلاَءُ بْنُ عَبْدِ الجَبَّارِ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ العَزِيزِ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ: بِذَلِكَ، يَعْنِي حَدِيثَ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ العَزِيزِ، إِلَى قَوْلِهِ: ذَهَابَ العُلَمَاءِ[32]

Ömer b. Abdulaziz, Ebu Bekir b. Hazm'a şöyle yazdı:"Bak Rasulullah'ın hadisinden ne bulursan yaz. Zira ben ilmin yok olmasından ve âlimlerin göçüp gitmesinden korkar oldum. Zabt esnasında Peygamber'in sözünden başkası kabul edilmesin. Bir de (âlimlere söyleyin) ilmi ifşa etsinler. Kezalik âlimler (muayyen yerlere) oturarak ders versinler ki bilmeyenlere öğretilmiş olsun. Zira ilim gizli bir şey haline getirilmedikçe yok olmaz

[31] Kutluer, **age**,111.
[32] Buhârî**, kitabu'l-ilm**,34,I/38.

Bize bu Ömer b. Abdulaziz'in hadisini "âlimlerin göçüp gitmesi" sözüne kadar Ala İbn Abdi'l-Cebbâr tahdîs edip şöyle dedi: Bize Abdulaziz İbn Müslim Abdullah İbn Dînâr'dan böylece tahdîs etti.

Yine ez-Zührî'nin bizzat kendisinden nakledilen şu ifadeler ilim kelimesinin hadis anlamında kullanıldığını gözler önüne sermektedir: "Bu ilmi benim tedvînimden önce kimse tedvîn etmemiştir" [33] Bu ifadelerdeki ilim kelimesinin kullanımını destekleyecek manada diğer kullanım da ez Zührî'nin talebu'l-ilm yolunda arkadaşı olan Salih b. Keysan'dan gelir. O şöyle demektedir: "Ben ve Zührî talebu'l-ilm için biraraya geldik ve süneni yazalım dedik. Hazreti Peygamber'den gelenleri yazdık. Sonra ez-Zührî, "sahabeden gelenleri de yazalım; onlarda sünnettendir" dedi. Ben değildir dedim. O yazdı, ben yazmadım; o muvaffak oldu ben kaybettim"[34]

İlim kelimesinin belki de en çok kullanıldığı Kitabu'l-ilim'lerin gerek bab başlıklarında, gerek bu bablar altında sıralanan rivayetlerde ilim kelimesi bazı durumlarda hadis anlamında kullanıldığı görülmektedir. Bu tür kullanımlara, çalışma alanımız olan *Kütüb-i Sitte*'deki Kitabu'l-ilim'lerden şu örnekler verilebilir: Buhârî'nin 19. bab başlığında geçen **"بَابُ الخُرُوجِ فِي طَلَبِ العِلْمِ"** ilim talebi için yola çıkma babı ve hemen başlık altında geçen şu ifadeler buradaki ilimden kastın hadis olduğunu göstermektedir:" **وَرَحَلَ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ، إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أُنَيْسٍ، فِي حَدِيثٍ وَاحِدٍ**Cabir b.Abdillah, Abdillah b.Uneys'ten tek bir hadis almak için bir aylık yolculuk yaptı. **[35]**

Yine Buhârînin 39. bab başlığı olan **"بَابُ كِتَابَةِ العِلْمِ"** ilmin yazılması ve bu bab başlığı altında geçen dört rivayet, buradaki yazılmaktan kasıt olan ilmin hadis olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu dört rivayetten bir kaçını burada zikrederek meseleyi biraz daha netleştirebiliriz.

[33] El -Kettani, **er Risaletül Mustatrafe**, Daru'l Beşairu'l İslamiyye, Beyrut 1994, 4.
[34] Abdurrezzak b. Hemmam, **el-Musannef**, el- Mektebetu'l-İslami, Beyrut 1983,XI, 259.
[35] Buhârî, **ilim**,19,I/32.

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: أَخْبَرَنِي وَهْبُ بْنُ مُنَبِّهٍ، عَنْ أَخِيهِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: «مَا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحَدٌ أَكْثَرَ حَدِيثًا عَنْهُ مِنِّي، إِلَّا مَا كَانَ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، فَإِنَّهُ كَانَ يَكْتُبُ وَلاَ أَكْتُبُ» تَابَعَهُ مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ[36]

Bize Amr ibn Dînâr tahdîs edip şöyle dedi: Bana Vehb ibn Münebbih, kardeşi Hemmâm ibn Münebbih'den haber verdi. O şöyle demiştir: Ben Ebû Hureyre'den işittim şöyle diyordu: "Peygamber'in sahâbîlerinden Peygamber'in hadisini benim kadar toplayan bir kimse yoktur. Yalnız Abdullah ibn Amr müstesnadır. Çünkü o yazardı, ben yazmazdım".

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلاَمٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مُطَرِّفٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ أَبِي جُحَيْفَةَ، قَالَ: قُلْتُ لِعَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ: هَلْ عِنْدَكُمْ كِتَابٌ؟ قَالَ: " لاَ، إِلَّا كِتَابُ اللَّهِ، أَوْ فَهْمٌ أُعْطِيَهُ رَجُلٌ مُسْلِمٌ، أَوْ مَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ. قَالَ: قُلْتُ: فَمَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ؟ قَالَ: العَقْلُ، وَفَكَاكُ الأَسِيرِ، وَلاَ يُقْتَلُ مُسْلِمٌ بِكَافِرٍ[37]

Bize Veki', Sufyan'dan; o da Mutarrıf'dan; o da Şa'bi'den; o da Ebu Cuhayfe'den haber verdi. O şöyle demiştir: Ben Ali'ye sizin yanınızda (Rasulullahtan kalan) bir kitap, yazılmış bir şey var mıdır? diye sordum. Ali: Hayır, bizde Allah'ın kitabından, bir de müslüman olana verilen anlayıştan başka birşey yoktur. Bir de şu sahifenin içindeki vardır, cevabını verdi. Ebu Cuheyfe dedi ki: Peki bu sahifenin içinde ne var? Ali: Onun içinde diyetin, esiri kurtarmanın ve bir kâfire bedel müslümanın öldürülemeyeceğine dair hükümler vardır, dedi.

İlim kelimesinin hadis anlamında kullanıldığı diğer bir bab başlığı da kitabu'l-ilmin kırk ikinci bab başlığı olan "بَابُ حِفْظِ العِلْمِ" ilmin ezberlenmesi babıdır. Bu babda geçen hadislere dikkat edildiğinde bab başlığındaki ilimden kastın hadis olduğu çok açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu başlıkta geçen hadislerden ilki:

حَدَّثَنَا عَبْدُ العَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: " إِنَّ النَّاسَ يَقُولُونَ أَكْثَرَ أَبُو هُرَيْرَةَ، وَلَوْلاَ آيَتَانِ فِي كِتَابِ اللَّهِ مَا حَدَّثْتُ حَدِيثًا، ثُمَّ يَتْلُو {إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ البَيِّنَاتِ وَالهُدَى} [البقرة: 159] إِلَى قَوْلِهِ {الرَّحِيمُ} [البقرة: 160] إِنَّ إِخْوَانَنَا مِنَ المُهَاجِرِينَ كَانَ يَشْغَلُهُمُ الصَّفْقُ بِالأَسْوَاقِ، وَإِنَّ إِخْوَانَنَا مِنَ الأَنْصَارِ كَانَ يَشْغَلُهُمُ

[36] Buhârî**, ilim**,39,I/41.
[37] Buhârî, **ilim**,39,I/40.

العَمَلُ فِي أَمْوَالِهِمْ، وَإِنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ كَانَ يَلْزَمُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِشِبَعِ بَطْنِهِ، وَيَحْضُرُ مَا لاَ يَحْضُرُونَ، وَيَحْفَظُ مَا لاَ يَحْفَظُونَ[38]

Ebu Hureyre şöyle demiştir: "İnsanlar, "Ebu Hureyre çok hadis rivayet ediyor" deyip duruyorlar. Hâlbuki Allah'ın kitabında şu iki ayeti okumasaydım hiçbir hadis nakletmezdim. Ebu Hureyre bu sözden sonra: "Hakikat, indirdiğimiz o açık açık ayetlerimizi ve doğruyu biz Kitab'da insanlara onu pek aşikâr bir surette bildirdikten sonra gizleyenler, işte onlara hem Allah lanet eder ve hem la'net etmek şanından olanlar la'net eder. Ancak tevbe edenler, düzeltenler ve (hakikatı gizlemeyip) iyice açıklayanlar başka. Ben artık onların günahlarından geçerim. Ben en çok tevbeyi kabul edenim, en çok merhamet eyleyenim" (Bakara: 2/159-160) ayetlerini okuyup, şöyle derdi: Muhacir kardeşlerimizi çarşılarda alış veriş etmek işi meşgul ederdi. Ensar kardeşlerimizi de mallarında çalışmak meşgul ederdi. Ebu Hureyre ise karın tokluğuna Rasulullah'tan ayrılmazdı da, onların hazır bulunmadıkları meclislerde hazır bulunur ve onların belleyemedikleri sözleri bellerdi."

Aynı başlık altında geçen diğer bir hadisi şerif de şu şekilde geçer:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ أَبُو مُصْعَبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي ذِئْبٍ، عَنْ سَعِيدٍ المَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي أَسْمَعُ مِنْكَ حَدِيثًا كَثِيرًا أَنْسَاهُ؟ قَالَ: «ابْسُطْ رِدَاءَكَ» فَبَسَطْتُهُ، قَالَ: فَغَرَفَ بِيَدَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: «ضُمَّهُ» فَضَمَمْتُهُ، فَمَا نَسِيتُ شَيْئًا بَعْدَهُ. حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ المُنْذِرِ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي فُدَيْكٍ بِهَذَا أَوْ قَالَ: غَرَفَ بِيَدِهِ فِيهِ[39]

Bize Muhammed ibn Ibrâhîm ibn Dînâr, İbn Ebî Zi'b'den; o da Saîd el-Makburî'den; o da Ebû Hureyre'den tahdîs etti. O şöyle demiştir: "Yâ Rasûlallah, ben senden birçok hadis işitiyorum da unutuyorum, dedim. *"Ridânı yay!"* buyurdu. Yaydım, iki eliyle bir şey avuçlayıp attı. Sonra: *"Topla!"* diye emretti. Ridâmı topladım. İşte ondan sonra artık hiçbir şey unutmadım". Bize İbrâhîm ibnu'l-Munzir tahdîs edip şöyle dedi: "Bize İbnu Ebî Fudeyk tahdîs edip bu hadisi rivayet etti." Bu rivâyete Ebû Hureyre: Rasûlullah eliyle bir şey avuçladı da ridânın içine attı,

[38] Buhârî, **ilim**,42,I/42.
[39] Buhârî, **ilim**, 42,I/42.

demiştir. Bu bab başlığındaki ilim kelimesinin hadis anlamında kullanıldığını gösteren son hadis de şu şekilde geçmektedir:

حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَخِي، عَنِ ابْنِ أَبِي ذِئْبٍ، عَنْ سَعِيدٍ المَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: " حَفِظْتُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وِعَاءَيْنِ: فَأَمَّا أَحَدُهُمَا فَبَثَثْتُهُ، وَأَمَّا الآخَرُ فَلَوْ بَثَثْتُهُ قُطِعَ هَذَا البُلْعُومُ[40]

Ebû Hureyre şöyle demiştir: "Rasûlullah'tan iki kab ilim belledim. Bunlardan birini neşrettim. Diğerine gelince, onu neşretseydim, benim şu boğazım kesilirdi."

Yukarıda Buhârî'nin Kitabu'l-ilm'inden örnek verdiğimiz bab başlıkları ve onların altında geçen hadislerdeki ilim kelimesinin kullanımı çok açık bir şekilde gösteriyor ki buradaki ilimden kasıt, hadistir.

Bir de bu kadar açık olmasa da biraz yorum ve ayrıntılı düşünmenin sonucunda ilim kelimesinin hadise delalet ettiği bir kaç bab başlığı daha vardır. Onları da şöyle ifade edebiliriz: Mesela üçüncü bab başlığı olan "بَابُ مَنْ رَفَعَ صَوْتَهُ بِالعِلْمِ" ilme delalet eden bir konuşmada sesini yükseltme babında, peygamberimiz, ashabını abdestte topukları iyi yıkamak konusunda uyarırken, yani onlara bir hadis söylerken sesini yükseltmiştir. Yine yedinci bab başlığı olan " بَابُ مَا يُذْكَرُ فِي المُنَاوَلَةِ، وَكِتَابِ أَهْلِ العِلْمِ بِالعِلْمِ إِلَى البُلْدَانِ" münâvele hakkında zikrolunan sözler ile ilim ehlinin ilmi, diğer beldelere yazıp gönderme babında, peygamberimiz bir ordu komutanına kendi sözünü yani hadisini yazıp verir ve bunu bir yere ulaştırmasını ve ulaşıncaya kadar da açılmamasını ister. Aslında burada bir beldeden diğerine ilim diye ulaştırılan şey peygamberimizin sözleri, yani hadistir. Bu kabildeki örneklerden bir diğeri 37. bab başlığı olan "بَابٌ: لِيُبَلِّغِ العِلْمَ الشَّاهِدُ الغَائِبَ " Hazır bulunup şahit olanların ilmi gaip olanlara anlatması babında, peygamberimiz fetih gününde ashabından hazır olanlara Mekke'nin haramlığı ile ilgili bazı şeyler anlatmış ve bu sözlerinin orada bulunmayanlara da aktarılmasını istemiş.[41] Aslında burada Peygamber'imizin ilim diyerek aktarılmasını istediği şey kendi hadisidir.

Buraya kadar ki açıklamalarımız, Kitabu'l-ilim'lerde sık sık kullanılan ilim kelimesinin bazı yerlerde hadis manasında kullanıldığını açıkça ortaya koymaktadır.

[40] Buhârî, **ilim**,42,I/42.
[41] Buhârî, **ilim**, 37,I/39.

Ayrıca bizim sadece Buhârî'nin özelinde sunduğumuz bu örnekleri, *Kütüb-i Sitte'nin* Buhârî dışında ki diğer Kitabu'l-ilim'lerinde bulmak mümkündür. Genelde *Kütüb-i Sitte'deki* Kitabu'l-ilim'lerde birbirine yakın bab başlıkları ve yine akabinde zikredilen hadislerin birbirine yakın olmasından dolayı tek tek ifadesinden çekindiğimiz bu ilim kelimelerinin kullanımı bizi yukarıda ifade ettiğimiz manaya götürecektir.

Kitabu'l-ilim'lerde ilim kelimesinin hadis anlamında kullanılması, bu kitaplarda geçen bütün ilim kelimelerinin bu manaya hamledileceği manasına gelmemelidir. Zira Kitabu'l-ilim'ler dikkatle incelendiğinde ilim kelimesinin, hadis dışında farklı manalara karşılık geldiği de görülecektir. Mesela Buhârî Kitabu'l-ilm'in ilk başına "بَابُ فَضْلِ العِلْمِ" İlmin Fazileti Babı başlığını vererek başlamış ve bu başlık altın da şu ayetleri vermiştir.[42] وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا العِلْمَ دَرَجَاتٍ ve[43] وَقَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا İbn Hacer *Fethu'l-Bârî'de* bu bab başlığını ve ayetleri şerh ederken buradaki ilim kelimesi için şunları söyler: وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ Buradaki ilimden murat, şer'i ilimdir ki, onu bilmek kişiye ibadet ve muamelatında gerekli olan faydayı sağlar. İlim, Allah'ı ve sıfatlarını bilmek, onu noksanlardan tenzih etmek ve onun emirlerini yerine getirirken gerekli olanı bilmek anlamındadır. Bunun sayesinde kişi tefsir, hadis ve fıkhı bilir.[44]

Yine Buhârî'de geçen "بَابُ رَفْعِ العِلْمِ وَظُهُورِ الجَهْلِ" "İlmin Kalkıp Cehaletin Ortaya çıkması" babında ve onun altında geçen hadisteki ilim kelimesi için Aynî *Ümdetü'l-kari* isimli şerhinde şunları söylemiştir: Burada bir mecaz vardır. İlmin kaldırılmasından maksat onu taşıyanların ve âlimlerin ölmesidir. Yoksa ilmin hafızların sadrından ve âlimlerin kalbinden silinmesi değildir. Buna delil Buhârî'nin "ilim nasıl kabzolunacak" babında, Abdullah İbn Ömer'den yaptığı şu rivayettir: Allah ilmi kullarından çekip çıkarmak (yani silmek) suretiyle değil, âlimleri kabzetmek suretiyle kabzedecektir. Nihayet hiçbir âlim kalmayınca, halk birtakım cahil kimseleri kendilerine başkan edinirler. Bunlara birtakım sualler sorulur onlar da ilimleri olmadığı halde fetva verirler de hem kendileri delalete düşerler hem de halkı delalete düşürürler. Bu hadisin beyanı, ilmin kaldırılmasının ancak onun ehillerinin,

[42] Mücadele,58/11.
[43] Taha,20/114.
[44] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî,** Mektebetü's-Selefiyye, Riyad 1379, 141.

âlimlerin ölmesiyle olacağını yoksa ilmin sadırlardan silinmeyeceğini ortaya koymuştur[45]

Ebu Dâvûd'un Kitabu'l ilm'inde geçen [46] مَنْ سُئِلَ عَنْ عِلْمٍ فَكَتَمَهُ أَلْجَمَهُ اللَّهُ بِلِجَامٍ مِنْ نَارٍ الْقِيَامَةِ يَوْمَhadisini şerh eden Hattâbî *Mealimu's-Sünen'inde* burada ilim kelimesi için şunları söylemektedir; Buradaki ilim, kişiye öğrenmesi gerekli olan, ona farzları bildiren ilimdir. Mesela bir kâfir ki İslam'ı istiyor ve diyor: İslam nedir, din nedir? öğret bana. Yine mesela İslam'a yeni girmiş namazı güzelce kılmayı bilmeyen bir kişi, namazın vaktinin girdiği bir durumda soruyor: Nasıl namaz kılarım? Yine biri helaller ve haramlar konusunda fetva almak için soruyor: Bana fetva ver, beni irşat et diyor. Kendisine böyle sorular sorulan kişi soruların cevabını gizlememelidir. Eğer cevapları gizlerse kötülük yapmış olur ve azaba müstahak olur. Fakat zaruri olmayan nafile işler bu kabilden değildir.[47]

Tirmizî'ye şerh yazan Mübârekfûrî, Ebvabu'l-ilim'de geçen مَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَلْتَمِسُ فِيهِ عِلْمًا سَهَّلَ اللَّهُ لَهُ طَرِيقًا إِلَى الجَنَّةِhadisini şerh ederken buradaki ilim kelimesi için[48] şunları söylemektedir: Buradaki ilim nekra bir kelimedir. Allah'a yaklaşmak ve faydalanmak niyeti olduktan sonra az çok bütün dini ilimleri kapsamaktadır. İlim talebi için yola çıkmakta bu kabildendir. Hz. Musa Hızır'a gidip dedi: Sana öğretilen ilimden bana bildirmen üzere sana tâbi olabilir miyim?[49]

İbn Mâce'nin Fadâilu's-sahabe ve'l-ilim bölümünde geçen طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ، وَوَاضِعُ الْعِلْمِ عِنْدَ غَيْرِ أَهْلِهِ كَمُقَلِّدِ الْخَنَازِيرِ الْجَوْهَرَ وَاللُّؤْلُؤَ وَالذَّهَبَ"[50]hadisindeki ilim kelimesinin şerhi ile ilgi şunlar söylenmiştir: Beyhakî *Medhal'inde* dedi ki: Burada ilimden maksat ki Allah onu daha iyi bilir, akıl baliğ olan kimsenin cahil kalması câiz olmayan ilimdir. İbn Mubarek'e bu hadsin tefsiri sorulduğunda şunları söylemiş: Buradaki ilim zannedildiği gibi değildir. Ancak o kişinin karşılaştığı dini bir mesele hakkında sorup öğrenmek zorunda kaldığı ilimdir. Beydâvî dedi ki: İlimden kasıt kulun, onu öğrenmesinden başka çaresinin olmadığı ilimdir. Yaratıcıyı tanımak,

[45] Aynî, **Ümdetü'l-kârî**, Daru'l Fikir, Beyrut 2001, II, 73.
[46] Ebu Davud**, ilim**, 9, V/499.
[47] Hattâbî, **Mealimu's-Sünen**, Matbaatu'l-İlmiyye, Haleb 1934,IV, 185.
[48] Tirmîzî, **ilim**, 2, IV/383.
[49] Mübârekfûrî, **Tuhfetu'l-Ahvezi**, Daru'l Fikir, Beyrut VII, 405.
[50] İbn Mâce, **Mukaddime**,17.

onun birliğini, Resulunun nübüvvetini, namazın nasıl kılındığını bilmek gibi, çünkü bunları bilmek farzdır. Sevrî de demiştir ki: Kulun onun cehlinden mazur sayılmayacağı ilimdir.[51]

İlim kelimesinin keyfiyeti ili ilgili, *Kütüb-i Sitte'nin* şerhlerinden kesitler sunarak yaptığımız buraya kadarki açıklamalar, ilim kelimesinin hadis dışında farklı manalara da karşılık geldiğini gözler önüne sermektedir. Böylelikle yukarıda ifade ettiğimiz, Kitabu'l-ilim'lerde geçen ilim kelimelerinin hadis anlamında kullanılması tespitinin, genel bir kullanım olmayıp bazı durumlarda hadis anlamında bazı durumlarda da şer'i ilim, ibadet ve muamelatta gerekli olan bilgi, Allahın sıfatlarını bilme, Allah'ın emirlerini yerine getirmek için gerekli olanları bilme, farzların bilgisi, Allah'a yaklaşmak ve faydalanmak niyeti olduktan sonra az çok bütün dini ilimler, kulun öğrenmekten başka çaresinin olmayacağı bilgi, kulun cehlinden mazur olamayacağı bilgi gibi farklı manalarda kullanıldığı sonucu ortaya çıkacaktır.

6. KÜTÜB-İ SİTTEDEKİ KİTABU'L-İLİMLERİN OLUŞTURULMA AMACI

Bir eserin meydana getirilme sebebini hiç kuşkusuz ki eser sahibinin açık beyan ve niyeti ortaya koyacaktır. Ancak eser sahibinin böyle bir beyan ve izahının olmadığı durumlarda, eserin yazıldığı dönemin şartları, o döneme etki eden iç ve dış unsurlar, yazarın takip ettiği yol yöntem, yazarın sahip olduğu dünya görüşü, eser içerisindeki yönlendirme ve eğilimler bu eserin meydana getirilme sebebi hakkında bizlere ipuçları verecektir. İşte çalışma alanımız olan *Kütüb-i Sitte* özelindeki Kitabu'l-ilim'lerin müelliflerinden, eserlerinin bu bölümlerini oluşturmalarına dair herhangi bir izah ve açıklama bulamadığımız için daha çok yukarıda sıraladığımız unsurları dikkate alarak bu bölümlerin oluşturulma nedenlerine ulaşmaya çalışacağız.

Kütüb-i Sitte'nin ve dolayısıyla Kitbu'l-ilim'lerin oluşturulduğu dönemler tasnif faaliyetlerinin altın çağı olarak kabul edilen dönemlerdir. Bu döneme ve bu dönemde meydana getirilen hadis edebiyatına genel bir bakış bize Kitabu'l-ilim'lerin hazırlanış gayesi ile ilgili fikirler sunacaktır. Hadis tarihi kaynaklarına baktığımızda *Kütüb-i Sitte*'nin yazıldığı zaman aralığında, dönemin ilmi ve fikri faaliyetlerine ve

[51] Raid b.Sabri ibn ebu Ulfe, **Şuruhu Süneni İbn Mâce**, Beytü'l-efkâr, Umman 2007, I, 155.

dolayısıyla hadis edebiyatına etki eden unsurlar şu şekilde sıralanmaktadır; Mihne olayı, kelami tartışmalar, yabancı kültürlerin etkisi, ehli hadis fenomeni.[52] Sıraladığımız bu unsurlar gerek dönemin ilmi tartışmalarına, gerek yazılan eserlerine kendisini hâkim unsur olarak dâhil etmiştir. Konuyla ilgili kaynaklarda geçen aşağıdaki ifadeler durumu daha anlaşılır hale getirecektir.

Hiçbir eser, içinde bulunduğu çağın siyasi, sosyal, tarihi ve kültürel yapısından soyutlanamaz. Gerek Buhârî'nin *es-Sahih*'i gerekse diğer hadsi külliyatı söz konusu edilen ortamlardan uzak meydana getirilmiş değildir. Ehli hadis tarafından yazılmış hadis külliyatının telif amaçlarından biri de kendileri açısından tehlikeli bir gelişme gösteren bid'atları yok etmek, yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan sünneti ihya etmek ve sünnetin önünde engel olan fırka mensuplarının görüşlerini bertaraf etmektir.[53]

H.II. asırda hadisçilerle Mutezile kelamcıları arasında ortaya çıkan ve üçüncü asrın başında en şiddetli şeklini alan görüş aşırılıkları, hadisçilerin Hz. Peygamber'in sünnetine dayalı amel ve itikadı, kelamcıların eski yunan felsefesi ile terbiye edip geliştirdikleri akli muhakemelerinden ve onun tahripkâr tesirlerinden korunmak için, yoğun bir tedvîn ve tasnif faaliyetine girmelerine vesile olmuştur. Bu surette meydana getirilen kitaplarda, sıhhatleri tespit edilmiş gerek mutezilenin gerek diğer mezheplerin görüşlerini çürütecek hadislerin bir araya getirilmesine bilhassa dikkat edilmiştir. Nitekim bu asırlarda telif edilen ve sıhhati ile ün salan *Sahihi Buhârî*'deki iman, Tevhîd, kader, kitap ve sünnete sarılma, haberi âhâd gibi bölümler ve bu bölümler içinde yer alan hadisler, kitabın, kesinlikle İslam dinini mutezile ve benzeri mezheplerin tasallutlarından korumak maksadıyla hazırlandığını ispat eder.[54] Bu dönemlerde meydana getirilen eserlerin geneli için bu ifadeleri kullanan Talat Koçyiğit Buhârî özelinde de şu ifadeleri kullanır:Şunu unutmamak gerekir ki el-Buhârî devrine kadar vücuda getirilen eserler sahîh hadisleri olduğu kadar hasen ve zayıf hadisleri veya mevkuf ve maktu hadisleri de ihtiva ettikleri için ..... Bu eserler gelişi güzel sıralanmış hadislerin ezberlenmesini kolaylaştırmaktan veya rivayet

[52] Bk.H. MusaBağcı, **Hadis Tarihi ve Metodolojisi**, Ankara Okulu yayınları, Ankara 2013,199-226; Talat Koçyiğit, **Hadis tarihi**, TDV Yayınları, Ankara 1998, 218-229.
[53] Bağcı, **age**, 230.
[54] Koçyiğit, **Hadis Tarihi**, 230.

esnasında müracaat edilebilmekten başka bir işe yaramıyordu. Hâlbuki İslamın çizdiği yoldan inhiraf etmiş çeşitli fırkaların saçtığı fesat tohumlarının süratle filiz vermeğe başladığı bid'atın alabildiğine yayıldığı bir devirde, sahîh hadislerden kolayca istifade edilmesini sağlayacak onların muarızlara karşı birer delil ve hüccet olarak kullanılmasına imkân verecek mevzularına göre tertip ve tanzim edilmiş Sahîh kitaplara ihtiyaç vardı.[55] Buhârîye şerh yazan İbn Hacer de *Fethu'l-Bârî*'nin Kitab-ı Tevhîd bölümünde, Buhârî'nin, bidat hareketlerinin kaynağı ve çıkış noktası olarak gördüğü mezheplere, eserindeki bölümlerle (kitaplarla) reddiyeler oluşturduğunu ifade eder. Buna göre o, Kitabu'l-Fiten bölümünde Hâricîler'e, Kitabu'l-Ahkâm'da Râfizîlere, Kitabu't- Tevhîd'de ise Kaderiye ve Mutezileye cevap vermiştir[56]

Hadis tasnifinin altın çağı olarak H. III. asrın öne çıkması rastgele olmamıştır. Mutezilenin önderliğini yaptığı hadis karşıtı çevrelerin fikirlerine karşı, hadisçilerde sünnete dayalı inançlarını yaymak için gayret göstermişlerdir. Bunun için, Ashâbu'l-Hadis fikriyatının kaynağını oluşturan hadis rivayetlerinin toplanması ve tasnif edilmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu bağlamda hadisçilerin yaptıkları ilk iş her biri inanç ve amel prensibini ihtiva eden hadis metinlerini rivayet etmek ve bunlardan daha kolay istifade edilmesini sağlamak için kitaplarda tasnif etmek olmuştur.[57]

Kütüb-i Sitte'nin yazıldığı dönemler ve o dönem de meydana getirilen eserler için yapılan bu tespitler, çalışmamızı üzerinde gerçekleştirdiğimiz Kitabu'l-ilim bölümleri içinde bizlere bir bakış açısı kazandıracaktır. Çerçeveyi biraz daha daraltıp konuyu direk Kitabu'l-ilim'lere indirgeyecek olduğumuzda karşımıza, daha çok Ashâbu'l- Hadis veya Ehli Hadis diye adlandırılan grubun faaliyet alanı ve bu faaliyetler neticesin de şekillenmiş eserler karşımıza çıkmaktadır. Ehli Hadis mesailerini daha çok hadisleri ve asârı dinlemeye, rivayet etmeye, yazıya geçirmeye ve onları fıkhî ve akidevî konulara göre tasnif etmeye hasr etmişlerdir. Bunu, sahip oldukları bir zihniyet gereği olarak yapmışlardır. Ehli hadis, ilmin başta hadisler olmak üzere rivayet edilen bilgilerden ibaret olduğunu kabul etmişlerdir. Onlara göre ilimden kasıt hadisler olduğu içindir ki hadislerin tedvîn ve tasnifinde rol oynayan en büyük etken bunları bilen âlimlerin ölümüyle yok olma endişesidir. Böyle bir ilim

[55] Koçyiğit, **Hadis Tarihi**, 254.
[56] İbn Hacer, **age**, XIII, 344.
[57] Ömer Özpınar, **Hadis Edebiyatının Oluşumu**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2005, 143.

anlayışına sahip olan ehli hadis görüşlerini müşahhas hale getirmek için rivayetleri toplamış ve kitaplar içinde tasnif etmişlerdir. Ehli hadis, bilgi kaynağı olarak hadislere o kadar değer vermişlerdir ki, ilmi hadisle eşdeğer kabul etmişlerdir. *Kütüb-i Sitte* yazarlarının "Kütabu'l-ilim" başlığı altında yer verdikleri haberler bunu göstermektedir.[58]

Ashabu'l-Hadise'e göre dinde hadise/esere daynan bilgiler ilim olma değeri taşır; rey ise ilim değildir.[59] Dinin ve ilmin âsârdan ibaret olduğunu kabul eden Ashabu'l-Hadise'e göre hadisler, bütün ameli ve itikâdi meseleleri çözüme kavuşturmak için yeterlidir. Hz Peygamber'den veya seleften rivayet edilmeyen isnatsız bilginin, Ashabu'l-Hadis katında hiçbir değeri yoktur. Bundan dolayı, Ashabu'l-Hadis, kendi bilgi kaynakları olarak rivayetlere büyük değer vererek, ilmin, başta hadisler olmak üzere rivayet edilen bilgilerden ibaret olduğunu kabul etmişlerdir. Böyle bir ilim anlayışının gereği olarak da, din ile hadisleri bir görmüşlerdir. Tasnif dönemi hadis edebiyatında, "Kitabu'l-ilim" adında bölümler açılması ve ilmin, hadisten ibaret olduğunun işlenmesi bu anlayışın bir sonucu olmuştur.[60]

Kütüb-i Sitte'ye yazılan şerhlerde Kitabu'l-iman bölümlerinin vücuda getirilme gayesi ile ilgili açıklayıcı bilgiler bulunmakla birlikte, özellikle Buhârî'ye yazılan şerhlerde, Kitabu'l-ilm'in niçin diğer bölümlerin önüne geçirildiğine dair şu ifadeler geçmektedir: "Buhârî'nin Sahîh'indeki kitapların hepsinin medârı (sebebi, dönüp dolaşması) ilim üzerine olduğu içindir ki Buhârî bu ilim kitabını bundan sonraki kitapların önüne geçirmiştir. Bunu niçin iman kitabının önüne geçirmedi dersen, iman mükellef üzerine ilk vâcîb olan şey olduğu için yahut mutlak olarak işlerin en faziletlisi, en şereflisi olduğu için derim. Nasıl böyle olamaz ki, iman, ilimce de amelce de her hayrın başlangıcı, küçük büyük her kemalin menşeidir. Vahy kitabının öne geçirilmesine gelince, iman ve din ile ilgili her şeyi tanıma, ancak

[58]Bağcı, **age**, 223.
[59] Muhammed Emin Eren, **Hadis Edebiyatında Kitabu'l-ilim ve İlim Kelimesinin Kavramsal Tahlili**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Ünv. Sosyal Bil. Enstitüsü, Ankara 2006,72
[60] Özpınar**, age**, 73.

vahye dayandığı için veyahut semâ'dan bu ümmete inen ilk hayır vahy olduğu içindir".[61]

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: İlmi bir eseri hazırlandığı dönemin etkilerinden bağımsız olarak değerlendirmek mümkün değildir. Bu bağlamda Kitabu'l-ilim'ler Ehli Hadis diye adlandırılan grubun faaliyet alanı ve bu faaliyetler neticesinde şekillenmiş eserler olarak karşımıza çıkmaktadır. İlmi, başta hadisler olmak üzere rivayet edilen bilgilerden ibaret gören Ehli hadis mesailerini daha çok hadisleri ve âsârı dinlemeye, rivayet etmeye, yazıya geçirmeye ve tasnif etmeye sarf etmişlerdir. Kitabu'l-ilim'ler de böyle faaliyetlerin ürünleridir.

[61] Aynî, **age**, II, 2; Kirmânî, **el-Kevakübu'd-derari**, Daru İhyau Turasu'l Arab, Beyrut 1981, II, 2.

BİRİNCİ BÖLÜM

(KÜTÜB-İ SİTTE'NİN KİTABU'L- İLM ADLI BÖLÜMLERİNDEKİ RİVAYETLERİN HADİS USÛLÜNE KAYNAKLIK MESELESİ VE MUKAYESESİ)

1. TAHAMMULU'L-HADİS

Hadisi rivayet etmenin usûlü diyebileceğimiz tahammulü'l-hadis, hadisi almanın yöntemleri ve onu nakletmenin yollarından meydana gelmektedir. Bunların geneli sekiz çeşittir. Her çeşidin kendi içerisinde bölümleri ve farklı türleri vardır. Bu yöntemlerin kabulünde âlimler genelde ittifak halindedir. Bununla beraber bazı yöntemlerde görüş ayrılıkları da vardır.[62]

Sahâbîler hadisleri, bizzat Peygamber'imizi görerek ve ondan işiterek öğreniyorlardı. Bununla beraber sahâbîler bazen Peygamber'imizi görüp işitmeden, birbirlerine aktarmak suretiyle de hadisleri öğrenirlerdi. Öğrenilen hadisler genel olarak ezber gücü ile hafızalar da tutulur ve bir başkasına aktarılırdı. Hicri I. asırdaki şifahi olan bu gelenek tedvîn döneminin başlamasıyla yerini yavaş yavaş yazılı geleneğe bırakmaktaydı. Hicri II. asrın ilk yarısında tedvîn faaliyetleri öylesine yaygınlaşmıştı ki hemen her muhaddisin bir konuda hadis cüzü bulunmaktaydı. İkinci asırda hadislerin yazılma işi artık hadis naklinin vazgeçilmez bir parçası haline

[62] Kâdî Iyâz, **el-İlma'**,Darut-Turas, Kahire,68.

gelmişti. [63] Hadislerin yazıya geçirilmesi onların kayıt altına alınıp değişime uğramamaları adına büyük fayda sağlarken öteki taraftan sağladığı kolaylıktan ötürü bu işe ehil olmayan insanların bu işe daha rahat bulaşmalarına ve hadis rivayetinde bulunmalarına sebep olmuştur. Dârimî'nin mukaddimesinde geçen Evzâî'ye ait şu ifadeler meseleyi daha anlaşılır hale getirecektir: "Bu ilim, ehlinden alındığında şerefli idi. Kitaplara yazılmaya başlayınca ehil olmayanlarda işin içine karıştı. Bu durumda muhaddisler hadiste yapılabilecek tashif ve tahrifler ile Arap yazısından kaynaklanan diğer hataları önlemek için bazı tedbirler almayı gerekli görmüşlerdir. Bu amaçla âlimler, "sahifelerden yapılan istinsahlarda hatalar olacağına dikkat çekmek" , " ehil olmayanların eline geçer endişesiyle kitaplarını yakmak" ve en önemlisi "tahammül ve edâ metotlarını geliştirmek" üzere farklı tedbirler almışlardır. Tahammül, hadisi almak ve öğrenmek; edâ ise hadisi nakletmek ve öğretmek anlamına gelmekteydi. Başka bir ifadeyle hadislerin bir hocadan öğrenilip başkalarına öğretilmesine tahammülü'l-ilm denilmekteydi.[64]

Hadis tahammül ve edâ metotlarının gelişimine ve sistemleşmesine etki eden diğer bir unsur hadis rivayeti için yapılan rihle faaliyetleri olmuştur. Fetih hareketleri ve İslam devletinin sınırlarının gelişmesi ile hadis âlimleri farklı merkezlere dağılıp orada ikamet etmeye başlamışlardı. Durum böyle olunca bu âlimlerin hafızalarındaki hadisler de onlarla beraber farklı beldelere taşınmış oldular. Önceleri hadis rivayeti için sınırlı ve belli yerlere giden hadis talebeleri artık hadis almak için daha uzak beldelere yolculuk yapmak zorunda kalmışlardır. Sahabe devrinde başlayan ve daha sonraki nesillerde devam eden bu seyahatler, boş ve yorucu bir gayretten ibaret kalmamış, aksine İslam teşriini sağlam esaslara bağlayabilmek için tamamıyla ilmi bir faaliyet olarak arzu edilen neticeyi doğurmuştur. Bu seyahatlerin gayesi, birinci planda hadis toplamak olduğuna göre, toplama işi nasıl olmuştur? Bir hadis talebesi, hadis rivayet eden bir şeyhle karşılaştığı zaman ondan hadisleri ne şekilde ve hangi yollarda almıştır? Bazen böyle meşakkatli bir seyahate katlanmadan hadis alındığı da

[63] Sezgin, M. Fuat, **Buhârînin Kaynakları**, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul 1956, 104.
[64] AhmetYücel, **Hadis Usûlü**, MİFAV Yayınları, İstanbul 2014, 74,75.

olmuş mudur? Usul kitaplarında "tahammulu'l-hadis adı altında bu meseleler ayrı ayrı incelenmiş ve akla gelecek benzer sorular cevaplanmıştır.[65]

Hadis rivayeti emir, nehiy, ruhsat, terğîb ve terhîb ..... gibi hususattan birini Resulullah Efendimize niyabeten ümmete tebliğ demek olduğundan bu hizmet hafiflikle ve gelişigüzel ifa edilmeyeceği gibi bu tarzda yapılan rivayeti de kimse kabul etmez. Bunun için ahkâmı dine taalluk eden haberi, özellikle kelam-ı Resulü teselsül eden, ehliyetli, âdil ve sika kimselerden dinleyip öğrenmek (ahz ve tahammül) ve böylelerinden hadis almış olduğunu gösterecek ehliyete sahip olmak iktiza eder. Haberi ahz ve tahammül eden kimsenin başkasına rivayet ederken kullanacağı lafızlar da pek büyük öneme sahip olduğundan ahz ve tahammülün keyfiyetine uygun gelecek tâbîrâtın -ilmi rivayet nokta-i nazarından- birer manayı hasları vardır. Bu lafızlara edâ sîğaları denir. Bir haberin derece-i vüsukunu takdir ve tayin için nefsi habere, râvîlerin adedine ve her birilerinin derece-i zabt ve adaletine bakmak lazım olduğu gibi keyfiyeti ahz ve tahammüllerini de edâ sigalarını da nazarı mülahazaya almak lazım gelir.[66]

Hadis usulcüleri tahammül ve edâ yollarını başlangıçtan beri sekiz olarak tespit etmişlerdir. Bu sekiz yolun öncelik ve değer sıralamasında ittifak vardır: Semâ, kıraat, icâzet, münâvele, kitabet, i'lam, vasiyyet, vicâde. Hadisin dindeki yerini, önemini idrak etmiş Müslümanlar onun hangi yolla öğrenilmiş olduğunun tespitine fevkalade ehemmiyet atfetmiş ve öğrenim yollarını ayrı ayrı teknik terimlerle ifade etmişlerdir.[67] Buradaki rivayet metot ve yöntemlerini kısaca izah etmek çalışmamızın maksadını ortaya koymak adına faydalı olacaktır.

Sema'

Semâ' yazdırma ve yazdırmadan söyleme şeklinde iki türlüdür. Şeyhin kitabından ya da ezberinden söylemesi arasında bir fark yoktur. Çoğunluğa göre bu yöntem rivayet türleri arasında en üstünüdür. Bu yöntemle hadis alan kişinin حدثنا،أخبرنا،أنبأنا،وسمعتفلاناًيقول،وقاللنافلان،وذكرلنافلان gibi rivayet lafızlarından herhangi

[65]TalatKoçyiğit, **Hadis Usûlü**, TDV Yayınları, Ankara 2013,235.
[66] Ahmed Nâim, **Sahihi Buhârî Muhtasarı Tecridi Sarih Tercemesi ve Şerhi**, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1979,I/399.
[67]İsmail LütfüÇakan**, Hadis Usûlü**, MİFAV. Yayınları, İstanbul, 54.

birini kullanması câizdir. Bu konuda ihtilaf yoktur.[68] Ancak bu tâbirlerden bazısı şeyhten semâ' yoluyla alınmayan hadislerin rivayetine has olarak kullanılmış ve bu kullanış hadisçiler arasında şüyu bulmuştur. Bu sebeple bu çeşit tâbirleri bizzat şeyhten işitilen hadislerin rivayetinde kullanmamak gerekir, aksi takdirde karışıklığa sebebiyet verir. Hatîb dedi ki: "Bu ibarelerden en üstünü سمعت sonra حدثني ve حدثنا dır." Çünkü mükâtebe ve tedlîs gibi, rivayet edenin râvîyi görmediği durumlarda kimse "سمعت " dememiştir. Bazı ilim ehli icâzetle yaptıkları rivayetlerde "حدثنا" lafzını kullanmışlardır. Semâ' ile yapılan rivayetlerde kullanılan diğer bir lafız da "اخبرنا"dır. Bu lafız da hadisçiler arasında çok kullanılan bir ifadedir. Hatta ehli ilimden bir cemaat işittikleri hadislerde sadece bu lafzı kullanmışlardır.[69]

Semâ'da meydana gelen tahammül lafızlarının edâsını Hatîb el-Bağdâdî değerlerine göre şu şekilde derecelendirmiştir. 1- سمعت فلاناً يقول - Fülandan dinledim diyordi ki, 2- حدثني فلان - Fülan bana söyledi ki, 3-اخبرني فلان - Fülan bana haber verdi ki, 4-انبأنا، نبأنا فلان - Fülan bize haber verdi ki, 5-قال لي فلان ile ذكرلي فلان - Fülan bana söyledi, 6-ذكر،قال Râvî cem sîğasıyla :" سمعنا فلانا يقول" yahut "حدثنافلان" derse hadisi şeyhinden başkalarıyla birlikte işitmiş olduğuna delalet eder. Şeyh imla ederek tahdîs etmişse râvî:"حدثني" yahud "حدثنافلانإملاءً" der ki bu "حدثني فلان " dan, hatta "سمعت فلاناً يقول "dan daha yüksek bir ifade tarzıdır. İmla ederek isma', serdederek isma'dan daha az hataya mahal bırakır. Çünkü şeyh imla ederken daha dikkatli olacağı gibi talib de yazarken gafletten daha uzak bulunur.[70]

Kıraat- Arz

Hadisçilerin çoğu şeyh üzerine okumaya arz demiştir. Râvînin, şeyhe hadislerini arz etmesi ya bizzat onun yahut da şeyhin huzurunda bulunan bir başka şahsın şeyhe okuması ve râvînin de okunan hadisleri dinlemesiyle olur. Keza okuma işinin kitaptan veya hafızadan yapılması yahut şeyhin, okunan hadisleri kitaptan veya hıfzından takip etmesi arasında hiçbir fark yoktur ve hangi şekilde olursa olsun arz gerçekleşmiş olur.[71] Yani râvînin, bir şeyhe ait olup da ondan işitmediği, fakat

[68] Kâdî Iyâz, **age**, 69.
[69] İbnu's- Salah**, Ulûmu'l-Hadis**, Daru'l Fikir, Dımeşk 1986, 132,133.
[70] Ahmed Nâim, **age**, 400.
[71] İbnu's- Salah, **age**, 137.

herhangi bir kitaptan veya başka bir şahıstan aldığı hadislerin o şeyhten rivayet hakkını almak maksadıyla şeyhe başvurarak ona okuması manasına gelen arz, lugatta bir şeyi bir kimseye göstermek, ibraz ve izhar etmek demektir ki hadis ıstılahında kıraat ile eş anlamda el-kıra'a ale'ş-şeyh tâbirinin tam karşılığı olarak kullanılmıştır.[72]

Talip, hadisi ezberinden veya elinde bulunan bir kitaptan okumuyorsa, şu hale göre, bir başkasını şeyhe okurken dinliyor demektir. Bu durumda şeyhin, kendine okunan rivayetleri ezbere bilmesi lazımdır yahut da bu rivayetleri diğer sika ve zabit taliplerin ellerinde veya en azından birinin elinde bulunan asli nüsha ile karşılaştırmak icâp ettiğinde, bu sahîh asılla onların aynı olduğundan tamamen emin olmak gerektir. Kitaptan okumak daha makbuldür; zira kitap ile yapılacak olan karşılaştırma, ezberdekine nispetle daha sağlam ve emniyetlidir. İbn Hacer bu sebeple der ki: "Elde tutmayı, tahammülü'l-hadisin bütün çeşitlerinde ezbere tercih etmek lazımdır.[73] Zira ezber aldatıcıdır" İbn Hacer bu cümledeki "elde tutmak" ifadesiyle yazılı metni elde bulundurmayı kastettiğini söylemeye lüzum görmemiştir.[74]

Arzın semâ' karşısındaki durumu ile ilgili üç görüş vardır. Bunlardan birincisi arz ve semâ'ın eşit olduğunu söyler. İkinci gurup semâ'nın arza karşı üstünlüğünü savunur. Üçüncü gurup ta arzın semâ'dan üstün olduğunu ifade eder. Birinci görüşü savunanlar Mâlik, onun arkadaşları ve şeyhleri, Hicaz ulemâsının büyük kısmı, Kufeliler, Buhârî ve diğerleridir. İkinci görüşü benimseyip semâ'ı arza üstün tutanlar: Meşrik ehlinin cumhurudur, bu Sahîh olan görüştür. Üçüncü görüşte olanlar da Ebu Hanîfe, İbn Zi'b ve diğerleridir.[75]

Kıraat ve arzda kullanılan en uygun rivayet lafızları - قرأت على فلانا وقُرِئ على فلان وأناأسمع فاقربه - " falana okudum veya falana okundu bende okuyanı işittim" şeklindeki lafızlardır. Bu ifadeler, kimsenin itirazının olmayacağı tartışmasız lafızlardır. Herhangi bir sınırlama olmadan kullanılan " حدثناواخبرنا " lafızlarında ise farklı görüşler mevcuttur: Ehli hadis bu iki ifadenin kıraatta kullanılmasını men

[72] Koçyiğit, **Hadis Usûlu**, 237.
[73] Bk.Suyûtî, **Tedribu'r-Râvî Fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî**, Mektebetu'l Kevser, Beyrut 1415,424.
[74] Subhi es-Salih**, Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları**, çev: M. Yaşar Kandemir, MİFAV Yayınları, İstanbul 2010,68.
[75] Suyûtî**, age**, 426-428.

etmişlerdir. Bu görüşe sahip olanlar: İbn Mubârek, Yahyâ b.Yahyâ et-Teymî, Ahmed b. Hanbel, Nesâi ve diğerleridir. Semâ' ve kıraatı müsavi görüp" حدثناواخبرنا " lafzlarını kıraatta kullanmaya cevaz verenler ise: Hicazlıların büyük kısmı, Kufeliler, Zuhri, Mâlik, Süfyân b. Uyeyne, Yahyâ b. Sa'id el-Kettân, mutekaddimûnun son devir imamları ve Buhârî'dir. Bu iki lafzın kıraatta kullanılmasına cevaz verenler - سمعت فلان - "felandan işittim" lafzının da kıraatta kullanılmasına cevaz vermişlerdir. Üçüncü grup ise "حدثنا" ve "اخبرنا" lafızları arasında ayrıma gitmişlerdir. Bunlar kıraatta "حدثنا" nın kullanımına cevaz vermezken" اخبرنا" nın kullanımına cevaz verirler. Bu görüşe sahip olanlar: Şâfi ve ashabı, Müslim, Meşrik ehlinin cumhurudur.[76]

Kıraat ve arzda kullanılan rivayet lafızları ile ilgi olarak Hatîb el-Bağdâdî şunları söylemiştir: "Şeyhe kıraat yoluyla alınan bir hadisin rivayetinde "سمعت فلان " veya "حدثني فلان " lafızlarının kullanılması câiz midir değil midir? diye soracak olursan: Bazıları herhangi bir sınırlandırma lafzı olmadan bunların kullanılmasının câiz olduğunu söyler. Bazıları da "سمعت فلان ،حدثني،اخبرني " lafızlarının kullanılmasının câiz olmadığını söyler. Bu Sahîh olan görüştür. Çünkü bu lafızların zâhirî, hadisi rivayet edenin, rivayet olunana, bu hadisi aktardığını ona söylediğini onunla konuştuğunu ifade eder ama arzda böyle bir şey meydana gelmemiştir. Bunun aslı yoktur yalandır. Bunun câizliğini söyleyenler ise, arzda bu lafzı kullananların aldatmak niyetinde olmadıklarını maksatlarının, hadisi şeyhe aktardıkları ve şeyhinde ikrar ettiğini ifade etmek olduğunu, burada bir kandırmaca ve aldatmaca olmadığını, bunların âdil ve güvenilir kimseler olduğunu söylerler"[77]

İcazet

İcâze de semâ', arz-kıraa gibi hadis tahammül yollarından biridir. İcâzet, semâ' ve kıraat olmaksızın muhaddisin belirli şartlar dâhilinde bütün yahut bazı merviyyâtını tâlibin rivayet etmesine izin vermesidir.[78] İcâzette genellikle şeyhe hitaben râvî cihetinden gelen ve senin falan ve falan kitaplarında yer alan hadislerini rivayet edeyim mi? tarzında bir istek olarak ortaya çıkan izin talebi, şeyhin de, onları

[76]İbnu's -Salah, **age**, 139.
[77] Hatîb el-Bağdâdî, **Kifaye fi ilmi'r-Rivaye**, Dairetu'l Maarifi Osmaniyye,1357, 296.
[78] Ahmed Nâim, **age**,421.

rivayet etmen için sana icâzet verdim demesiyle gerçekleşen hadis tahammülü vardır. Râvînin, bu hadisleri şeyhten dinlemesi veya ona arz etmesi artık söz konusu değildir.[79]

İcâzet sözlü veya yazılı olur. Yazılı icâzete itiraz edenler olmuşsa da her ikisini eşit kabul etmek daha doğrudur. İcâzet birkaç şekilde gerçekleşebilir:

a) Belli bir hocanın, belli bir öğrenciye belli malzemeyi rivâyete veya istinsâha izin vermesi

b) Belli bir hocanın, belli bir öğrenciye, belli olmayan malzemeyi izin vermesi..."Sana duyduğum bütün hadisleri rivayet etmene izin verdim demesi gibi...

c)Umumi icâzet (İcâzeti âmme). Bu, "bütün Müslümanlara", "halen yaşamakta olanlara ", "zamanıma yetişmiş olanlara" veya "la ilahe illallah diyenlere" gibi genel ifadelerle rivâyete izin verilmesidir. İbnu's-Salah bu tür icâzeti kabul etmez.

Belli bir şahsın belli bir malzemeyi mechul birine rivâyete izin vermesi, hocanın henüz elde etmediği hadislerin rivayetine izin vermesi;" falanın istediği kişiye icâzet verdim" gibi, bir başkasının arzusuna bırakılmış icâzet sahîh değildir. Gayr-ı mümeyyiz çocuk, deli, kâfir, fâsık ve bid'atçıya verilen icâzet ise ihtilaflıdır.[80]

İcâzet ile rivayetin câizliği konusunda âlimler arasında farklı görüşler mevcuttur. Bunlardan Şu'be, İbrahim el Harbi, Ebu Nasr el-Va'ili, Ebu Şeyh el-Isbahâni gibi bazı hadis imamlarıyla, fukahadan el-Kazi Huseyn, el-Maverdi, Ebu Bekr el-Hücendi, icâzet yolu ile alınan hadislerin rivayetini tecviz etmemişler, bu yolla gelen hadislerle amel etmenin câiz olmadığını ileri sürmüşlerdir. Yukarıda ismi geçen Şu'be "eğer icâzet câiz olsaydı, ilim talebi için yapılan seyahatler bâtıl olurdu" demiş; bazı fakihler ise, "sana benden işitmediğin şeyin rivayeti için icâzet verdim " demenin, "benim üzerime yalan söylemene izin verdim" manasına geleceğini, hâlbuki şeriatın işitilmeyen şeyin rivayetini mubah karşılamadığını ileri sürmüşlerdir.

[79] Koçyiğit, **Hadis Usûlu**, 243.
[80] Çakan, **age**, 57.

Bazı rivayetlere göre bu görüşe sahip olanlar arasında eş-Şâfi, Ebu Hanîfe, Ebu Yûsuf ve İbn Hazm bulunmaktadır.[81]

Yukarıda ifade edilen icâzetin âdemi tecvizine dair beyanların yanında icâzetin câiz olduğunu düşünenler daha ekseriyettedir. Konuyla ilgili olarak Hatîb el-Bağdâdî şunları söyler:" İcâzetle rivayet edilen hadislerin üzerinde ihtilafa düştüler. Bazıları bunların Sahîh olduğu görüşünü kabullendi bazıları da bunu reddetti. Fakat kabul edenler daha çoktur. Sonra bunları kabul edenler, ahkâma dair, bu tür rivayetlerle elde edilen hadis ile amel edilip edilmeyeceği hususunda ihtilaf düştüler. Zâhirî mezhebine mensub olanlarla müteahhirundan Zâhirîye'ye tâbi olanlar, icâze yoluyla rivayet edilen hadislerin, mürsel olan ve mechûl kişilerden rivayet edilen hadisler hükmünde olduğunu ileri sürerek bu hadislerle amel etmenin câiz olmadığını söylediler. Fakat ulemânın çoğu yukarıda bahsi geçen icâzetin birinci ve ikinci şekliyle amelin vâcîb olduğu görüşündedir.[82]

İcâzet yoluyla alınan bir hadis şu lafızlardan biri ile nakl edilir:1. En uygun olan edâ lafzı: "أجازلي فلان " 2. Semâ ve kıraat lafızlarıyla kayıtlı olarak kullanılması câiz olan lafızlar:"حدثناإجازة" veya "أخبرناإجازة" gibi lafızlar. 3. Muteahhirun âlimlerin ıstılahı:" أنبأنا"dır.[83]

Münâvele

Hadisin tahammül şekillerinden dördüncüsü münâveledir. Buhârî Kitabu'l-ilim'de münâvele ile alakalı, onun aslını ortaya koyabilecek bir rivayet zikretmiştir. Bu rivayette; Rasulullah bir seriye komutanına yazılı bir kâğıt verir ve ona belli bir yer ismi verip oraya ulaşınca bu kâğıdı aç, oku der. Komutan kendisine söyleneni yapar tarif edilen yere ulaşınca Peygamber'in verdiği kâğıdı okur, Müslümanlara Rasulullah'ın emrini tebliğ eder.[84] Biraz daha açacak olursak münâvele, şeyhin, hadislerini ihtiva eden kitabını rivayet etmesi için elden talebeye vermesi manasına gelen hadis tahammül yollarından biridir. Aslı el-Buhârî'nin ta'likat arasında zikrettiği, yukarıda bahsi geçen hadise dayanır. Buhârî bu hadise istinaden

[81] Koçyiğit, **Hadis Usûlu**, 244.
[82] Hatîb el-Bağdâdî**, age**, 312.
[83]MahmudTahhan, **Yeni Hadis Usûlü**, Çev. Cemal ağırman, Rağbet Yayınları, İstanbul 2015, 146.
[84] Suyûtî, **age**, 467.

münâvelenin sıhhatine kâil olmuş ve Hicâz Ehlinin de bu hadisi münâvelenin cevâzına delil olarak ileri sürdüklerine işaret etmiştir.[85] Bu hadis bizimde çalışmamızda kaynak olarak kullandığımız hadislerden biridir ki ileride bahsi geçecektir.

Münâvelenin iki çeşidi vardır bunlardan biri münâvelenin icâzetle beraber olmasıdır. Mesela şeyh kitabını öğrencisine verip bunu benden rivayet et der. Bu durumda şeyh, kitabı öğrencisine geri almamak üzere verebildiği gibi, ödünç verip tekrar geri almak şartıyla da verebilir. Veya öğrenci, hocasından işittiklerini yazdığı bir kitabı hocasına getirir ve hocası onu imla eder ve sonrada bunları benden rivayet et der. Hâkim der ki: Mütekaddimundan çoğu buna semâ' der.[86] Bazıları mübâlağa yaparak icâzetle beraber yapılan bu münâvele şeklinin, semâdan daha üstün olduğunu söyleyip şöyle bir açıklama getirmişlerdir: Şeyhin rivayetine izin verdiği kitabına olan güven ve itimat, ondan duyulan rivâyete olan itimattan daha üstün ve sağlamdır; çünkü duyan da dinleyen de yanılabilir. Fakat İmam Nevevî: "Doğrusu şudur ki, münâvele hem semâdan, hem de kıraattan aşagı seviyededir" demek suretiyle meseleyi kökünden halletmektedir.[87]

Münâvelenin ikinci çeşidi de icâzetten mücerred münâveledir. Bu münâvelede şeyh talibe "bunu benden rivayet et, yahut bunu benden rivayet etmene icâzet verdim" gibi bir söz söylemeksizin sadece "bunlar benim rivayetlerimdir" diyerek kitabı sunmasıdır. Nevevi münâvelenin bu tarzı için: "fukaha ile ehli usûlün ihtiyar ettikleri kavli sahîha göre bunun üzerine rivayet câiz değildir. Hatta "bunu tecviz eden muhaddisleri ayıplanmışlardır" der. Nevevi kendisinden sonra gelen Irakî ve Suyûtî gibi muhaddislerin bunu tecviz edemediklerini beyan sadedinde hulasaten diyor ki: Bu babda muhaddisin arasında ihtilaf olduğu gibi diğer ehli ilim beyninde de mesele muhtelefun fih olduğundan fukaha ile usûlüyyun hepsi yalnız bunu tecviz eden muhaddisleri ayıplamışlardır. Nitekim Hatîb Bağdâdî bu münâveleyi sahîh görerek onunla rivayeti tecviz edenleri saydığı gibi İbnu's-Salah da: "Bu mubtel bir icâzettir ki ona binaen rivayet câiz olmaz" dedikten sonra: "Maahaza buna binaen

[85] Koçyiğit, **Hadis Usûlu**, s.253.
[86] Ahmed Muhammed Şakir, **el-Bâ'isu'l-Hasis Şerhu İhtisari Ulûmul Hadis**, Daru'l Kütübü'lüİlmiyye, Beyrut, s.118.
[87] Subhi es-Salih**, age**, s.71.

rivayette bulunmak sırf mücerred i'lam şeyh üzerine rivayet etmekten daha iyidir. Zira bunda münâvele vardır. Ve herhalde rivâyete izni iş'ardan hali değildir." demiştir.[88]

Münâvelede kullanılan edâ lafızlarına gelince: Mütekaddimundan bir grup ve onlardan sonra gelen bazıları "haddesena ve ahberana"lafızlarını mutlak olarak kullanmayı câiz görmişlerdir. Bunu Zührî, Mâlik ve o ikisinin dışında başkaları da söylemiştir. Bu görüş icâzetle münâveleyi semâ gibi görenlerindir. Ebu Nuaym el-İsbahâni "ehberana" lafzını icâzet için kulanmış ve şöyle demiştir: "Eğer ben "haddesena" dersem bu semâ' içindir. Eğer mutlak olarak "ahberana" lafzını kullanırsam bu icâzete delalettir." Burada Sahîh ve isabetli görüş şudur ki: bu konuda araştırmacı ve sakınıp ihtiyatla davranan kişi "haddesena ve ahberana" ibarelerini, mutlak olarak, onlara birşey eklemeden kullanmamalıdır. Bu lafızları icâzet ve münâveleye işaret eden lafızlar ile kayıtlandırıp kullanmalıdır.[89]

Mükâtebe

Şeyh yanında olan ya da yanında hazır olmayan bir öğrenciye kendi hattıyla hadislerinden bir şeyler yazarsa bu mükâtebedir.[90] Şeyh mesmuâtını kendi yanındaki birine yazacağı gibi, yanında olmayan birine de yazıp gönderebilir. Yine şeyh bunu kendi hattıyla yazabileceği gibi, başkasına da yazdırabilir.[91]

Mukâtebe icâzetli ve icâzetsiz olmak üzere ikiye ayrılır. İcâzetli mükâtebede - أجزت لك ما كتبته لك او ماكتبت به إليك - "sana yazdıklarım için izin verdim veya onu sana yazdım" ifadelerinden birini ya da bunlara benzer icâzet lafızlardan birini hoca öğrencisine yazar. İcâzetin olmadığı mükâtebe türündeki rivayetin câiz olduğunu mütekaddimun ve müteahhirunun çoğu kabul etmiştir. Bunlar arasında: Eyyüp es-Sahtiyânî, Mansur ve Leys gibi isimler vardır. Başka bir grup da icâzetsiz mükâtebeden sakınmıştır. Şâfilerden Kadı Mâverdi bunlardandır. Bu iki görüşten birincisi yani icâzetsiz mükâtebenin câiz olduğunu söyleyenlerin görüşü sahîh ve meşhur olan görüştür. Çünkü Ehl-i Hadisin birçoğunun kitabında bu tür rivayet

[88] Ahmed Nâim, **age**, 437.
[89] İbnu's- Salah, **age**, 170.
[90] İbnu's- Salah, **age**, 173.
[91] Suyûtî, **age**, 470.

lafızları mevcuttur. Bu rivayet şekilleri onların bunu doğru kabullenip bununla amel ettiklerini gösterir. Rivayet lafızlarında icâzet ifadesi bulunmasa bile "bana yazdı" ifadesi icâzet manasına gelir.[92]

Kitabet ile tahdîs ederken kullanılacak edâ lafızları şunlardır: - او كتب اليَّ - اخبرنا فلان مكاتبة او كتابة قال حدثا فلان - "Bana yazdı veya felan mükâtebe ile haber verdi." bu gibi rivayetlerde mutlak olarak "حدثنا" yahud "أخبرنا" demek câiz değildir. Bununla beraber bu iki lafzı kitabet kaydını zikretmeden mutlak olarak kullanmaya Leys b.Sa'd ile Mansur ve ulemâ ve kibarı muhaddesinden diğer birtakım zevat cevaz verdikleri gibi bir kısmı da mutlak olarak yalnız "أخبرنا" tecviz etmişlerdir. Lakin ehli taharri ve nezahete yakışan, bu gibi yerlerde -beyan olunan kavli muhtara muvafık olarak - bu lafızları kitabet kaydıyla takyîd etmektir.[93]

Hadisin mükâtebe yoluyla alındığına açıkça delalet eden -كتب الي فلان - "Falan bana yazdı" sığası H. II. asrın başlarından itibaren kullanılmıştır. Eyyub es-Sahtiyânî, Evzâî, İbn Laiha, İmam Mâlik, Abdulvahhab b. Vehb, Yahyâ b. Said ve Ebu Hatim er-Razî bu sigayı mükâtebe metoduna delalet etmek üzere kullandığı zikredilen muhaddislerdendir.[94]

İ'lâm

Tahammülü'l-hadisin kısımlarından olan ilam, râvînin öğrencisine, rivayet için izinden bahsetmeksizin bu benim hadisimdir, bunlar falandan duyduğum hadislerdir veya bu filandan yazdığım kitaptır şeklinde açıklamalarda bulunmasıdır.[95]

Bir başka ifadeyle: Şeyhin tâlibine -rivayetine izin verdiğini açıklamadan- filan kitabın veya hadisin falan şeyhten aldığı veya duyduğu rivayetlerinden olduğunu sadece söylemekle iktifa etmesine i'lâm denir. Birçok muhaddis, şeyhe olan tam itimadın devam ettiği müddetçe, tahammülü'l-hadisin bu çeşidinin cevazına taraftardır; zira bu itimat, şeyhin, kendi rivayetinden olmayan bir şeyi kendi tâlibine söylemesine engel teşkil eder. Şeyhin, duyduğu rivayetlerden bir kısmını tilmizine

[92] İbnu's- Salah**, age**, 173-174.
[93] Ahmed Nâim, **age**,442.
[94]AhmetYücel, **Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi**, MİFAV. Yayınları, İstanbul 2014, 97.
[95] İbnu's- Salah, **age**, 175.

sadece söylemekle, onun bu rivayetleri tahammül ve nakl etmesine razı olduğunu ima etmiş sayılır. Şeyh rivayet etmesine razı olmadığını talebesine açıkça söylemişse o takdirde muhaddislerin çoğu i'lâm yoluyla rivâyete müsaade etmemişlerdir.[96] Başlarında İbn Cureyc, İbnu's-Sabbâğ eş-Şâfii, Ebu'l Abbas el-Velid İbn Bekr gibi birçok hadis, fıkıh ve usûl ehli ile Zâhirîye'ye mensup kimseler şeyhin, "bunlar, benim işittiğim hadislerdir" diyerek icâzet verdiğine dair herhangi bir ifade kullanmasını râvî için bir çeşit icâzet telakki etmişler ve râvînin bu hadisleri rivayet edebileceğini ileri sürmüşlerdir. Hatta Zâhirîye mensup bazı kimseler, şeyhin "bunlar benim rivayetimdir" demesinden sonra, "bunları benden rivayet etme" sözünü ilave etmesi halinde bile, râvînin o hadisleri rivayet edebileceğini söylemişlerdir. Kâdı Iyâz'a göre de bu görüş doğrudur. Keza Remahurmuzî de Zâhirîye'nin görüşünün doğruluğuna dikkat çeker. [97]

İlk dönemler muhaddisler tarafından i'lâm metodunun kullanıldığına dair kaynaklarda iki misal zikredilmektedir. Bunlardan birinde Ubeydullah b. Ömer el-Umeri'nin şöyle dediği nakledilir: "biz Zührî'ye -hadislerini ihtiva eden bir kitaba dair- bunlar da senin hadsilerin mi? diye sorardık, Zührî kitabı alır, bakar bize verir ve "Evet benim hadisim" derdi. Ubeydullah anlatımına şöyle devam etmektedir: Zührî verilen hadislerin kendisine ait olduğunu söyleyince, ne biz ondan icâzet isterdik ne de Zührî bize okurdu. İ'lam metoduyla ilgili ikinci rivayet İbn Ebu'z-Zinâd'dan nakl edilir. O, İbn Cüreyc'in Hişâm b. Urveye geldiğini ve ona falancaya verdiğin hadis senin mi? diye sorduğunu, Hişâm'ın da "Evet" dediğini haber vermektedir. Misal olarak verilen her iki rivayetin Sahîh olduğu kabullenilse bile ilk dönemlerde i'lam metodunun yaygın olduğunu söylemek mümkün değildir.[98]

Râvî i'lâm yoluyla aldığı bir hadisi rivâyet ederken " أَعْلَمَنِي شَيْخِي بِكذَا" -hocam bana şöyle bildirdi- ifadesini kullanır[99]

Vasiyye

[96] Subhi es-Salih, **age**, 73.
[97] Koçyiğit, **Hadis Usûlu**, 257.
[98] Yücel, **Hadis Istılahlarının doğuşu ve gelişimi**, 79,80.
[99] Mahmmud Tahhan,**age**,148

Şeyhin ölümü anında veya sefere çıkması durumunda, hadislerini rivayet etmek üzere kitabını veya yazılı herhangi bir malzemeyi vasiyet etmesidir. Seleften bir kısmı vasiyet edilen kişinin bu yol ile rivayette bulunmasına cevaz verdiler. Ancak bu yanlıştır. Doğru olan bu yöntemle rivayette bulunmanın câiz olmamasıdır[100]. Kâdî Iyâz bu türün cevazı ile ilgili şunları söyler: Bu tahammül türünde izin bulunduğu ve arz ile münâveleye benzediği için seleften bunu kullananlar olmuştur. Vasiyyet de kendinden önceki türler gibidir.[101] İbnu's-Salah bu düşünceye karşı çıkarak şöyle söyler: Bu yanlış bir düşüncedir. Bunu ya bir âlimin yanılması veya buradaki vasiyyeti, vicadet kabilinden saymıştır diye te'vil etmek gerekir.[102]

Bir râvî vasiyet yoluyla aldığı bir hadisi rivâyet ederken "أو صى إلي فلان بكذا " -fülan bana şunu vasiyet etti- veya "حدثني فلان وصية " -fülan bana vasiyet yoluyla tahdîs etti- gibi ifadeler kullanılır.[103]

Vicâde

Vicâde "وجد"kelimesinin masdarıdır. Araplar arasında kullanılan yaygın bir ifade değildir. Vicâdenin gerçekleşmesi şöyledir; Bir hadis âlimi, herhangi bir müellif veya râvînin el yazısı ile yazılmış kitabını veya bazı hadislerini bulur. Ancak bu rivayetlerle önce karşılaşmamıştır. Kaşılaşsa bile onları râvîsinden işitmemiş ve ondan rivâyet etmek için İcâzet ya da buna benzer bir şey almamıştır.[104] Söz konusu müellif veya râvîni çağdaş olup olamaması, çağdaşı ise görüşüp görüşmemeleri, görüşmüş ise ondan semâı' bulunup bulunmaması önemli değildir. Bu durumların hepsinde yazılı metni ele geçirmeye vicâde denir.[105]

Vicâde yoluyla elde edilen bir kitaptan rivayet yapılırken, şayet kitaptaki hattın kitabın sahibine ait olduğu biliniyorsa şu lafızlar kullanılır: وجدت بخط فلان،او قرأت بخط فلان، أوفي كتاب فلان بخطه؛أخبرنا فلان بن فلان "Filanın hattıyla buldum veya

[100] Suyûtî, **age,** 486.
[101] Kâdî Iyâz, **age**, 115.
[102] İbnu's- Salah, **age**, 177.
[103] Mahmmud Tahhan,**age**,148
[104] İbnu's- Salah, **age**,178.
[105] Yücel, **Hadis usûlu**, 79.

filanın hattıyla okudum veya filanın kitabında kendi hattıyla okudum." veya - وجدت أوقرأت بخط فلان عن فلان - "Filan filanın hattıyla okudum veya buldum." Bu kullanımlar eskiden de sonrasında da bu şekilde kullanılarak süre gelmiştir. Bu babtaki hadislerin munkatı ve mürsel olma ihtimalleri olmakla birlikte "وجدت بخط فلان " ifadesi kullanılırsa muttasıl olma durumuda söz konusu olur. Bazıları vicade yoluyla aldıkları hadislerin rivayetinde "عن فلان، أو قال فلان "kullanmıştır ki bu çirkin bir tedlîstir. Yine vicade yoluyla elde edilen bir kitaptaki hattın kime ait olduğu bilinmiyorsa şu lafızlar kullanılır: "ذكرفلان، أوقال فلان، أخبرنا فلان، أوذكرفلان عن فلان " Böyle bir durumda hadis munkatı' olur muttasıl olma ihtimali olmaz.[106]

Vicade ile rivayet edilen hadislerle amel edilip edilmemesi meselesine gelince, Mâlik ve diğer birçok hadisçinin bu çeşit hadislerle amel etmeyi tecviz etmedikleri, buna mukabil eş-Şâfii ve ashabının buna cevaz verdikleri görülür. Hatta fıkıh usulündeki bazı ashabı, kitaba güven hâsıl olunca, bu hadislerle amelin vacib olduğunu söylemişlerdir. İbnu's-Salâh da, "eğer bunlarla amel edilmeyecek olursa, menkul ile amel kapısını kapatmak gerekir" sözü ile bu görüşe katılmıştır.[107]

Tahammülü'l-hadisle ilgili bu kadar ayrıntılı bilgiler verdikten sonra Kitabu'l-ilim'lerde bu konulara işaret eden rivayetleri ele alacağız. Bu konuyla ilgili rivayetlerin bütünü Buhârî'de geçmektedir. Bu rivayetleri üç alt başlık halinde inceleyeceğiz.

1.1. Muhaddisin Haddesena, Ahberana, Enbeena, Demesi Babı

وَقَالَ لَنَا الحُمَيْدِيُّ: " كَانَ عِنْدَ ابْنِ عُيَيْنَةَ حَدَّثَنَا، وَأَخْبَرَنَا، وَأَنْبَأَنَا، وَسَمِعْتُ وَاحِدًا وَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ: حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ الصَّادِقُ المَصْدُوقُ وَقَالَ شَقِيقٌ: عَنْ عَبْدِ اللَّهِ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَلِمَةً وَقَالَ حُذَيْفَةُ حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدِيثَيْنِ وَقَالَ أَبُو العَالِيَةِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: فِيمَا يَرْوِي عَنْ رَبِّهِ وَقَالَ أَنَسٌ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: فِيمَا يَرْوِيهِ عَنْ رَبِّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَرْوِيهِ عَنْ رَبِّكُمْ عَزَّ وَجَلَّ[108]

Bize Humeydî: Sufyân ibn Uyeyne'nin nazarında haddesenâ, ahbaranâ, enbeenâ ve semi'tu bir ma'nâya geliyor idi, dedi. Abdullah ibn Mes'ûd da: Rasûlullah

[106] İbnu's- Salah, **age**, 179.
[107] Koçyiğit, **Hadis Usûlu**, 259.
[108] Buhârî, İlim,4, I/26.

sâdık ve masdûk olduğu hâlde haddesenâ (Bize tahdîs etti) demiştir. Şakîk da Abdullah ibn Mes'ûd'dan söyledi ki, kendisi: Ben Peygamber'den bir söz işittim, demiştir. Huzeyfe ibn Yemân da: Rasûlullah bize iki hadis tahdîs etti, demiştir. Ebu'l-Âliye dedi ki: İbn Abbâs'tan: o da Peygamber'den; O da Rabbinden rivayet etmekte olduğu hadisde... Enes ibn Mâlik de: Peyamber'den; O da azîz ve celîl olan Rabbinden rivayet ederek... Dedi. Ebû Hureyre de: Peygamber'den; o da azîz ve celîl olan Rabbimizden rivayet ederek... Buyurdu, dedi.

Yukarıdaki ifadeler Buhârî'nin, "Muhaddisin haddesena, ahberana, enbeena demesi" babında, hemen başlık altındaki açıklamalardır. Müellif burada belli bir hadisi değil de farklı hadislerde geçen tahammül ve edâ sîğalarını bir araya getirerek, bunların aynı mana için kullanıldığını ortaya koymaya çalışmıştır. Müellif böyle bir bab başlığı koyarak, yukarıda da değindiğimiz gibi hadis usûlünun ana başlıklarından olan tahammülü'l-hadis konusunda, edâ sîğalarıyla ilgili önemli bir tespitte bulunmuş ve bu tespitini delillendirmek için hadisleri sıralamıştır.

Bab başlığın altındaki muallâk hadisleri incelemeden önce müellifin niçin böyle bir bab başlığı koyduğuna, buna neden ihtiyaç duyduğuna değinmek daha doğru olacaktır. Konu ile ilgi olarak Aynî şunları ifade etmiştir: "Eğer desen ki bu babın kitabu'l-ilimde zikredilmesinin sebebi nedir? Ve bu bab ile kendisinden önceki bab arasında ne münasebet var? Bu babın konmasının sebebi, Müellifin kitabını, peygamberden gelen rivayetler üzerine bina ettiğini göstermek içindir". İbn Hacer *Fethu'l-Bârî*'de İbn Rüşd'ün de aynısını söylediğini ifade eder. Bu başlığın Kitabu'l-ilim içerisinde olmasının sebebi de şudur ki: Buradaki bilgiler bir muhaddisin bilmesi gereken bilgilerdir. Mühaddis bu lafızları, bunlar arasındaki farkı luğavî ve istilâhi olarak bilmelidir. Bu babın kendinden önceki bab ile münasebetine gelince: Bir önceki babta ilim öğrenirken hazirun öğrensin diye sesin yükseltilebileceği ve böylelikle başkaların da hadisi işitip öğrenmesi işlendi. Bu babta da işitilen bu hadislerin hangi lafızlarla nakledileceği, bu lafızların lugavi ve ıstılahi olarak ne manaya geldiği, hangi durumlarda kullanılacağı, birbirinden farkı işleniyor.[109]

[109]Aynî, **age**, 11.

Bu bab başlığındaki açıklamanın ve hadislerin şerhlerine baktığımızda genelde şöyle bir açıklama ile karşılaşırız: Müellifin bu başlığı koymasının sebebi, sahâbîlerin bu sîğalar arasında fark görmeyip bazen "حدثنا" bazen de "سمعت" demeleridir.[110] Buradaki kelimeler bir manadadır. Bu kelimelerin bir olmasındaki maksat: Sözlük anlamının da destekleyeceği üzere, aralarında farkın olmamasıdır.[111]

Buhârî özellikle kendi şeyhi Humeydî ve onun şeyhi İbn Uyeyne'den rivayet ederek bu konudaki kendi düşüncesini, yani bu lafızlar arasında bir fark olmadığını ortaya koymuştur.[112] Zira bu konu hakkında farklı düşünen, bu kelimelerin farklı durumlar için kullanılacağını söyleyenler olmuş. Zuhri, Mâlik, İbn Uyeyne, Yahyâ el-Kattan, Hicazlılar, Kufeliler ve Mağriblilerin çoğu bu lafızların lugavi manası üzere amel ederek bunların arasında bir fark olmadığını ve aynı manada kullanılabileceğini ifade etmiştir. İbn Hacîb de muhtasarında bunu tercih etti. İshak İbn Rahuye, Nesai, İbn Hıbban, İbn Mande ve diğerlerinden oluşan bir grup, bu lafızlar, şeyhin okuyup kaydettirdiği durumlarda kullanıldığını söyledi.

İbn Cüreyc, Evzâî, Şâfii, İbn Vehb ve Meşrık ehlinin cumhuru da dedi ki: bu sigalar arasındaki fark, tahammüldeki farklılığa göredir ki: "تحديث" şeyhin söylediği durumlarda, "إخبار" şeyhe okunan durumlarda kullanılır. Sonradan gelenler de bunun tafsilatını bildirdiler ki: Kim şeyhin lafzını tek başına duyarsa "حدثني" der, başkalarıyla beraber duyarsa bunu cemi' yapar. Kim tek başına şeyhe okursa "أخبرني" der, okuduğunu başkaları duyarsa cemi' yapar.[113]

Müteahhirundan bir kısım "أخبرنا" ifadesinden daha az kullanılan "أنبأنا" lafzını, İcâzetle kullanmışlardır. Hatîb bu ifadeler arasında en üstünün "سمعت", sonra "حدثني" sonra "أخبرني" sonra "أنبأني" olduğunu ifade eder. İbn Battâl "حدثنا" lafzının ancak müşafehe ile hadisin aktarıldığı durumlarda,"أخبرنا" ifadesinin demüşafehe, kitâbet ve teblîğin olduğu durumlarda kullanıldığını söyler. İbn Battal buna delil olarak, "Allah kitabında şöyle haber verdi deriz, burada haddesenayı kullanmayız", şeklinde bir ifade kullanır. Tahâvî de Allahın kitabında ve Rasulullah'ın sünnetinde

[110] İbn Hacer, **age**, 144.
[111] Kirmânî, **age**, 9.
[112] Aynî, **age**, 11.
[113] İbn Hacer, **age**, 145.

hadis ve haberin arasına ayrım koyacak bir şey bulamadığını ifade eder. Tahâvî buna delil olarak; Kuran'daki "يومئذ تحدث أخبرها" ayetini, hadislerden de "أخبرني تميم الداري" "ifadelerini sıralar. Nevevi, şeyhe okunduğunda "حدثنا" veya " أخبرنا" ifadelerini kullanmanın câiz olduğunu söyler. Müslim bu ikisi arasında fark olduğunu söyler. Ahmed b. Hanbel ve Nesâi'ye göre "حدثنا veأخبرنا" şeyhe okumak üzere kullanılmaz. Buhârî bunlar arasında fark olmadığı düşüncesindedir.[114]

Kâdî Iyâz, şeyhten işitildiği durumlarda işitenin "سمعت، أنبأنا، أخبرنا، حدثنا، يقول، وقال لنافلان ،ذكر لنا فلان " ifadelerinden birini kullanmasının câiz olduğunu söyler. Bu görüşe Tahâvî de katılır. Yine bu görüşü İbn Hacîb, Hâkim'den yaptığı rivayetle doğrular ki o, bu görüşün dört imamın yolu olduğunu ifade eder.[115]

Bab başlığının altındaki açıklamalarla ilgili dikkat çekici diğer bir durum da, açıklamaların sonunda geçen anane ifadeleridir. Bu kısımda birbirinden farklı üç rivayette İbn Abbas'ın, Enes'in ve Ebu Hureyre'nin, Peygamber'imizin Rabb'inden yaptığı rivayetlere dair ananeli ifadeleri bulunmaktadır. Bab başlığında ananeye yer verilmediği için bu kısım baş tarafa göre daha alakasız durmaktadır. Bu durum *Fethu'l-Bârî*'de şu şekilde açıklanır: Müellif bu kısımları, ananeye dikkat çekmek için kullanmıştır. İbn Reşîd der ki: Buradaki anane ifadeleri Peygamber'imizin bu rivayetleri, Rabb'inden yaptığına işaret eder. Sahâbîler bunu böyle ifade etseler de etmeseler de durum değişmez, sonuçta o bunları Rabb'inden almıştır. İbn Abbas'ın rivayeti buna delildir. Çünkü o kimi zaman Peygamber'imizin Rabb'inden rivayet ettiğini söylerken kimi zamanda çok uzatmayıp kısa kesmek için bu ifadeleri kullanmaz.[116] Aynî de İbn Hacer'in yukarıdaki söylediklerini ifade ettikten sonra, buradaki anane lafızlarının rivayet lafızları kapsamına girdiğini söylemiştir. Sonuçta bunlar da rivayet lafzı oldukları için konunun geneliyle alakasız değillerdir[117]

Şerhlerden yaptığımız yukarıdaki alıntılar bize gösteriyor ki, Buhârî Kitabu'l-ilme böyle bir bab başlığı koyarak, hadis tahammülü ile ilgi zikrettiği lafızlar arasında bir fark görmediğini ifade etmiştir. Ayrıca bu başlık altında, farklı

[114] Kirmânî, **age**, 9.
[115] Aynî, **age**, 11.
[116] İbn Hacer, **age**, 144.
[117] Aynî, **age**, 12.

hadislerden sunduğu kesitlerle başlıktaki görüşünü delillendirmiştir. Konuyla ilgili diğer bir rivayet biraz önce incelediğimiz rivayetten farklı olarak müstakil bir hadis şeklinde zikredilmektedir. Hadis şu şekildedir:

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ مِنَ الشَّجَرِ شَجَرَةً لاَ يَسْقُطُ وَرَقُهَا، وَإِنَّهَا مَثَلُ المُسْلِمِ، فَحَدِّثُونِي مَا هِيَ» فَوَقَعَ النَّاسُ فِي شَجَرِ البَوَادِي قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: وَوَقَعَ فِي نَفْسِي أَنَّهَا النَّخْلَةُ، فَاسْتَحْيَيْتُ، ثُمَّ قَالُوا: حَدِّثْنَا مَا هِيَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: «هِيَ النَّخْلَةُ»[118]

Kuteybe b.Said, İsmail b.Ca'fer'den, o da Abdullah b.Dinar'dan, o da İbn Ömer'den rivayetle demiştir ki: Rasulullah dedi ki: Ağaçlardan bir ağaç vardır ki yaprağını dökmez ve o müslümana benzer, söyleyin bana o nedir? İnsanlar vâdilerindeki ağaçları saymaya başlâdilar. Abdullah dedi ki: Benim aklıma hurma ağacı geldi ama utandığım için söyleyemedim. Sonra insanlar dediler ki: Söyle bize ya Rasulallah o nedir? Dedi ki: O hurmadır.

Ana tema olarak peygamberimizin, müslümanı hurma ağacına benzettiği bu hadis, "muhaddisin haddesena, ahberana, enbeena, demesi" bab başlığıyla, görünüşte alakalı durmuyor. Ancak hadis içerisinde geçen "فحدثني " ve " حدثنا " lafızları hadisi bab başlığı ile ilişkilendirmemiz konusunda bize yardımcı oluyor. Hadisin bab başlığıyla olan ilgisini İbn Hacer, Fethu'l-Bârî'de şu şekilde ifade eder:" Eğer denilirse ki: İbn Ömer hadisinin bab başlığıyla ilgisi nedir? Bab başlığının ifade etmek istediği şey edâ lafızlarının aynı manaya gelmesi idi. Bu hadisin Zâhirînde böyle bir şey görünmüyor. Cevap bu hadisin lafızlarındaki farklılıktadır ki, bu farklılık da ancak hadisin tariklerinin bir araya getirilmesiyle görülebilir. Yukarıda adı geçen Abdullah b.Dinar'ın rivayetinde "فحدثني ماهي " ibaresi, Nafi'in rivayetinde "أخبروني" ibaresi, İsmaili'nin rivayetinde "أنبؤني" ibaresi, Mâlik'in rivayetinde " حدثوني ماهي " ifadesi ve devamında "فقالوأخبرنابها"ifadesi yer alır. Bu ifadelerin hepsi gösteriyor ki, burada adı geçenlerin yanında bu lafızlar aynı manadadır.[119]

Aynî de bu hadisin bab başlığı ile olan alakasını ortaya koyarken şunları söylemiştir: "Eğer desen ki: Hadiste geçen "فحدثني ماهي " ve "حدثنا ماهي" lafızlarında

[118] Buhârî, **İlim**, 4, I/27.
[119] İbn Hacer, **age**, 144.

sadece bir rivayet lafzı vardır ki o da "التحديث "dir. Oysa başlıkta üç tane rivayet lafzı geçmektedir ki bunlar da "حدثنا،أخبرنا وأنبأنا"dir. Ben de derim ki hadisin farklı tarikleri vardır. Bunlar bir araya getirildiğinde bab başlığında geçen "حدثنا،أخبرنا ve أنبأنا" lafızlarından üçü de bu tariklerde karşımıza çıkacaktır.[120]

Hadiste dikkat çeken diğer bir durum da " حدثنا" kelimesinin hem talebenin şeyhten işiteceği durumlarda hem de şeyhin talebeden işiteceği durumlara kullanımıdır. Çünkü hadiste peygamberimiz ashabına sorduğunda "فحدثني ماهي " ifadesini kullanır. Ashab da cevabı merak edip peygamberimize sorduğunda "حدثنا ماهي" ifadesini kullanır. Bu durumda bu kelimenin her iki durumda kullanılabileceğinin cevazı ortaya çıkar.[121]

Buhârî bu babda ele aldığımız İbn Ömer hadisini, hemen bir sonraki bab başlığında "İmamın, kendi maiyetindekileri imtihan etmek için ortaya sual atması" babında da bir iki küçük farklılıkla ifade etmiştir. Bu fark birinci rivayette geçen " فحدثني ماهي " ifadesindeki "ف" harfinin ikinci rivayette düşürülerek "حدثني ماهي "şeklinde verilmesidir. Ayrıca ilk hadisi Kuteybe b. Said'den rivayet etmişken bu hadisi bir başka şeyhi olan Hâlîd b. Mahled'den rivayet etmiştir. Aynî ve Kirmânî aynı hadisin iki bab başlığında verilmesinin sebebini, bab başlıklarında makam farklılığına bağlarlar. Her iki başlığın manalarına destek verecek ifadeler hadiste mevcuttur deyip bab başlıklarındaki manaya hamledilmek üzere hadislerin zikredildiğini söylerler. Senedin farklı olarak zikredilmesinin sebebini de şöyle izah ederler: Buhârî'nin hocası, hadisi hangi konu ile alakalı söylemiş ise Buhârî'de o bab da o hocasının rivayetini zikretmiştir. [122]Ancak İbn Hacer bu görüşe karşı çıkıp böyle bir iddianın Buhârî'nin karizmasına uygun olmayacağını söyler. Bu iddianın, onu şeyhlerinin taklitçisi durumuna düşüreceğini ifade eden İbn Hacer, özellikle bab başlığı koymak konusunda ki Buhârî'nin özgünlüğüne işaret ederek bu iddiayı çürütmeye çalışır.[123]

[120] Aynî, **age**,13.
[121] Kirmânî, **age**, 12.
[122] Bk. Aynî, **age**, 16; Kirmânî, age, 13.
[123] Bk. İbn Hacer, **age**, 148.

Tahammülü'l-hadis başlığı altında yaptığımız açıklamalar ve sonrasında Buhârî'den verdiğimiz rivayetler muvacehesinde şunları ifade edebiliriz ki, hadislerin rivayetinde râvîlerin kullandığı rivayet lafızlarının, o hadislerin alınma ve nakledilme şekilleri ile doğrudan ilgilidir. Bunlar gelişigüzel ifadeler olmayıp her biri belli yol ve yöntemler için kullanıla gelen, hadisi okuyup değerlendiren kişiye o hadisin sıhhatı ve râvîlerin durumu ile ilgili ciddi ipuçları veren ifadelerdir. Bu lafızların delalet ettiği manalar hadis usulcülerinin üzerinde dikkatle durup, uzun tetkikler yaptıkları konuların başında gelir. Hadis usulüne dair yapılan neredeyse bütün çalışmalar bu konuda geniş izahlara yer vermektedir. Özellikle bu lafızlardan hangileri aynı manaya delalet eder, hangileri farklı manalarda kullanılır, hangisi hangisinden daha değerlidir, hangi hadis âlimi hangi lafzı hangi durumlarda kullanmış. Bu sıraladığımız cümleler tahammülü'l-hadisin esas konularını teşkil etmiştir. Bizimde yukarıda, tahammülü'l-hadis başlığı altında ayrıntılarıyla ele alıp incelediğimiz bu rivayet şekilleri ve lafızlarıyla ilgili Buhârî, kitabu'l-ilm'inde "حدثنا، أخبرنا، أنبانا، سمعت " özelinde bir bab başlığı koyarak, bu ifadelerin aynı manaya geldiğini," سمعت، حدثنا " siğâlarının semâ'ya,"أخبرنا" nın kıraat ve arz'a, "أنبأنا" nın ise icâzete hasredilmemesini, bu lafızların birbirilerinin yerlerine kullanılabileceğini söylemiştir. Buhârî bunların aynı manaya geldiğini ifade ettikten sonra kendi görüşüne destek olacak rivayetleri sıralamıştır. Görüldüğü gibi Buhârî kitabu'l-ilminde hadis usulüne konu olacak bir meseleyi ele almış ve bu konudaki kendi görüş ve düşüncelerini rivayetlerle desteklemiştir.

Yaygın usul kitaplarına baktığımızda bu konuyla ilgili şu bilgilere ulaşırız:

Hatîb el Bağdâdî *Kifaye*'de muhaddis râvîlerin "سمعت، أنبأنا، أخبرنا، حد ثنا " lafızları arasında ayrıma gitmediğini söyler.[124] Ayrıca Kâdî Iyâz, [125] İbn Salah[126] ve Suyûti[127] eserlerinde bu lafızlar arasında ayrım olmadığını, semâ' yolu ile rivayette bulunan râvînin bunlardan herhangi birini kullanabileceğini ifade eder.

1.2. Muhaddisin Huzurunda Okuma ve Ona Arz Etme Babı

[124] Hatîb, **age**, 283.
[125]Bk. Kâdî Iyâz, **age**, 69.
[126] Bk.İbnu's- Salah, **age**, 132,133.
[127] Bk.Suyûtî, **Tedribu'r-râvî**, 418.

القِرَاءَةُ وَالعَرْضُ عَلَى المُحَدِّثِ وَرَأَى الحَسَنُ، وَالثَّوْرِيُّ، وَمَالِكٌ: «القِرَاءَةَ جَائِزَةً» وَاحْتَجَّ بَعْضُهُمْ فِي القِرَاءَةِ عَلَى العَالِمِ " بِحَدِيثِ ضِمَامِ بْنِ ثَعْلَبَةَ: قَالَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: آللَّهُ أَمَرَكَ أَنْ نُصَلِّيَ الصَّلَوَاتِ قَالَ: «نَعَمْ» قَالَ: «فَهَذِهِ قِرَاءَةٌ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخْبَرَ ضِمَامٌ قَوْمَهُ بِذَلِكَ فَأَجَازُوهُ» وَاحْتَجَّ مَالِكٌ " بِالصَّكِّ يُقْرَأُ عَلَى القَوْمِ، فَيَقُولُونَ أَشْهَدَنَا فُلاَنٌ وَيُقْرَأُ ذَلِكَ قِرَاءَةً عَلَيْهِمْ وَيُقْرَأُ عَلَى المُقْرِئِ، فَيَقُولُ القَارِئُ: أَقْرَأَنِي فُلاَنٌ " حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلاَمٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ : بْنُ الحَسَنِ الوَاسِطِيُّ، عَنْ عَوْفٍ، عَنِ الحَسَنِ، قَالَ: «لاَ بَأْسَ بِالقِرَاءَةِ عَلَى العَالِمِ» وَأَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ الفَرَبْرِيُّ، وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ البُخَارِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ سُفْيَانَ قَالَ: إِذَا قُرِئَ عَلَى المُحَدِّثِ فَلاَ بَأْسَ أَنْ يَقُولَ: حَدَّثَنِي قَالَ: وَسَمِعْتُ أَبَا عَاصِمٍ يَقُولُ عَنْ مَالِكٍ، وَسُفْيَانَ القِرَاءَةُ عَلَى العَالِمِ وَقِرَاءَتُهُ سَوَاءٌ[128]

Hasen Basrî, Sufyân es-Sevrî, İmâm Mâlik muhaddisin huzurunda okumayı (ondan nakletmenin sahîhliği hususunda) câiz gördüler. Ve bâzıları âlimin huzurunda (kendisinden nakledebilmek için) ona karşı okumanın câiz olduğuna, Dımâm ibn Salebe hadisini delîl olarak ileri sürdü: Dımâm, Peygamber'e: "Namazları kılmamızı sana Allah mı emretti?" diye sormuştu da, Peygamber de ona:"Evet" diye ikrar etmişti. Bu hadisi delîl getirenler: İşte bu. Peygamberdin huzurunda ona karşı okumaktır. Müteakiben Dımâm, Peygamber'den sorup öğrendiklerini kendi kavmine haber verdi, onlar da bunu câiz görüp, verdiği haberi kabul ettiler.

İmâm Mâlik de bir hakkı i'tirâf edenin ikrarı, yazılmış bulunan mektûbla ihticâc etti ki, o mektûb, hakkı ikrar edenlere karşı okunur; onlar da, bu, sâdece karşılarında kıraat suretiyle okunduğu hâlde "Fûlan bizleri işhâd etti" derler. Keza Kur'ân okutucu muallimin huzurunda okunur da, okuyan kimse "Beni fulân okuttu" der. Bize Muhammed ibn Selâm tahdîs etti. Bize Vâsıtlı Muhammed ibn Hasen, Avf el-A'râbi den; o da Hasen Basrî'den tahdîs etti ki, o: "Âlim huzurunda okumakta bir beis yoktur" demiştir. Ve bize Muhammed ibn Yûsuf el-Firabrî haber verdi. Ve bize Muhammed ibn İsmâîl el-Buhârî tahdîs edip şöyle dedi: Bize Ubeydullah ibnu Musa, Sufyân es-Sevri'den tahdîs etti ki, Sufyân: "Okuyanın (onu rivayet ederken): Bana fulân tahdîs etti demesinde beis yoktur" demiştir. Müellif Buhârî: Ve ben Ebû Âsım'dan işittim ki, o İmâm Mâlik'ten ve Sufyân es-Sevri'den olmak üzere: Âlimin huzurunda okumak ile âlimin okuması müsavidir diyordu, dedi

[128] Buhârî, **İlim**, 6, I/27 .

Öncelikle, Buhârî'nin niçin böyle bir bab başlığı koyduğunu tahlil ederek bu babdaki rivayetleri incelemek daha doğru olacaktır. Buhârî, bundan birkaç sıra öndeki bab başlığında " muhaddisin haddesena, ahberana, enbeana demesi babı" ifadesini kullanarak semâ'ı, yani şeyhin okuyup talebenin de dinlediği durumları ve kullanılan lafızları gözler önüne sermişti. Burada da kıraat ve arz usûlü, yani talebenin şeyhe okuyup, şeyhin de talebesini dinleyerek, onun rivayetine cevaz vermesi söz konusu edilmektedir. Aynî, semâ'ın değerinden dolayı bu iki babın sıralamasında, semâ'ın kıraata takaddüm ettiğini ifade etmiş. Buhârî böyle bir bab başlığı koyarak semâ'dan başka rivayet metodunu kabul etmeyen kişilerin görüşlerini kabul etmediğini ortaya koymuş. Ayrıca Hasan, Sevri ve Mâlik'in, "şeyhe kıraat câizdir" şeklindeki hükmünü zikrederek kendi görüşünü desteklemiştir.[129]

Başlıkta geçen kıraat ve arz kelimelerinin hangi manalar için kullanıldığı ikisinin aynı anlama karşılık gelip gelmediği hakkında farklı düşünceler ortaya çıkmıştır. İbn Salah bu iki kelimenin aynı manada kullanıldığına dikkat çekerekşunları söyler: Genelde muhaddisler kıraatı arz diye isimlendirir. Çünkü şeyhe kıraat yapan kişi, okunanı ona arz ediyordur. Kuran okuyan kişinin okuyuşunu arz etmesi bunun gibidir.[130] İbn Hacer bu iki kelime arasında umum ve husus yönüyle bir farklılık bulunduğunu söyleyip şöyle bir açıklama yapar: Eğer talip, hocaya kıraatte bulunursa, bu arzdan daha ammdır. Arz da ancak kıraat ile meydana gelebilir. Çünkü arz, arz edenin hocasına sunduğu bir ibaredir ki kıraata göre daha hassdır.[131]

Kirmânî de bu iki kelime ile ilgili şunları söyler: Arz, "arzı kıraa" ve "arzı münâvele" olmak üzere iki türlüdür. Arzı münâvelede öğrenci, hadislerin yazılı olduğu bir kitabı hocasına getirir. Hoca da güvenilir sika biridir. Hoca hadisleri alır okur inceler, varsa hataları ve yanlışları imla ederek düzeltir. Sonra kitabı öğrencisine vererek, bunlar benim hadislerimdir, bunları rivayet etmene izin veriyorum şeklinde icâzet verir. Ama burada bu şekilde bir arzdan bahsedilmiyor. Çünkü başlık altında geçen açıklama ve ifadeler böyle bir arz şeklinden bahsetmiyor bilakis bu açıklamalar burada ki arzın, "arzı kıraa" olduğunu gösteriyor. Eğer desen

[129] Aynî, **age**, 19.
[130] İbnu's- Salah, **age**, 37.
[131] İbn Hacer, **age**, 149.

ki burada ki arz, kıraat anlamında ise o zaman niçin iki kelime arasında atıf vardır, zira iki kelime bir mana da ise atıf câiz değildir. Bende derim ki burada ki atıf, tefsiriyedir. Biri ötekisinin açıklamasıdır. Bu durumda iki kelimenin arasını ayırmak, atıf yapmak câizdir.[132]

Görülüyor ki bu bab başlığı, usule dair bir konu olan, şeyhe kıraat ve arzın câiz olduğunu göstermek için konulmuştur. Buhârî bu başlığın hemen ardından Hasan-ı Basri, Süfyân-ı Sevri ve Mâlik'ten, kıraat ile nakletmenin Sahîh olduğuna dair muallâk bir rivayette bulunmuştur. Kirmânî bu ismi geçen şahısların da bab başlığından sayılabileceğini ifade etse de Aynî bunun doğru olmayacağını böyle bir yoruma gerekolmadığını, bahsi geçen kısmın müste'nif bir kelam olduğunu söyler.[133]

İbn Hacer de Süfyân-ı Sevri ve Mâlik'in, şeyhten semâ' ile şeyhe kıraatı eşit görenkimselerden olduğuna dikkat çeker.[134] Buhârî Şeyhe okumanın câiz olduğunu bu isimlerin referansı ile verdikten sonra bazıların, şeyhe kıraatın cevazına, Dımâm b.Sa'lebe hadisini delil olarak sunduğunu ifade eder. Aynî buradaki bazılardan kasıt, Buhârî'nin hocası Hümeydi olduğunu ifade ederek bu konudaki Kirmânî'nin görüşünün doğru olmadığına dikkat çeker. Zira Kirmânî bazılardan kasıt biraz önce ismi geçen Hasan, Süfyân ve Mâlik olduğunu söyler. Aynî der ki: Eğer durum Kirmânî'nin dediği gibi olsaydı o zaman bu açıklama "yukarıda ismi geçenlerden bazıları delil gösterdi" şeklinde olurdu oysa bu açıklama "bazıları delil gösterdi" şeklinde ifade edilmiştir.[135]

Açıklamanın bundan sonraki kısmında Dımâm hadisinden kısa bir kesit, küçük bir özet zikredilerek, yukarıda "bazıları delil getirdi" dediği kimselerin, buradaki hâdiseyi şeyhe okumaya benzettiği, buradan hareketle de şeyhe kıraatın câiz olduğu fikrini kabul ettikleri ifade edilmiştir. Ancak Dımâm hadisiyle nasıl böyle bir sonuca varıldığı konusunda biraz daha izaha gerek vardır. Konuyla ilgili olarak usul kitaplarında ve şerhlerde şunlar anlatılmaktadır: Dımâm Peygamber'imizin huzuruna gelip ona İslam'la ilgili sorulalar sorup "Allah için söyle Allah sana şunları şunları

[132] Kirmânî, **age**, 13.
[133] Aynî, **age**, 17.
[134] İbn Hacer, **age**, 149.
[135] Aynî, **age**, 17.

emretti mi?" der. Allah Rasulü de evet diye cevap verir, onu tasdik eder. Dımâm da Peygamber'imizden aldığı bu tasdîk ve ikrâr ile kavmine duyduklarını anlatır. Kavmi de ona inanıp Allah iman ederler. Burada Dımâm'ın İslamla ilgili bildiklerini Peygamber'imize söyleyip, Peygamber'imizin de onu tasdik etmesi, talebenin hadisi şeyhine okuyup arz etmesi ve şeyhin de bunların rivayeti için talebesine izin vermesine benzetilmiştir.[136]

Kâdî Iyâz da *el-İlma'* isimli eserinde, şeyhe kıraatın câiz olduğunu anlatırken Buhârî'nin bu babtaki açıklamalarını ve Dımâm hadisini zikreder.[137]

Bab başlığı altındaki açıklamalarda Dımâm hadisinden sonra Mâlik'in Şeyhe kıraat konusundaki düşüncelerine, delilleriyle beraber yer verilmiştir. Buna göre Mâlik bu rivayet metodunun cevazını "الصنك" denilen yazılı bir nesneden kıyasla ortaya koymuştur. Bu kelime, içinde karar veren kişinin karanın yazılı olduğu bir kitap anlamındadır ki kendisine bu kararlar okunduğunda o evet buna şahitlik etmek gerektiğini söyler. Kendisi bu durumda orada yazılı olanı telaffuz etmese bile durum aynıdır. Aynen bunun gibi bir âlime okunup, âlimin ikrarının olduğu durumda ondan rivayet etmek sahîh olur.[138] İbn Battâl derki bu kesin bir hükümdür çünkü şahitlik ederek haber getirmek haber verme şekilleri arasında en güçlü olandır.[139]

Mâlik'in konuyla ilgili ikinci delili de hadisi şeyhe okumayı şeyhe Kuran okumaya kıyas etmesidir. Hatîb kitabında İbn Vehb kanalıyla şunları anlatır: Mâlik'e sordular: Şeyhe arz olunan kitaplarda kişi "حدثني" der mi? O evet, Kuran da böyle değil midir? dedi. Bir adam onu bir şeyhe arz eder ve beni felan kişi okuttu der. Bunun gibi bir âlime hadis arz olunduğunda onu rivayet etmek Sahîh olur. Hâkim Ulumu'l-Hadis isimli eserinde Mutarrıf kanalıyla şunları söyler: Ben, Mâlik ile ondört yıl arkadaşlık ettim onun Muvatta'yı kimseye okuduğunu görmedim, genelde talebeler ona okurdu. Mâlik şeyhten işitme dışında hadis nakletmeyi câiz

[136] Bk. İbn Hacer, **age**, 149; Kirmânî, **age**,14; Aynî, **age**, 19; Kastallânî, **İrşadu's-sâri**, El Matbaatu'l-Kübra'l-Emiriyye, Mısır 1323, I,159.
[137] Bk. Kâdî Iyâz, **age**, 72.
[138] İbn Hacer, **age**, 149.
[139] Kastallânî, **age**, 159.

görmeyenlerin görüşlerinden sakınırdı ve şöyle derdi: Şeyhe okumak Kur'an'da câiz oluyor da hadiste niçin câiz olmuyor? Zira Kur'an hadisten daha kıymetlidir.[140]

Buhârî açıklamalarının bundan sonraki kısmına kendi görüşüne destek verecek mühaddislerin ifadelerini zikrederek açıklamalarına devam eder. Bu ifadelerden ilki Hasan-ı Basrî'ye aittir. O, âlime kıraat etmede bir sıkıntının olmayacağını, bunun câiz olduğunu ifade eder. Buhârî'nin görüşüne destek veren ikinci ifade de Süfyân-ı Sevrî'ye aittir ki o da şöyle söyler: "Muhaddise okuma yapıldığı bir durumda "حدثني" ifadesinin kullanılmasında bir sakınca yoktur." Müellifin ifade ettiği üçüncü görüş de Mâlik ve Süfyân'a aittir ki onlar: Şeyhe okumak ile şeyhin okuması birdir demişlerdir.

Buraya kadarki açıklamalar aslında müstakil bir hadis değil, farklı rivayetlerden alınmış parçalardır. Buhârî bu şekilde önce bab başlığındaki görüşünü destekleyecek rivayet muhteviyatını vermekte sonra da konuya esas teşkil edecek, ya da başlıktaki hükmüne delil olacak hadis veya hadisleri bir bütün olarak zikretmektedir. Müellifin bu tarzını birçok babda görmek mümkündür. Bu babda da Dımâm hadisinin bir parçası verildikten sonra rivayetin bütünü verilir. Çalışma konumuza kaynaklık etmesi sebebiyle bu hadisin bütünü zikretmek uygun olacaktır.

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ سَعِيدٍ هُوَ المَقْبُرِيُّ، عَنْ شَرِيكِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي نَمِرٍ، أَنَّهُ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ، يَقُولُ: بَيْنَمَا نَحْنُ جُلُوسٌ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي المَسْجِدِ، دَخَلَ رَجُلٌ عَلَى جَمَلٍ، فَأَنَاخَهُ فِي المَسْجِدِ ثُمَّ عَقَلَهُ، ثُمَّ قَالَ لَهُمْ: أَيُّكُمْ مُحَمَّدٌ؟ وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُتَّكِئٌ بَيْنَ ظَهْرَانَيْهِمْ، فَقُلْنَا: هَذَا الرَّجُلُ الأَبْيَضُ المُتَّكِئُ. فَقَالَ لَهُ الرَّجُلُ: يَا ابْنَ عَبْدِ المُطَّلِبِ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «قَدْ أَجَبْتُكَ». فَقَالَ الرَّجُلُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنِّي سَائِلُكَ فَمُشَدِّدٌ عَلَيْكَ فِي المَسْأَلَةِ، فَلاَ تَجِدْ عَلَيَّ فِي نَفْسِكَ؟ فَقَالَ: «سَلْ عَمَّا بَدَا لَكَ» فَقَالَ: أَسْأَلُكَ بِرَبِّكَ وَرَبِّ مَنْ قَبْلَكَ، آللَّهُ أَرْسَلَكَ إِلَى النَّاسِ كُلِّهِمْ؟ فَقَالَ: «اللَّهُمَّ نَعَمْ». قَالَ: أَنْشُدُكَ بِاللَّهِ، آللَّهُ أَمَرَكَ أَنْ نُصَلِّيَ الصَّلَوَاتِ الخَمْسَ فِي اليَوْمِ وَاللَّيْلَةِ؟ قَالَ: «اللَّهُمَّ نَعَمْ». قَالَ: أَنْشُدُكَ بِاللَّهِ، آللَّهُ أَمَرَكَ أَنْ نَصُومَ هَذَا الشَّهْرَ مِنَ السَّنَةِ؟ قَالَ: «اللَّهُمَّ نَعَمْ». قَالَ: أَنْشُدُكَ بِاللَّهِ، آللَّهُ أَمَرَكَ أَنْ تَأْخُذَ هَذِهِ الصَّدَقَةَ مِنْ أَغْنِيَائِنَا فَتَقْسِمَهَا عَلَى فُقَرَائِنَا؟ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اللَّهُمَّ نَعَمْ». فَقَالَ الرَّجُلُ: آمَنْتُ بِمَا جِئْتَ بِهِ، وَأَنَا رَسُولُ مَنْ وَرَائِي مِنْ قَوْمِي، وَأَنَا ضِمَامُ بْنُ ثَعْلَبَةَ أَخُو بَنِي سَعْدِ بْنِ بَكْرٍ وَرَوَاهُ مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَوَعَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الحَمِيدِ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ المُغِيرَةِ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَ عَ وَ بِهَذَا[141]

[140] İbn Hacer, **age**, 150; Aynî, **age**, 18.
[141] Buhârî, **İlim**, 6, I/27.

Bize Abdullah İbn Yûsuf tahdîs edip şöyle dedi: Bize Leys İbn Sa'd, Said el-Makburiden: o da Şerik İbn Abdillah ibn Ebi Nemir'den tahdîs etti ki, o da Enes ibn Mâlik'i şöyle derken işitmiştir: Peygamberimizle birlikte oturduğumuz sırada deve üstünde bir kimse gelip, devesini mescide çökerttikten sonra bağladı. Ondan sonra:

-Hanginiz Muhammed'dir? Diye sordu. Peygamberimiz sahâbîler arasında sırtını dayamış oturuyordu

-İşte sırtını dayamış olan şu beyaz kimsedir, dedik. O zat

-Ey Abdulmuttalib'in oğlu! Diye hitab etti. Peygamberimiz:

-Seni dinliyorum dedi. O zat

-Ben sana bazı şeyler soracağım, amma soracaklarım pek ağırdır; gönlün benden incinmesin, dedi. Peygamberimiz:

-Aklına geleni sor, dedi. O zat

-Senin ve senden evvelkilerin Rabbi aşkına söyle, bütün insanlara seni Allah mı gönderdi? dedi. Peygamberimiz:

-Ya Allah, evet buyurdu. O zat

-Allah aşkına söyle bir gün bir gece içinde beş vakit namaz kılmamızı sana Allah mı emretti? dedi. Peygamberimiz:

-Ya Allah, evet buyurdu. O zat:

-Allah aşkına söyle, senenin şu malum ayında oruç tutmamızı sana Allah mı emretti? dedi. Peygamberimiz:

-Ya Allah, evet buyurdu. O zat:

-Allah aşkına şu sadakayı zenginlerimizden alıp da fakirlerimize dağıtmayı sana Allah mı emretti? dedi. Peygamberimiz:

-Ya Allah, evet buyurunca o zat:

-Sen ne getirdin ise ben ona iman ettim. Kavmimin geri kalanlarına da elçi benim. Ben, Sa'd ibn Bekr oğullarının kardeşi Dımâm İbn Sa'lebe'yim, dedi.

Bu hadisi Musa İbn İsmail ile Ali ibn Abdulhamîd Süleyman İbn Muğire'den; o da Sabit el Bunani'den o da Enes'ten o da Peygamber'den olmak üzere bu şekilde rivayet etmiştir.

Dımâm hadisinde bulunan usule müteallik konular yukarıdaki açıklama kısmında genişçe ele alındığından burada sadece hadisin manasını vermekle yetineceğiz.

Yukarıda yaptığımız bütün açıklama ve izahlar bizi şu sonuca götürüyor: Hadisin tahammülünde bir kısım ulemâ semâ' yani şeyhten işitme dışında herhangi bir tahammül metodu kabullenmemişlerdir. Ancak Buhârî bu görüşte değildir ve o kıraat ve arz ile hadis nakledilebileceğini düşünmektedir. Buhârî bu konudaki düşüncelerini ifade için kitabu'l-ilimde konuyla ilgili bir bab başlığı açmıştır. Müellif bu bab başlığında arz ve kıraat ile ilgili hatırı sayılır ulemânın görüşlerini sıralayıp onların bu konuda bir beis görmediklerini ifade etmiştir. Daha sonra Dımâm hadisini nakleden Buhârî bu hadiste ki öğretim metodunu bir çeşit kıraat ve arz olarak değerlendirerek kendi görüşüne hadislerden de delil getirmiştir. Görüldüğü gibi bu bab başlığında hadis usulünün konusu olan kıraat ve arz meselesini, şeyhin huzurunda hadis okuyup onun onayını aldıktan sonra şeyhin herhangi bir şey okumasına gerek kalmadan rivayetin yapılabileceği durumlarının câiz olduğunu müellif ortaya koymuştur.

Konuyla ilgi usul kitaplarında geçen ifadeler şu şekildedir: Kâdî Iyâz, râvînin şeyhe okuması ile râvînin, şeyhe okuyan birini dinlemesi arasında fark olmadığını ifade eder ve devamında şu açıklamayı yapar: Okuyan kişi bunu ezberinden de okuyabilir kitaptan da okuyabilir, dinleyen şeyh ezberden de takip edebilir elindeki bir metinden de takip edebilir. Böyle bir rivayetin sahihliğinde ihtilaf yoktur.[142] Kâdî

[142] Kâdî Iyâz, **age**, 70.

Iyâz'ın yaptığı bu açıklamaların neredeyse aynısını İbnu's-Salah, [143] Nevevî [144] ve Sehavi [145] de yapmıştır.

1.3. Münâvele ve Kitâbetin Câizliği Bâbı

وَقَالَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ: نَسَخَ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ المَصَاحِفَ فَبَعَثَ بِهَا إِلَى الآفَاقِ، وَرَأَى عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ، وَيَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، وَمَالِكُ بْنُ أَنَسٍ ذَلِكَ جَائِزًا وَاحْتَجَّ بَعْضُ أَهْلِ الحِجَازِ فِي المُنَاوَلَةِ بِحَدِيثِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَيْثُ كَتَبَ لِأَمِيرِ السَّرِيَّةِ كِتَابًا وَقَالَ: «لاَ تَقْرَأْهُ حَتَّى تَبْلُغَ مَكَانَ كَذَا وَكَذَا». فَلَمَّا بَلَغَ ذَلِكَ المَكَانَ قَرَأَهُ عَلَى النَّاسِ، وَأَخْبَرَهُمْ بِأَمْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ[146]

Enes b.Mâlik dedi ki: Osman b.Affan mushafı yazarak çoğalttı ve onu diğer beldelere gönderdi. Abdullah İbn Ömer, Yahyâ b.Said ve Mâlik b.Enes bu yazıp gönderme işini câiz gördü. Bazı Hicaz ehli Münâvelenin câiz olduğuna şu hadisi delil getirdi: Peygamberimiz bir seriyyenin komutanına yazılmış bir kâğıt verdi ve dedi ki: Filan yere ulaşana kadar bu yazıyı okuma. Peygamberimizin bildirdiği yere ulaşınca mektup açıldı ve peygamberimizin emri tebliğ edildi.

Daha önceki başlıklarımızda olduğu gibi burada da bâbdaki açıklama ve hadislere geçmeden bu başlığın niçin konulduğunu ve başlıkta işlenen ana temanın ne olduğunu ortaya koymak daha doğru olacaktır. Bu bâbda münâvele hakkında ulemânın ne söylediği, onun câizliği konusunda ne gibi tespitlerde bulundukları, bu metotla rivayet câiz ise bunun dayanaklarının neler olduğu gibi konular ele alınmaktadır.

Başlıkta geçen münâvele muhaddislerin nazarında iki çeşittir. Bunlardan birincisi "المقرونةبالاجازة" yani İcâzete yakın münâveledir ki şu şekilde vaki' olur: Şeyh kendi işittiklerinin aslını talebesine vererek bunlar benim işittiklerimdir, sana bunları benden rivayet etmen için izin veriyorum der. Bu şekildeki bir munâvele, Mâlik, Zührî ve Yahyâ b. Saîd el Ensâri'ye göre semâ' gibidir, bu tür rivayetlerde "حدثنا،اخبرنا" gibi rivayet lafızlar kullanılabilir. Münâvelenin diğer çeşidi de " المناولة المجردة عن الاجازة " yani icâzetten yoksun (icâzetsiz) münâveledir. Münâvelenin bu

[143] Bk. İbnu's- Salah, **age**, 137.
[144] Bk.Nevevi, **Takrîb**, 55.
[145] Bk.Sehavi, **Fethu'l-Muğis**, Mektebetu Dari'l Minhac, Riyad 1426, II/340.
[146] Buhârî, **İlim**,7, I/28.

çeşidinde şeyh, bunları rivayet etmen için sana izin veriyorum ifadesini kullanmaz. Sahîh olan görüşe göre bu çeşit münâvele ile rivayet câiz olmaz. Buhârî'nin burada kastettiği münâvele çeşidi icâzete yakın olan münâveledir.[147]

Başlığın içerisinde sadece Münâveleden bahsedilmemektedir. Münâvele bahsinden sonra diğer bir tahammül metodu olan kitabetten bahsedilmektedir. Çünkü başlık "بَابُ مَا يُذْكَرُ فِي المُنَاوَلَةِ، وَكِتَابِ أَهْلِ العِلْمِ" şeklinde devam etmektedir. Başlıktaki kitab kelimesi Münâveleye atfedilmiştir. Aslında kitabet için şöyle bir takdir söz konusudur:"وما يذكر في كتاب اهل العلم" Görüldüğü gibi başlıkta, ilim ehlinin hadisi yazıp diğer beldelere göndermesi durumundan bahsedilmektedir. Buradaki beldeden kasıt belde ehlinedir ve hüküm geneldir sadece beldeleri kapsamamakta, gönderilen her türlü yeri içine almaktadır.

Malum olduğu üzere mükâtebe de tahammülü'l-hadis çeşitlerinden biridir. Mükâtebe, şeyhin kendi hattıyla hadislerini yazıp, ya da güvendiği birine hadislerini yazdırıp tetkik ettikten sonra talebesine bu hadisleri göndermesi ve rivayeti için ona izin vermesidir. Mükâtebe de münâvele gibi "makrunetun bi'l İcâzet" (icâzetli kitâbet) ve "mücerredun ani'l-İcâzeti" (icâzetsiz kitâbet) şeklinde ikiye ayrılır. Mükâtebenin birinci çeşidi sıhhat ve kuvvet bakımından münâvelenin icâzete yakın olan kısmı gibidir. Ulemâ, mükâtebenin ikinci çeşidinde " كتب الى فلان، قال حدثنا بكذا " "gibi rivayet lafızları kullanarak rivâyete cevaz vermiştir. Bazıları da bu durumda "حدثناوأخبرنا" lafızlarının da kullanılabileceğini söylemiştir. Buhârî İcâzetli mükâtebeyi Münâvele ile eşit görmektedir. Bazıları da Münâvele de bulunup mükâtebede bulunmayan sözlü izin özelliğinden dolayı Münâveleyi mükâtebeye üstün tutmuştur.[148]

Bu başlığın niçin zikredildiğine gelince, müellif daha önceki bâb başlıklarında cumhurca kabul gören tahammül metotlarını ele aldı ki bunlar, bir önceki bâbda geçen kıraat ve arz metodu ile daha yukarıda ki bâbda geçen semâ' lafızlarının bir manaya geldiğini ifade eden bâbdır. Burada da tahammül

[147] Aynî, **age**, 24; Kirmânî, **age**, 20.
[148] İbn Hacer, **age**, 154; Aynî, **age**, 24.

metotlarından üçüncüsü olan münâvele ve mükâtebe ele alınmıştır. Bunun dışında bu bâbın zikrine sebep olacak güçlü bir karine yoktur.[149]

Müellif bâb başlığını zikrettikten sonra başlıktaki hususla alakalı ilk açıklamasını, Enes b. Mâlik'ten yaptığı bir rivayetle yapmıştır. Enes bu rivayette halife Osman b.Affân'ın Kur'ân'ı yazdırarak çoğalttığından ve diğer beldelere gönderdiğinden bahseder. Buhârî, umumca malum olan Kur'ân'ı yazdırarak çoğaltıp diğer beldelere göndermek konusunu, tahammülü'l-hadisin mükâtebe maddesinin cevazına delil olarak sunmuştur. Bu açıklamaların şerh ve izahına baktığımızda, şârihler konuyla ilgili şahıs ve olay ayrıntılarını verdikten sonra şu tespiti yapmaktadırlar: Bu olayın, mükâtebenin cevazına delaleti açıktır. Çünkü Osman, mushafı gönderdiği kimselere her ne durumda olursa olsun bu gönderdiği mushafa bağlılık göstermelerini emretti. Buradaki bu gönderme işi ve ona istenen bağlılık aslında Kuran'ın kendisine değil, çünkü Kuran zaten mütevatirdir ve müslümanların ona bağlılığı vardır. Bu durumda buradaki bağlılık ve tabaiyyet Osman'ın yazdırıp gönderdiği yazılmış suretedir.[150] dolayısıyla bu olay bir anlamda mukatebedir ve onu hadis tahammülünde bir metod olarak kullanmak câiz olacaktır. Bu tespitin aynısını Aynî de *Umdetü'l-Kârî*'de dillendirmektedir.

Müellif, Enesin rivayetini zikrettikten sonra kendi görüşüne destek olacak isimleri sıralayarak devam eder. Bu isimler Abdullah İbn Ömer, Yahyâ b.Said ve Mâlik b.Enesdir. Şerhlerde, Abdullah İbn Ömer ismi üzerinde ihtilaf olduğu, buradaki Abdullah'ın, Abdullah İbn Ömer İbn Hattab olmadığına dair ayrıntılı bilgiler vardır.[151]Adı geçen isimlerin bu rivayet metodunu câiz gördükleri bildirilir. Ancak buradaki câizlik Münâveleye midir yoksa mükâtebeye midir? Bununla ilgili zâhir bir ifade olmamasına rağmen Kirmânî, buradaki "ذلك جائزاً " ifadesindeki "ذلك" kelimesinin iki şeye karşılık gelebileceğini "عوان بين ذلك "[152]ayetinden delil getirerek burada câizliğin hem Münâveleyi hemde mükâtebeyi kapsayacağını, müellifin bu

[149]İbn Hacer, **age**,154; Aynî, **age**, 24.
[150] İbn Hacer, **age**, 154.
[151] Bk. Aynî, **age**, 25.
[152] Bakara,2/68.

görüşte olduğunu söylemiştir. Kastallânî de yine aynı ayetten hareketle benzer ifadeleri kullanmıştır.[153]

Açıklamaların bundan sonraki kısmında bazı hicaz ehlinin, Münâvelenin câizliği konusunda, Peygamber'imizin bir uygulamasını delil olarak kullandıkları ifade edilir. Şârihlerden İbn Hacer ve Aynî burada kastedilen kişinin Buhârî'nin hocası Humeydî olduğunu söyler.

Münâvelenin sıhhatine delil olacak uygulama şu şekilde gelişir: Peygamberimiz Bedir harbinden iki yıl önce mü'minlerin annesi Zeyneb'in kardeşi Abdullah b.Cahş el Esedi'yi on iki muhacirden oluşan bir seriyyeye komutan yapar. Peygamber'imiz Abdullah'a bir kâğıt yazarak "Falan falan mekâna ulaşana kadar bu kâğıdı açma" der. Bu ifade Cündüb'un hadisinde geçer, Urvenin hadisinde "İki gün yolculuktan sonra bu kâğıdı aç" ifadesi geçer. Abdullah bahsedilen yere ulaşınca kâğıdı açar ve arkadaşlarına okur, kâğıtta şu ifadeler geçmektedir. "Nahle mevkiine varıncaya kadar ilerle ve bize Kureyş'ten haber getir, arkadaşlarından kimseyi zorlama." Abdullah denileni yapar ve Kureyş'ten Amr b.Hadramîye rastlar. Amr'ın beraberinde ticaret kervanı vardır. Mü'minler Amr b.Hadrami'yi öldürür ve onun ganimetlerini alır. Olayın ayrıntıları ve devamı şerhlerde uzun uzun anlatılmakta ama biz olayı kısa kesip bu olayın münâveleye bakan cihetini ortaya koyacağız. İbn Hacer bu olayla ilgili şunları söyler: Bu hadisin münâveleye delaleti zahirdir. Çünkü peygamberimiz Abdullah'a bir kâğıt yazmış ve ona, bunu arkadaşlarına bildirmesini emretmiştir, ta ki arkadaşları da kâğıtta yazılanı bilsinler. Burada münâvele ve mükâtebe manası vardır. Bazıları buna şu şekilde itiraz etmişlerdir: "Bu mektubun bağlayıcı bir delil olması, sahabenin âdil olması sebebiyle mektubu değiştirme ihtimalinin bulunmamasındandır. Sahabeden sonrakiler ise böyle değildir." Bunu Beyhakî aktarmıştır. İbn Hacer bu itiraza karşı şunları söyler: Mükâtebe yolunun delil olmasının şartı mektubun mühürlü, taşıyan kişinin güvenilir ve gönderilen kişinin de hocasının yazısını tanıyan bir kişi olmasıdır. Bunun dışında mektubun değiştirilme ihtimalini ortadan kaldıran diğer şartlar da söz konusudur.[154]

[153] Kirmânî, **age**, 21; Kastallânî, **age**, 163.
[154] İbn Hacer, **age**, 155.

Buhârî bâb başlığı altındaki açıklamaları bitirdikten sonra bu açıklamalarını destekleyecek manaları ihtivâ eden hadisleri sıralar bu hadislerden ilki:

حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ " بَعَثَ بِكِتَابِهِ رَجُلًا وَأَمَرَهُ أَنْ يَدْفَعَهُ إِلَى عَظِيمِ البَحْرَيْنِ فَدَفَعَهُ عَظِيمُ البَحْرَيْنِ إِلَى كِسْرَى، فَلَمَّا قَرَأَهُ : مَزَّقَهُ فَحَسِبْتُ أَنَّ ابْنَ المُسَيِّبِ قَالَ: فَدَعَا عَلَيْهِمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أَنْ يُمَزَّقُوا كُلَّ مُمَزَّقٍ»[155]

İsmail b.Abdullah bize tahdîs etti ki: Bana İbrahim b.Sa'd, Salih'den o da İbn Şihab'dan o da Ubeydullah b.Abdillah b.Utbe b.Mesud'dan tahdîs ettik ki: Abdullah İbn Abbas Rasulullah'dan şöyle haber verdi: Peygamberimiz bir adama bir mektup verip onu Bahreyn büyüğüne (emirine) vermesini emretti. Bahreyn büyüğü de onu Kisrâ'ya verdi. Kisrâ onu okudu ve yırttı. Zannedersem İbn Müseyyib şöyle dedi: Peygamberimiz Kisrâ'ya beddua etti: Parça parça olsunlar.

Peygamber'imizin Kisrâya gönderdiği İslam'a davet mektubunu konu edinen bu hadis, müellifin bab başlığı altında yaptığı açıklamalara delil olacak ipuçları ihtiva etmektedir. Her ne kadar zikri geçen hadis direk Münâvele ve mükâtebenin câiziyyetinden bahsetmese de, yapılan uygulamanın bu tahammül metodlarına benzerliği, bu hadisin bu baba yerleştirilmesi hakkında bir fikir vermektedir. Aslında hadisin mükâtebeye delaleti zâhirdir. Aynısını münâvele için söylemekte mümkündür. Çünkü peygamberimiz mektubu okumadan elçiye verdi. Elçi de onun içindekileri işitmedi.[156]

Hadisi biraz daha ayrıntılı tetkik edersek şunu görürüz ki: Hadiste iki olay vaki olmuştur. Birincisi Peygamberimizin Bahreyn büyüğüne vermesi için elçiyle mektup göndermesidir. Burada peygamberimizin bu mektubu elçiye okumaması ona işittirmemesi önemli bir ayrıntıdır. İkinci olay da peygamberimizin mektup yazdırarak, yazılı şeyi Kisrâ'ya okumak üzere göndermesidir. İkinci olayda da ilmi yazdırarak gönderenin Peygamberimiz olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır. Bu iki

[155] Buhârî, **İlim**, 7, I/28.
[156] İbn Hacer, **age**, 156.

olayın da açıklamalardaki tespitlere delaleti zahirdir.[157] Görülüyor ki bu olaylardan ilki münâveleye ikincisi de mükâtebeye delalet etmektedir.

Kastallânî de *İrşadu's-Sâri*'de konu ile ilgili olarak şunları ifade eder: Peygamberimiz elçiye mektubu okumadan verdi ve ona, mektubun muhteviyatını, kendisine isnâdı için izin verdi. Bu durumda mektubu alan kişiye içindeki ile amel etmek gerekli oldu. Bu olaylar hadiste icâzetin varlığından, câizliğinden dolayı bu şekilde gelişti.[158]

Bu bâbda konuyla ilgili ikinci bir hadis daha vardır. Hadis şu şekilde geçmektedir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَبُو الحَسَنِ المَرْوَزِيُّ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: كَتَبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كِتَابًا - أَوْ أَرَادَ أَنْ يَكْتُبَ - فَقِيلَ لَهُ: إِنَّهُمْ لاَ يَقْرَءُونَ كِتَابًا إِلَّا مَخْتُومًا، فَاتَّخَذَ خَاتَمًا مِنْ فِضَّةٍ، نَقْشُهُ: مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ، كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى بَيَاضِهِ فِي يَدِهِ، فَقُلْتُ لِقَتَادَةَ مَنْ قَالَ: نَقْشُهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ؟ قَالَ أَنَسٌ[159]

Bize Ebu'l-Hasan, Abdullah'tan haber vererek dedi ki: Bize Şu'be, Katede'den o da Enes b.Mâlik'ten haber vererek dedi ki: Peygamber'imiz bir mektûb yazdırdı yahut yazdırmak istedi. Kendisine: Onlar (yânî Rûm'dan, Acem'den muhâtab olanlar) bir mektubu mühürlü olmadıkça okumazlar, denildi. Bunun üzerine gümüşten bir mühür edindi ki, nakşı "Muhammed Allah'ın Resulüdür" idi. Bu mührün Peygamber'in elindeki parlaklığı hâlâ gözümün önündedir. Şu'be dedi ki: Ben Katâde'ye, onun nakşı "Muhammed Rasûlullah" diyen kimdir? diye sordum. Katâde: Enes'tir, dedi.

Bu hadiste de peygamberimizin bir şeyler yazıp göndermesi konu edilmiştir. Zaten bab başlığından da hatırlanacağı gibi bu bölümün konusu ilmi yazıp diğer beldelere göndermek idi. Yani Münâvele ve mükâtebe metoduna atıf manasını taşıyan ifadeleri bu hadiste de görmek mümkündür. Aynî, bu hadisle ilgili olarak, "hadisin baştaki açıklamalara delaleti zahirdir" dedikten sonra hadisten çıkarılan

[157] Aynî, **age**, 27.
[158] Kastallânî, **age**, 164.
[159] Buhârî, **İlim**,7, I/28.

hükümleri sıralarken ilk olarak, ilmi yazıp diğer beldelere göndermenin câiz olmasından bahseder. [160]

İbn Hacer, hadisle ilgili şu sonuçlara ulaşır: Bu hadis mükâtebede, yazılan malzemenin güvenilir ve şaibeden uzak olması için yazanın mührünü taşıması gerektiğini ortaya koyar. Ancak hadisin tahammülünü gerçekleştiren kişi güvenilir olursa buna gerek görülmeyeceğini de ifade eder.[161]

Çalışmamızın bu kısmında da gördük ki Buhârî hadis usulüne ait bir konu olan Münâvele ve mükâtebeyi ele alarak bunlarla ilgili müstakil bir bâb başlığı açmış ve bu konu hakkında kendi görüşündeki âlimlerin uygulamalarını, düşüncelerini verdikten sonra bu düşüncelere destek olup, kendisine referans olabilecek peygamber uygulamalarını müstakil hadisler şeklinde vermiştir.

Sonuç olarak Buhârî, Münâvele ve mükâtebe metodlarının, hadis tahammülünde kullanılmasının herhangi bir sakıncası olmadığını bunları kullanmanın câiz olduğunu bu bâb ve içinde sıraladığı rivayetler ile ifade etmiştir.

Yukarıda sıraladığımız rivâyetlerde geçen münâvele ve kitâbet metodunun hadis usûlü kaynaklarındaki karşılığı bizim incelediğimiz hadislerden ve onların şerhlerinden çıkardığımız sonuçlarla nerdeyse birebir aynıdır. Kâdî Iyâz, münâvelenin birkaç çeşidi olduğundan bahsederek şu açıklamayı yapar: "Şeyh kitabını ya da kitabın sahîh bir nüshasını veya hadislerinden bir hadis seçerek kendi hattıyla yazarak rivayet etmesi için talebesine verir veya talebenin yazdığı hadisi şeyh alır inceler ve bu benim rivayetimdir, bunu benden rivayet edebilirsin, der.[162] Görülüyor ki buradaki tanım bir yönüyle kitâbet metoduna benziyor. Çünkü şeyhin kendi hattıyla hadisi yazıp talebesine vermesinden bahsediliyor. Bunun yanında İbnu's-Salah'ın yaptığı tanımlar bizim çağdaş usul eserlerinde bulduğumuz münâvele metoduna daha yakındır. İbnu's- Salah münâvele başlığında şu açıklamayı yapar: Münâvelenin iki çeşidi vardır. Bunlardan birincisi İcâzetli münâveledir ki en üstün dereceli münâvele budur, şu şekilde meydana gelir: Şeyh işittiği hadislerin asıllarını

[160] Aynî, **age**, 29,30.
[161] İbn Hacer, **age**, 157.
[162] Kâdî Iyâz, **age**, 79.

veya ondan bir nüshayı öğrencisine verir ve ona der ki, bunlar benim falan kişiden yaptığım rivayetler, bunları benden rivayet edebilirsin. Bu durumda şeyh kitabını öğrenciye temlik de edebilir, emaneten de verebilir.[163] İkinci çeşit münâvele İcâzetten yoksun münâveledir. Bu çeşitte de yukarıda ifade ettiğimiz gibi şeyh kitabını öğrenciye verir ama "bunlar benim rivayetimdir, bunları benden rivayet edebilirsin" şeklinde ifadeler kullanmaz.[164] İbn Hacer[165] ve Sehâvî[166] de İbnu's-Salah'ın yaptığı tanımın yaklaşık olarak aynısını yapar.

2. RÂVÎNİN DURUMU

Gerek hadis konusunda gerek hadis dışındaki konularda bize ulaşan bir bilginin doğruluğunu tespitte o malzemeyi bize ulaştıran kişinin özellikleri hiç kuşkusuz çok önemlidir. Zira bize haber getiren kişinin yalancı ve itibar edilmeyecek birtakım özelliklere sahip olması veya durumun bunun tersine olması, bize ulaşan bilginin red veya kabulünde önemli bir etkiye sahiptir. Bununla ilgili olarak İmam-ı Şâfi'nin şu sözü manidardır: "Hadislerin küçük bir kısmı hariç çoğunun doğruluğu (sıhhat durumu) onu rivayet edenin doğruluğu ile bilinir."[167] Bu durumda râvînin güvenilirliği ile haberin sıhhatı arasında doğru bir orantı olduğu gibi, meseleyi tersinden okuyup râvîsi güvenilir olmayan haberin sıhhati de güvenilir değildir, sonucuna ulaşmak mümkündür. Buraya kadar değindiğimiz bilgiler râvînin durumunun hadis usûlü açısından ne denli önemli olduğunu gözler önüne sermektedir. Bundan dolayı usul kitaplarında râvînin durumuyla ilgili müstakil başlıklar açılıp, râvîlerde aranan özellikler, onlara itibar edilmemesini gerektiren durumlar uzun uzun açıklanmıştır. Mesela İbnu's-Salah *Mukaddime*'sinde konuyla ilgili şöyle bir başlık açmıştır: " معرفة صفة من تقبل روايته ومن ترد روايته " Hadisin semâ'ı, nakli ve zabtının niteliği." İbnu's-Salah bu başlığı verdikten sonra râvînin genel durumu ile ilgili şunları söyler: Fıkıh ve Hadis imamlarının cumhuru, rivayetine itibar edilecek kişinin, rivayetinde âdil ve zâbit olması gerektiğine icma ettiler. Bunu biraz daha açıklamak gerekirse, râvîde bulunması gereken özellikler şu şekilde sıralanabilir. Râvî Müslüman, akıllı, bâliğ, haram ve günahlardan çekinen (fâsık

[163] İbnu's-Salah, **age**, 165,166.
[164] İbnu's-Salah, **age**, 169.
[165] Bk. İbn Hacer**, Nüzhetü'n-Nazar**, Müessesetü'r-risale, Dımeşk 1433, 144.
[166] Bk. Sehavi, **age**, 365.
[167] Beyhakî, **Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Asar**, Kahire 1991, 139-140.

olmayan), murûet ehli, gâfil olmayıp uyanık olan, eğer hadisi ezberden rivayet ediyorsa ezberi sağlam olan, eğer hadisi yazarak rivayet ediyorsa yazısı sağlam olan, mana ile rivayet ediyorsa mana ile rivayeti bilen biri olmalıdır.[168]İbnu's-Salah râvînin durumu ile ilgili bu özellikleri sıraladıktan sonra bunları uzun uzun açıklar. Bu konuyla ilgili bilgiler sadece İbnu's-Salah'ta değil, hadis usulüne kaynaklık eden neredeyse tüm eserlerde, aşağı yukarı aynı bilgi ve başlıklara rastlamak mümkündür. Nevevi'nin *Takrîb*'inde, Suyûtinin *Tedribu'r-Râvî*'sinde aynı başlık ve bilgiler mevcuttur.[169] Usul kitaplarında, yukarıda bahsi geçen râvîde bulunması gereken genel özelliklerin yanı sıra râvîde bulunmaması gereken özelliklerde mevzu bahis edilmiştir. Suyûtînin *Tedribu'r-Râvî*'sinde rivayeti kabul olunmayacak râvîleri şu şekilde açıklar: " Şu dört kişinin rivayetleri alınmaz, bunu dışındakilerin rivayeti alınır. Bidat ehli olup bidata çağıran kişiden, günahını ilan eden günahkârdan, hadis rivayetinde yalan söylemese bile insanlarla olan günlük münasebetlerinde yalan söyleyenlerden, durumu hakkında bilgimizin bulunmadığı râvîden rivayet alınmaz.[170]

Usul kitaplarının "âdâbu'l-muhaddis ve tâlibu'l-hadis" başlıkları altında geçen açıklamalar da râvînin durumu ile ilgili ayrıntılı bilgiler sunar. Zira bu bölümlerde hadisi rivayet eden râvîde bulunması gereken özellikler ve yine râvîde bulunmaması gereken kusurlar ifade edilir. Konuya örnek teşkil etmesi açısından Cemale'd-din el-Kâsimi'nin *Kavaidu't-tahdîs* adlı eserinde, ilgili başlık altındaki geçen şu ifadeleri zikretmek yerinde olacaktır. "Muhaddisin doğruluğu gaye edinmesi, yalancılıktan çekinmesi, meşhur olan hadisleri yalnız sika olan kimselerden rivayet etmesi, münker olanları terketmesi, kendisinden öncekiler arasında cereyan eden şeyleri zikretmemesi, tashîf ve lahinden korunması, mizahı terketmesi, dercesi yükseltildiği zaman nimete şükretmesi, tevazu göstermesi, rivayet ettiği şeylerin ferâiz, sünnet ve edeb yönünden Müslümanların faydalanabilecekleri haberlerden olması, kendi kitabında olmayan şeyleri rivayet etmemesi ve bir hadisi diğer hadise karıştırmaması gibi hususlar bir hadis râvîsinin âdâb ve erkânlarındandır.[171]

---

[168] İbnu's- Salah, **age**, 104-105.
[169] Konuyla ilgili bk. **Takrîbun'n-Nevevi,** Daru'l Kitabu'l Arabî, Beyrut 1985,48; Suyûtî, age, 352.
[170] Suyûtî, **age**, 31.
[171]Cemalu'd-din el-Kâsimî, **Kavâidu't-tahdîs**, Müesseset'r-Risale, Beyrut 2004, 395.

Temel hadis usûlü kaynaklarında yukarıdaki ifade ve açıklamalarla ele alınan râvî ve durumu, çağdaş kabullendiğimiz usul kitaplarında da ayrıntılı olarak ele alınıp incelenir konuyla ilgili kaleme alınan eserlerde şu ifadelere yer verilmektedir: Râvî, sözlükte "nakleden, taşıyan ve ileten" anlamlarına gelen râvî, rivayet kelimesinin ismi failidir. Su taşıyan, bir adama su götüren, kuyudan su çeken, hadis veya şiiri belleyip nakleden kimse demektir. Modern tâbir ile arrazör ve daima hadis ve şiir nakleden kimse manasına gelmektedir.[172]Râvî kelimesi terim olarak " الراوي من تلقي الحديث وأداه بصيغة من صيغ الأداء" hadisi öğrenip edâ terimlerinden biriyle kendisinden sonrakilere nakleden hadisçi demektir. [173] Râvî kelimesinin çoğulu ruvattır. Râvî yerine "hadisi senediyle rivayet eden" anlamında müsnid tâbiri de kullanılmaktadır. Sadece hadis rivayet eden, başka bir ifadeyle isnâdlarda bulunan şahıslara râvî veya müsnid denilmekle birlikte, hadis ilmiyle meşgul olan âlimler bu alandaki ilmi seviyelerine göre farklı ünvanlarla anılmaktadır.[174]

Rasulullah'ın hadisleri bize râvîler yoluyla ulaşmaktadır. Hadisin Sahîh olup olmadığını bilmek konusunda ilk başvuru kaynağımız onlardır. Bu sebeple hadis âlimleri râvîlere çok önem vermiş, rivayetlerinin kabulü için onların ne derece ileri görüşlü, sağlam fikirli ve doğru yolda olduklarını gösteren ince ve güvenilir şartlar ortaya koymuşlardır. [175] Hadis usulünün devam edegelen uygulamalarında râvî, hadisin sıhhatini tespitte en önemli unsur olarak kabul dilmiştir. Râvîlerden biri veya bir kaçı hadis rivayetine ehil değilse sıhhat için gerekli görülen diğer ölçülere bakılmaksızın hadisin Sahîh olmadığı hükmünü vermişlerdir. Sıhhat için gerekli olan isnâdın muttasıl olması, şaz ve muallel olmaması şartları, râvîlerin adalet ve zabt bakımından güvenilirliklerini tespitten sonra araştırılmıştır. Nitekim Sahîh hadisin tarifinde de bu önceliğe uyulduğu görülmektedir.[176]

Hadislerin Peygamber'e aidiyetini konu edinip bu manada sahip olunan malzemenin Sahîhini sakiminden ayırt etmek amacıyla ilke ve prensipler ortaya

[172] Ali Yardım, **Hadis I-II**, Damla Yayınevi, İstanbul 1997, 62.
[173] Çakan, **Hadis Usûlü**, 77.
[174] Yücel, **Hadis Usûlü**, 95.
[175] Tahhan, **age**, 129.
[176] Yücel, **Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi**, 111.

koyan hadis usulü için râvî önemli bir kilometre taşıdır. Hadis usulü faaliyetlerinin sacayaklarını ifade edecek olsak hiç kuşkusuz bunlardan biri de râvî olacaktır.

Yukarıda değindiğimiz râvînin genel durumu ile ilgili bilgiler usul kitaplarında ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Ancak râvînin ele alındığı konular sadece bunlarla sınırlı değildir. Usul kitaplarında geçen râvîlerin kimliği, vasıfları, kusurları, tenkidi, tabakaları gibi hacimli başlıklar, râvîlerin çeşitli yönleriyle ele alındığı bölümlerdir. Şimdi bizim çalışma alanı olarak belirlediğimiz eserlerde râvînin durumu ile ilgili nelere değinildiğine bakalım.

2.1. Kendisine Tebliğ Ulaşanlardan Bazısı İşitenlerden Daha İyi Belleyendir

Konuyla ilgili hadisimiz Buhârî'nin "Benden kendisine tebliğ ulaştırılanlardan bazısı bizzat işitenden daha iyi belleyicidir" bâb başlığında geçmektedir. Hadis şu şekilde geçmektedir:

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عَوْنٍ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ، ذَكَرَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَعَدَ عَلَى بَعِيرِهِ، وَأَمْسَكَ إِنْسَانٌ بِخِطَامِهِ - أَوْ بِزِمَامِهِ - قَالَ: «أَيُّ يَوْمٍ هَذَا»، فَسَكَتْنَا حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ سِوَى اسْمِهِ، قَالَ: «أَلَيْسَ يَوْمَ النَّحْرِ» قُلْنَا: بَلَى، قَالَ: «فَأَيُّ شَهْرٍ هَذَا» فَسَكَتْنَا حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ بِغَيْرِ اسْمِهِ، فَقَالَ: «أَلَيْسَ بِذِي الحِجَّةِ» قُلْنَا: بَلَى، قَالَ: «فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ، وَأَمْوَالَكُمْ، وَأَعْرَاضَكُمْ، بَيْنَكُمْ حَرَامٌ، كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا، فِي شَهْرِكُمْ هَذَا، فِي بَلَدِكُمْ هَذَا، لِيُبَلِّغِ الشَّاهِدُ الغَائِبَ، فَإِنَّ الشَّاهِدَ عَسَى أَنْ يُبَلِّغَ مَنْ هُوَ أَوْعَى لَهُ مِنْهُ»[177]

Müsedded, Bişr'den Bişr İbn Avn'den o da İbn Sirin'den, İbn Sirin de Abdurrahman b.Ebi Bekre'den o da babasından tahdîs etti ki: Ebu Bekre Peygamberimizden bahsederken şöyle dedi: Rasulullah (vedâ haccında) devesinin üzerine oturdu. Devenin dizginini bir adam tutuyordu. Rasulullah

-Bu gün hangi gündür? diye sordu. Biz sukut ettik. Öyle ki başka isimle isimlendirecek zannettik

-Kurban günü (bayramı) değil mi? diye buyurdu

-Evet, dedik. Daha sonra

[177] Buhârî, **İlim**,9, I/29.

-Bu ay hangi aydır? diye buyurdu

Yine sükût ettik öyle ki başka isimle isimlendirecek zannettik.

-Zu'l-hicce değil mi? diye buyurdu.

-Evet, dedik

Bunun üzerine şöyle buyurdu:

-Kanlarınız, mallarınız, ırzlarınız bu belde içinde, bu ayda, bu günün haramlığı kadar birbirinize haramdır. Burada hazır bulunanlarınız, burada bulunmayanlara bunu tebliğ etsin. Olabilir ki hazır olan kimse bunu daha iyi anlar birine tebliğ eder.

Öncelikle رُبَّ مُبَلَّغٍ أَوْعَى مِنْ سَامِعٍ şeklinde bir bâb başlığının niçin konulduğu hususunu belirtmek gerekir. Başlık peygamberimizin "benden kendisine tebliğ ulaşanlardan bazısı beni işitenlerden daha iyi anlar" ifadesini açıklamak üzere konulmuştur. Bir önceki babada yine kendisine tebliğ ulaşanın durumundan bahsedilmişti ki orada kendisine tebliğ ulaşan halkada oturur vaziyette idi. Bu bâbda da yine kendisine tebliğ ulaşan kişinin durumu ifade edilmiştir. Şeyh Kutbeddin dedi ki: Buhârî, kendinde ilim ve fıkıh bulunmayan birinden, tahammülün câiz olduğuna delil getirmek için böyle bir bab başlığı koymuştur.[178]

Başlık altındaki hadis incelendiğinde görülüyor ki bab başlığı ile ilgili olan kısım daha çok hadisin sonundaki cümle ile alakadardır. Hadiste Peygamber'imizin vedâ hutbesinden bir kesit sunulmakta sonunda ise Peygamber'imizin, anlattıklarını işitenlere hitaben, burada bulunmayanlara bunları tebliğ edin şeklinde bir telkini söz konusu olmuştur. Biz kendi çalışmamızda râvînin durumuyla ilgili başlık açtığımız için hadisi bu yönüyle ele alacağız. Aslında bu hadiste daha çok hadis rivayetini özendiren bir mana dikkati çekmektedir. Çünkü tebliğ edin diye emir ifadesi geçmektedir. Ama biz hadisin bu yönünü, farklı bir tarikle, ileride açacağımız rivâyetü'l-hadîs başlığı altında inceleyeceğimiz için burada daha çok râvînin durumuna müteallik meseleleri mevzubahis edeceğiz.

[178] Aynî, **age**, 34.

Bu başlığın girişinde râvînin durumu ile ilgili açıklamalarda bulunmuştuk. Bu hadiste de kendisinden rivayet alınacak kimsenin yani râvînin durumuyla ilgili bir ayrıntıyı İbn Hacer şu şekilde ifade eder: Kendisinden rivayet alınacak kişide kemal ehliyeti olamazsa ondan rivayet almak câizdir. Râvînin rivayet ettiği şeyin ne manaya geldiğini bilmesi şart değildir.[179] Yani hadisin râvîsi cahil olursa ondan hadis almak câiz olur. Bu cahil kişi hadisi almak ile görevlendirilmiş ise o bu durumda âlim sayılır.[180]

Hadiste Peygamber'imizin umuma hitabı var. Peygamber'imiz bu hitaptan sonra herhangi bir sınırlandırma koymaksızın şâhid olanların gâib olanlara, -burada şahit olanlar orada bulunanlar, gâib olanlar orada olmayanlar manasına gelmektedir-[181] anlattıklarını tebliğ etmesini istiyor. Devamında da bu isteğine açıklama getirecek şekilde "burada bulunmayanlar burada bulunanlardan bunu daha iyi anlayabilir" ifadesini kullanmıştır. Bu olaydaki tebliğ edin tarzındaki umumi ifade orada bulunanlardan câhil, âlim ayırt etmeksizin, herkese bu hakkı ve emrin gereğini yapma yetkisi vermiştir. Bundan dolayıdır ki şârihler, bu hadisten râvînin âlim olmasına gerek yoktur, cahilden de rivayet alınır şeklinde bir mana çıkartmışlar.

Hadisin sonundaki "gaib olanlar şahid olanlardan daha iyi anlayabilir ifadesi ahir zamanda ilim ve anlayış olarak kendinden öncekilerden daha ileride olan âlimler geleceğini gösterir ama hadis bu manayı taklil ifadesiyle verdiği için bu genele hamledilemez.[182]Bu ümmetin içinde anlayış ve hafıza noktasından sahabeden daha üstün kişiler olabilir. Ancak bu cüzi fazilettir, İslamda saffı evvel olmaları sahabeleri külli fazilette daha üstün yapar.[183]

Sonuç olarak, bu rivayetlerde özellikle usul açısından şöyle bir vurgu vardır: Hadis rivayet edecek kişinin tam ehliyetli âlim, fakih biri olmasına gerek yoktur. Bu anlamdaki özelliklere sahip olmayan birinin de rivayeti kabullenilir. Burada önemli olan duyduğunu değiştirmeden işittiği şekliyle başkasına aktarmaktır. Şimdi bu sonucun usul kitaplarındaki karşılığını görelim:

---

[179] İbn Hacer, **age**, 159.
[180] Kirmânî, **age,** 29; Kastallânî, **age**, 167.
[181] İbn Hacer, **age**, 159.
[182] Aynî, **age**, 38.
[183]Muhammed Enver Keşmiri, **Feyzü'l-Bâri,** Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 2005, 250.

Usul kitaplarından yaptığımız taramalarda râvînin âlim olmasına gerek olup olmadığını ifade eden veya buna yakın bir manada müstakil bir başlık bulamadık ancak diğer başlıklar içinde bu manayı hatıra getirecek bu konuyla ilgili çağrışım uyandıracak ifadeler mevcuttur. Birkaç sayfa yukarıda İbnu's-Salah'ın râvînin özellikleri ilgi açıklamalarını sıralarken gördük ki râvîde âlim olma özelliği mâna ile rivâyet ediyorsa şart koşulmuştur. Kâdî Iyâz da bu konuda şunları söyler: İlme yeni başlayıp maharet elde edemeyen, lafızların karşılık geldiği manayı ve bunların diziliminin anlam üzerindeki etkisini bilmeyen cahil kişilerin, duyduğunu olduğu gibi aktarmak anlamındaki lafızla rivayetin dışında herhangi bir şey hikâye edip rivayet etmesi veya yazması câiz değildir, bu ona haramdır.[184] Burada da yine cahil, mâna ile rivayet edecekse izin yok lafız ile rivayet edecekse izin var sonucuna ulaşılmaktadır.

Yine neredeyse bütün usul kitaplarında geçen imam Mâlik'ten yapılan şu rivayet de konumuza ışık tutmaktadır. Mâlik demiştir ki şu dört sınıftan rivayet alınmaz bunun dışındakilerden rivayet kabul edilir: Bid'a ehli olup insanları bid'aya çağıran, sefih olup sefahetini ilan eden, Peygamber'in hadisinde doğru söylüyor olsa da insanlarla olan münasebetlerinde yalan söyleyen, bu ifade edilen durumlar hakkında bilgi sahibi olamadığımız kişiden.[185] Burada da rivayeti kabul edilmeyecek sınıflar zikredilirken cahiller ya da âlim olmayanlar diye bir madde söylenmemiştir. Bir de bunların dışındakilerden rivayet edebilirsiniz diye açıklama yapılmıştır.

Bu başlıktaki tespitimizle ilgili en açık ifadeler usul kitaplarında değil de şerhlerde zikredilmiştir. Mesela İbn Hacer bunu şu şekilde ifade eder: Kendisinden rivayet alınacak kişide kemal ehliyeti olamazsa ondan rivayet almak câizdir. Râvînin rivayet ettiği şeyin ne manaya geldiğini bilmesi şart değildir.[186] Yani hadisin râvîsi cahil olursa ondan hadis almak câiz olur. Bu cahil kişi hadisi almak ile görevlendirilmiş ise o bu durumda âlim sayılır.[187]

2.2. Küçüğün Semâ'ı ve Tahammülü Babı

[184] Kâdî Iyâz, **age**, 174.
[185] Suyûtî, **Tedribu'r-râvî**, 30.
[186] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, 159.
[187] Kirmânî, **age**, 29; Kastallânî, **age**, 167.

Râvînin durumuyla alakalı diğer bir mevzu da râvînin kaç yaşında hadis hamletme sorumluluğunu alabileceğidir. Usul ve şerh kitaplarında bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkündür. Buhârî de Kitabu'l-ilimde " متى يصح سماع الصغير" küçüğün hadis işitip yüklenmesi ne zaman sahîh olur?" şeklinde bir bâb açarak bu konuya ışık tutacak iki tane rivayet zikretmiştir.

Hadislerin tahliline geçmeden müellifin niçin böyle bir bâb başlığı açtığını tahlil etmek isabetli olacaktır. Peygamber'imizden hadis işiten râvîler sadece yetişkinler değildi. Yaş itibariyle küçük sayabileceğimiz kişiler de peygamberden, görerek şahit oldukları uygulamaları, ya da bizzat duydukları sözleri veya birileri vasıtasıyla, kendilerine Peygamber'le ilgili gelen haberleri daha sonralar bir sonraki nesile aktarmıştır.

Hadis tahammül ve rivayetinde söz konusu küçükler olunca, dindeki nerdeyse her sorumluluk ve mesuliyetin temel şartı olan buluğa erme, belli bir olgunluğa ulaşma şartı hadis tahammülü için de gerekli mi değil mi? diye tartışmalara yol açmış. Âlimler konuyla ilgili farklı görüşlerde bulunmuşlardır. Hafız Musa b.Harun demiştir ki: İnek ve binek hayvanı arasındaki farkı bilen küçüğün işitmesi sahîhtir. Ahmed b. Hanbel de, anlayıp başkasına aktarabilecek küçüğün işitmesi sahîhtir der. Yahyâ b. Main de, hadis tahammülü için en az on beş yaşında olmak gereklidir demiştir.

Buhârî de bu bâb başlığını, hadis tahammülü için ergenliğin şart olmadığını delillendirmek için açmıştır. Başlıktaki sıhhat küçüğün tahammülünün câiz olması anlamındadır. Bu başlıktan önceki bâb başlığında İbn Abbas mümeyyiz bir çocukken peygamberimiz ona sarılıp dua etmişti. Bu bâbda ise küçüğün rivayetinin ne zaman Sahîh olacağı anlatılmıştır. Burada da küçük diye anlatılan yine İbn Abbas'dır. Bu anlamda bu babın önceki bab ile vechi münasebeti vardır.[188]Görülüyor ki müellif bu başlıkla âlimlerin bu konudaki tartışmalarına işaret etmiş ve kendi görüşü olan "hadis tahammülü için ergenliğin şart olmadığı" savını, başlık altında sıraladığı hadislerle

[188] Aynî, **age**, 67,68.

delillendirmişitir.[189] Şârih Kastallânî de bu babdan maksat, hadis tahammülünde ergenliğin şart olmadığını ifade etmiştir.[190]

Bu bâbda iki hadis verilmiştir. Bu hadislerden ilki Abdullah İbn Abbas'dan yapılan şu rivayettir:

حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «أَقْبَلْتُ رَاكِبًا عَلَى حِمَارٍ أَتَانٍ، وَأَنَا يَوْمَئِذٍ قَدْ نَاهَزْتُ الِاحْتِلاَمَ، وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي بِمِنًى إِلَى غَيْرِ جِدَارٍ، فَمَرَرْتُ بَيْنَ يَدَيْ بَعْضِ الصَّفِّ، وَأَرْسَلْتُ الأَتَانَ تَرْتَعُ، فَدَخَلْتُ فِي الصَّفِّ، فَلَمْ يُنْكَرْ ذَلِكَ عَلَيَّ»[191]

İsmail b.ebi Üveys Mâlik'ten o da İbn Şihab'dan İbn Şihab da Ubeydullah b.Abdillah b.Uteybe'den o da Abdullah İbn Abbas'tan rivayetle dedi ki: "Rasûlullah Minâ'da sütresiz olarak namaz kıldırdığı sırada, dişi bir merkebe binerek karşıdan geldim. O zaman bulûğ yaşına yaklaşmıştım. Saflardan birinin önünden geçtim. Merkebi otlasın diye salıverdim: Ondan sonra saffa girdim. Bu yaptığım işe kimse ses çıkarmadı."

Hadisten anlaşılacağı üzere İbn Abbas, peygamberimizin bir olay karşısındaki takririni tahdîs etmektedir. Hadisin konumuzu ilgilendiren yönü İbn Abbasın bu olayı yaşarken ergenlik çağına yakın olduğunu, yani daha ergenlik çağına girmediğini ifade etmesidir. İbn Abbas'ın özellikle hadis tahammülüne karşılık gelen bir mana için ergenlik çağına yakındım demesi, bu rivayeti hadisi usul açısından dikkate değer bir duruma getirmiştir. İbn Abbas'ın tahammülünün çocuklukta olması, edâsını ergenlikten sonra gerçekleştirmek şartıyla küçüğün hadis işitmesini câiz kılar.[192]

Bâb başlığında "küçüğün hadisi işitmesi" şeklinde bir ifade kullanılmış oysa hadiste daha çok peygamberimizin bir olay karşısındaki tutumu yani takriri ifade edilmektedir. Dolayısıyla rivayette Peygamber'imizden işitilen bir söz yoktur. Bu durumu Kirmânî şöyle açıklar: İşitmekten kastımız Peygamber'imize ait bazı şeylerin rivayet edilmesidir. Burada da Peygamber'e ait bir uygulama aktarılmaktadır. Bu

[189] İbn Hacer, **age**, 171.
[190] Kastallânî, **age**, 175.
[191] Buhârî, **İlim**,18, I/31.
[192] Kirmânî, **age**, 51.

olayda, peygamber takririnin ifadesi işitme kabilinden sayılır. Ayrıca bâb başlığında küçükten bahsedilmektedir, hatta aynı hadisin farklı bir varyantında bu ifade küçük yerine çocuk (sabi) olarak geçmektedir. Oysa hadisin metininde İbn Abbas ergenliğe yakındım diyor, bu yaştaki biri küçük veya çocuk değildir. Bu durumu da şöyle izah etmek gerek: Küçük veya çocuktan kasıt ergenlikten önceki dönemdir. Yani bab başlığındaki küçük ifadesi hadiste geçen ergenliğe yakın olma çağını da içine almaktadır.[193]

Sonuç olarak hadiste usule müteallik meseleleri şu şekilde sıralayabiliriz: Öncelikle küçüğün hadisi işitip onu zabt etmesi câizdir. Tahammül için kemal ehliyet şart değildir. Hadisteki küçük ifadesinin kapsamına çocuk, köle, fâsık, kâfir ifadeleri de dâhil edilebilir. Bu gruplar kemal ehliyetine ulaşmadan öğrendikleri, şâhid oldukları bilgileri, hata yapıp yanlış katmamak şartıyla kemal ehliyetine ulaştıktan sonra rivayet edebilirler. Bunda bir beis yoktur. Peygamber'imizin fiilini veya takririni hikâye edip anlatmak onun sözlerini anlatmak gibidir.[194]

Bâbdaki ikinci hadis Mahmud b. Rebi'in rivayetidir ki hadis şu şekilde geçmektedir:

حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُسْهِرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنِي الزُّبَيْدِيُّ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ مَحْمُودِ بْنِ الرَّبِيعِ، قَالَ: «عَقَلْتُ مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَجَّةً مَجَّهَا فِي وَجْهِي وَأَنَا ابْنُ خَمْسِ سِنِينَ مِنْ دَلْوٍ»[195]

Muhammed b. Yûsuf Ebu Mushir'dan o da Muhammed b. Harb'den Harb de Zübeydi'den o da Zührî'den o da Mahmud b. Rebi'den rivayetle anlatıyor ki: Mahmud b. Rebi' dedi ki: Beş yaşımda iken Peygamber'in bir kere bir kovadan (ağzına su alıp) yüzüme püskürttüğünü hatırlıyorum.

Hadiste Mahmud b. Rebi' beş yaşındayken peygamberimizle yaşadığı bir olayı hikâye etmektedir. Hadisin bâb başlığına olan vechi münasebetinde bir sıkıntı yoktur. Hatta denilebilir ki bu hadis bir önceki İbn Abbas hadisine göre başlığa daha uygundur. Çünkü başlıkta küçüğün işitmesi söz konusu edilmişti. İbn Abbas

[193] Kirmânî, **age**, 51.
[194] Aynî, **age**, 70.
[195] Buhârî, **Kitabu'l-ilim**,18, I/32.

hadisinde râvî kendisinin ergenlik yaşına yakın olduğunu söylemişti, bu hadiste Hasan b. Rebi' beş yaşında olduğunu söylüyor. Beş yaş küçük ya da çocuk olmaya daha yakındır.[196]

Hadis tahammülü için ergenliğin şart olmaması meselesi usul kitaplarında da ele alınıp incelenmiş, bu konuyla ilgili başlıklar açılarak yukarda ele aldığımız hadisler referans olarak verilmiştir. Konuyla ilgili İbn Salah " Hadisi işitmenin keyfiyetini bilme ve onun tahammülü ve onun zabtının sıfatı" şeklinde bir başlık açarak şunları söyler: Hadisin naklinin ve tahammülünün farklı şekilleri vardır. Bunlardan birincisi hadisin tahammülünün tam ehliyete sahip olunmadan yapılmasıdır. Ancak bu ehliyete sahip olamama tahammül içindir, rivayet için tam ehliyete sahip olmak gerektir. Müslüman olmadan önce hadis işiten birinin Müslüman olup tam ehliyete kavuştuktan sonra bunu rivayet etmesi de bu kabildendir. Bülüğ çağından önce hadisi işitip bülüğ çağına girdikten sonra hadisi rivayet etmekte bunun gibidir ve bu durum Sahîhdir.

Bazıları bunu doğru bulmayıp men ettiler. Ancak onlar yanılıp hata etti. Çünkü insanlar Hasan b.Ali, İbn Abbas, İbn Zübeyir, Numan b.Beşir ve bunlar gibi birçok sahabenin hadislerini buluğ öncesi ve sonrası ayrımı yapmadan kabul etmiştir. Eskiden de insanlar çocuklarını hadis işitmesi için hadis meclisine getirirdi ve hala da insanlar hadis işitmesi için çocuklarını hadis meclislerine getiriyor.

Hadisin tahammül ve naklinin ikinci yolu şudur: Ebu Abdullah ez-Zübeyrî dedi ki: Hadisin yazılması yirmili yaşlarda hoş karşılanır Çünkü akıl iyice olgunlaşmıştır. Yirmiden önce Kur'an ve ferâizin hıfzı ile meşgul olsa bu daha güzeldir. Süfyân-ı Sevrî dedi ki: Biri hadis taleb etmeyi dilerse bundan yirmi sene önce ibadet etmiş olmalıdır. Musa b. İshak'a soruldu niçin Ebu Nuaym'dan hadis yazmadın? O da dedi ki: Küfeliler yirmi yaşını tamamlamadan küçüklerin hadis yazmasına müsaade etmezler. Musa b.Harun dedi ki: Basralılar hadisi on yaşından sonrakilere, Kufe'liler yirmi yaşından sonrakilere, Şam'lılar da otuz yaşından sonrakilere yazdırırlar.[197]

---

[196] Aynî, **age**, 71.
[197] İbnu's- Salah, **age**, 128- 129

Yukarıdaki rivayetler dikkate alınınca görülüyor ki, küçüğün erken yaşlarda hadisi semâ'ı sahîhtir. Ancak onu yazması, kaydetmesi, nakletmesi buna ehliyet kazandığı zaman olacaktır. Bu ehliyetin elde edilmesi de şahıslara göre değişir.

Hadisi semâ'ın ilk zamanının ne olduğuna dair de ihtilaf vardır. Musa b.Harun'dan rivayet edilir ki, ona sorulmuş: Küçüğün işitmesi ne zaman sahîh olur? O da demiştir ki: İneğin ve binek hayvanının arasındaki farkı ne zaman anlarsa o zaman sahîh olur. Ahmed b. Hanbel'e aynısı sorulduğunda: Anlayıp zabt edebildiğinde cevabını vermiş. Ahmed b. Hanbel'e onbeş yaşından önce hadis işitilmesi câiz değildir hükmü hakkında sorulunca, bunu kabul etmemiş ve bu kötü bir sözdür demiştir.

Muhammed b. Eşirî, Kâdî Iyâz'dan rivâyetle dedi ki: Sanat ehli, Mahmut b. Rebi'in rivayetini temel alarak hadis işitmedeki en erken yaşı beş yaş olarak sınırladı ki Buhârî bu hadisi *Sahîh'inde*, küçüğün işitmesi ne zaman sahîh olur babında zikretmişti. İbn Salah der ki: Buradaki beş yaş sınırlaması, müteahhir hadis ulemasının üzerinde ittifak ettiği bir uygulamadır. Onlar beş yaşındaki çocuktan yazıyorlardı. Küçükten işitmek söz konusu olacaksa küçüğün haline dikkat etmek gerekir. Eğer onun konuşulanı anlayıp karşılık verecek bir durumu söz konusu değilse onun işitmesi kaç yaşında olursa olsun kabul edilmez.[198]

Hatîb el-Bağdâdî de *Kifaye'sinde* "küçüğün işitmesinin sahîh olması ile ilgili rivayetler" şeklinde bir bâb açarak konuyla ilgili rivayet ve uygulamaları sıralamıştır.

Bu rivayetlerin sonunda küçüğün işitmesinin sahîh olduğuna dair şu açıklamayı yapar: Sahabeden Enes b. Mâlik, Abdullah b. Abbas, Ebu Said el Hudri, Mahmud b. Rebi' gibi işitmesi küçük yaşta gerçekleşen birçok isim mevcuttur.[199]

Sonuç olarak ergenlik yaşına gelmeyen çocuğun hadisi işitip ergenlik çağına ulaştıktan sonra bunu rivayet etmesinde bir sakınca yoktur. Usul kitaplarının nerdeyse hepsinde bu konuyla ilgili müstakil başlık bulmak mümkündür.

[198] İbnu's- Salah, **age**, 129-131.
[199] Hatîb-el Bağdâdî, **age**, 56.

Kâdî Iyâz, küçüğün hadisi duyup öğrenmesinin sahih olduğunu ifade eder. Ancak küçükten bu hadisin rivayeti ancak ergenlikten sonra kabul edilir şeklinde bir açıklama da yapar. O hadis tahammülündeki yaşın sınırını Mahmud İbn Rebi'in yaşı olduğunu söyler.[200] Bahsedilen şahsın yaşını ifade eden rivayette Mahmud b. Rebi' diyordu ki: Ben beş yaşımda iken Peygamber'in bir kere bir kovadan (ağzına su alıp) yüzüme püskürttüğünü hatırlıyorum.[201] İbnu's-Salah da bu konuda Kâdî Iyâz'ın verdiği aynı hükmü ifade edip şunları ekler: Kim Müslüman olmadan önce bir hadis öğrenir ve bunu Müslüman olduktan sonra rivayet ederse, bu kabul edilir. Bunun gibi buluğ çağından önce öğrenilmiş bir hadisin buluğ çağından sonra rivayet edilmesi câizdir. Bunu men edenler hata ederler çünkü Hasan b. Ali, İbn Abbas, İbn Zübeyir, Numan b. Beşir gibi sahabeden birçok ismin rivayeti buluğdan önce ve buluğdan sonra farkı gözetmeksizin, ilim ehlince kabul edilmektedir.[202]

3. HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN'İN SÜNNETİ

Çalışmamızın bu başlığında İbn Mâcenin ilk bölümünde yer alan"Hulefâ-i Râşidîn'in Sünnetine İttiba" bâb başlığındaki rivayetlerin hadis usulüne terettüp eden kısımlarını ele alacağız. Hadislerin geneli Peygamber'imizin ashabına yaptığı etkili bir vaaz ile ilgilidir. Bu vaazda Peygamber'imiz, ümmetinin ileride yaşayacağı sıkıntılardan ve bunlardan kurtuluş yollarından bahseder.

Müellif yukarıda ilk bölüm diye bahsettiğimiz "Kitabu'l-iman ve Fedâilu's-Sahabe ve İlim" adlı bölüme ilk olarak بَابُ اتِّبَاعِ سُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ"Rasulullah'ın Sünnetine İttiba" bab başlığı ile başlamış, Peygamber'e ittiba etmenin önem ve değerini ifade eden rivayetlerle devam etmiştir. Bu başlığın hemen dört başlık sonrasındaبَابُ اتِّبَاعِ سُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمَهْدِيِّينَ"Hulefâ-i Râşidîn'in sünnetine ittiba" babını açarak, sünnet teriminin kapsamını Hulefâ-i Râşidîn'in de söz ve uygulamalarını içine alacak kadar genişletmek manalarını hatıra getirmiştir.

---

[200] Kâdî Iyâz, **age**, 62.
[201] Buhârî, **İlim** 18, I/32.
[202] İbnu's- Salah, **age**,128.

Bu bölümde inceleyeceğimiz hadisler, farklı tariklerle Tirmizî'de, Ebu Dâvûd'da, Dârimî'de geçmektedir. Fakat bu üç eserden hiç birinde İbn Mâce'deki gibi Hulefâ-i Râşidîn'e atfedilen bir sünnet ifadesiyle bab başlığı açılmamıştır. Tirmizî بَابُ مَا جَاءَ فِي الأَخْذِ بِالسُّنَّةِ وَاجْتِنَابِ البِدَعِ "sünnete uyup bidatlardan sakınma" başlığında, Ebu Dâvûd بَابٌ فِي لُزُومِ السُّنَّةِ"sünnetin lüzümu" başlığında, Dârimî بَابُ اتِّبَاعِ السُّنَّةِ"sünnete ittiba" başlığında bu hadisi zikretmiştir. Hadislerin bab başlıklarındaki manalara karşılık gelmek üzere zikredildiği gerçekliği göz önüne alındığında, müellif İbn Mâcenin diğer müelliflerden farklı olarak Hulefâ-i Râşidînin fiil ve uygulamalarını da sünnet kapsamında değerlendirdiğini düşünmekteyiz. Bizi bu düşünceye sevkeden unsur müellifin bâb başlığıdır. İbn Mâce de diğer müellifler gibi Rasulullah'ın sünnetine dair bâb başlıklarında bu hadisleri zikretseydi bu tespitimiz mesnetsiz olurdu.

3.1. Hulefai Râşidinin Sünnetine İttiba Etme

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ بَشِيرِ بْنِ ذَكْوَانَ الدِّمَشْقِيُّ حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْعَلَاءِ يَعْنِي ابْنَ زَبْرٍ قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي الْمُطَاعِ، قَالَ: سَمِعْتُ الْعِرْبَاضَ بْنَ سَارِيَةَ، يَقُولُ: قَامَ فِينَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ يَوْمٍ، فَوَعَظَنَا مَوْعِظَةً بَلِيغَةً، وَجِلَتْ مِنْهَا الْقُلُوبُ، وَذَرَفَتْ مِنْهَا الْعُيُونُ، فَقِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ: وَعَظْتَنَا مَوْعِظَةَ مُوَدِّعٍ، فَاعْهَدْ إِلَيْنَا بِعَهْدٍ، فَقَالَ: «عَلَيْكُمْ بِتَقْوَى اللَّهِ، وَالسَّمْعِ وَالطَّاعَةِ، وَإِنْ عَبْدًا حَبَشِيًّا، وَسَتَرَوْنَ مِنْ بَعْدِي اخْتِلَافًا شَدِيدًا، فَعَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي، وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمَهْدِيِّينَ، عَضُّوا عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِذِ، وَإِيَّاكُمْ وَالْأُمُورَ الْمُحْدَثَاتِ، فَإِنَّ كُلَّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ[203]

Yahyâ b. Ebi Muta' dedi ki, Irbaz b. Sariye'yi şöyle derken işittim: Rasulullah bir gün bizim aramızdayken kalktı ve çok beliğ bir vaaz îrâd etti. Kalpler o vaazdan titredi, gözler ıslandı. Ona denildi ki, ya Rasulallah vedâ konuşması gibi vaaz ettin, bize neler yapmamızı tavsiye edersin: Rasulullah dedi ki: Size Allah'tan sakınmayı ve başınızda Habeş'li bir köle bile olsa ona itaat etmeyi tavsiye ediyorum. Benden sonra şiddetli ayrılıklar göreceksiniz. Benim sünnetime ve benden sonra gelen râşid, mehdi halifelerin sünnetine uymanız gerekmektedir. Bunlara sımsıkı sarılın. Sonradan ortaya çıkan şeylerden sakının, sonradan ortaya çıkan her şey bid'attır, her bid'at da delalettir.

[203] İbn Mâce, **Mukaddime**, 6, I/71.

Bu konudaki ikinci rivayet birinci rivayetten az bir farklılıkla şu şekilde geçer:

حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ بِشْرِ بْنِ مَنْصُورٍ، وَإِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ السَّوَّاقُ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ صَالِحٍ، عَنْ ضَمْرَةَ بْنِ حَبِيبٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَمْرٍو السُّلَمِيِّ، أَنَّهُ سَمِعَ الْعِرْبَاضَ بْنَ سَارِيَةَ، يَقُولُ: وَعَظَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَوْعِظَةً ذَرَفَتْ مِنْهَا الْعُيُونُ، وَوَجِلَتْ مِنْهَا الْقُلُوبُ، فَقُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ هَذِهِ لَمَوْعِظَةُ مُوَدِّعٍ، فَمَاذَا تَعْهَدُ إِلَيْنَا؟ قَالَ: «قَدْ تَرَكْتُكُمْ عَلَى الْبَيْضَاءِ لَيْلُهَا كَنَهَارِهَا، لَا يَزِيغُ عَنْهَا بَعْدِي إِلَّا هَالِكٌ، مَنْ يَعِشْ مِنْكُمْ فَسَيَرَى اخْتِلَافًا كَثِيرًا، فَعَلَيْكُمْ بِمَا عَرَفْتُمْ مِنْ سُنَّتِي، وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمَهْدِيِّينَ، عَضُّوا عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِذِ، وَعَلَيْكُمْ بِالطَّاعَةِ، وَإِنْ عَبْدًا حَبَشِيًّا، فَإِنَّمَا الْمُؤْمِنُ كَالْجَمَلِ الْأَنِفِ، حَيْثُمَا قِيدَ انْقَادَ[204]

Irbaz b.Sâriye şöyle diyordu: Rasûlullah bize, kalplerin titrediği gözlerin yaşla dolduğu bir hitapta bulundu. Dedik ki; Yâ Rasûlallah! Bu vazınız vedâ vazına benziyor. Bize son olarak ne tavsiye edersiniz? Rasûlullah şöyle buyurdu: “Ben sizi bembeyaz, aydınlık bir din üzere bırakıyorum. Gecesi de gündüz gibi parlaktır. Benden sonra bu dinden sapan mutlaka helak olur, sizden ömrü olan pek çok ihtilaflar görecektir. Benim sünnetimden bildiklerinize, hidayet üzere olan râşid halifelerimin yoluna tâbi olun. Sımsıkı sarılın, başınızda Habeşli bir köle de olsa itaat edin. Mü’min ne yöne çekilse boyun eğip giden burnuna ip takılan uysal deve gibidir.

Bu rivayet senet ve metindeki farklılıklarla beraber bir önceki rivayet ile aynı manâları ihtivâ etmektedir. Birinci hadisin senedi ile ikinci hadisin senedi Irbaz dışında tamamıyla birbirinden farklıdır. Metin de ise bir önceki rivayette geçen bidat ve bunlardan uzak durulması gerektiğini ifade eden ibareler bu hadiste yoktur. Yine bu rivayette geçen "mü'min burnuna ip takılan mûnis deve gibidir nereye çeksen oraya gider" ibareleri birinci rivayette yoktur. Bu gibi bir iki farklılığın dışında bizim ele aldığımız Peygamber'imizin ve Hulefa-i Râaşidîn'in sünnetinin kurtuluşa götüreceği teması ikinci hadiste de aynen zikredilmiştir.

Hadisin zahir manasında en çok dikkat çeken unsurlardan biri Peygamber'imizin vefatından sonra ortaya çıkacak olan şiddetli ihtilaflar ve bunlardan kurtuluş yolarıdır. Bu yollar Peygamber'imizin ve râşid halifelerin yolu olarak ifade edilmektedir. Burada sıkıntılardan kurtulmak konusunda

[204] İbn Mâce, **Mukaddime**, 6, I/72.

peygamberimizin sünneti raşit halifelerin sünneti ile denk tutulmuştur. Şerhlerde bununla ilgili olarak şunlar ifade edilir:

Halifelerin sünneti Rasulullah'ın sünnetine mukabildir. Çünkü peygamberimiz, halifelerin kendi sünnetinden farklı ve hatalı bir sonuca ulaşmayacaklarını biliyordu.[205] Hulefâ-i Râşidîn Rasulullah'ın sünnetinden başka bir şeyle amel etmiyorlardı. Sünnetin Hulefâ-i Râşidîne isnâdındaki maksat onların ihtiyar ve istinbatta sünnetle amel etmelerindedir. Şevkânî demiştir ki: Bu konu hakkında ilim ehli çok geniş şekilde açıklama ve izahlarda bulundu, onlara güvenmek gerek, onlarla amel edilmelidir. Dil açısından buradaki sünnet yol anlamındadır. Yani peygamberimiz kendi yolundan ve Hulefâ-i Râşidîn'in yolundan gidilmesini istemiştir. Hulefâ-i Râşidîn'in yolu peygamberimizin yolunun kendisidir. Onlar, insanlar arasında sünnete uymak konusunda en titiz olanlardan oldukları gibi sünnete muhalif davranmaktan da en fazla sakınanlardır. Onlar Allah'ın kitabında ve Rasulullah'ın sünnetinde bir delile yöneldiklerinde araştırma, inceleme ve istişare sonucunda kendilerine zahir olana göre amel ederlerdi. Ancak bu delillerin olmadığı bir durumda kendi reyleri ile amel ederlerdi ki bu da sünnet gibidir. Muaz hadisinde Muaz'ın Allah'ın kitabından, peygamberin sünnetinden sonra kendi reyime başvururum demesi ve Rasulullah'ın bundan razı olması buna delildir.[206]

Hadiste ayrıca halife-i râşidinin yolunun tutulmasına dair bir teşvikte vardır. Çünkü onlar Peygamber'in yolunu tutmuşlar, onun dışına sapmamışlardır. Onların yol göstermesi ancak sünnetle olmuştur. Kim onlara uyar ve onların sakındırdığından sakındırırsa sünnet yolu üzeredir. Kim onlaradan yüz çevirirse delalet ve azgınlıktadır. Ayrıca bu hadisten şu sonuçta çıkarılır: Eğer sahabe ve Hulefâ-i Râşidînin kavilleri arasında bir muhalefet olursa Hulefâ-i Râşidînin kavli tercih edilir.[207]

Hafız İbn Recep *Camiü'l-Ulûmu ve'l-Hikem'de* "فَعَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي، وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمَهْدِيِّينَ" ile ilgili şunları söyledi: Bu kısmın öncesinde, benden sonra çok ihtilaf

[205] Şeyh Ahmed Abdurrahman el-Benna es-Saati, **Buluğu'l- Emani min Esrari'l-fethu'r-Rabbani**, Beytü'l-Efkar'd-Düveliye,1420, I,108.
[206] El-Mubârekfûrî, **age**, VII,440-441.
[207] Safa el-Adevi, **İhdau'd-Dibâce bi Şerhi Süneni ibn Mâce**, Daru'l Yakin, 1999, 36-37.

yaşayacaksınız ibaresi geçer. Bu ifade peygamberden sonra onun ümmetinin dinin usul ve furuunda çok ihtilaf yaşayacağını gösterir. Bu ihtilaflar sözlerde, fiillerde ve inançta olacaktır. Bu rivayet, "ümmetim yetmişiki fırkaya ayrılacak bunlardan biri kurtulacak gerisi cehennemde olacak"[208] hadisine de muvafıktır. Burada kurtulacak olan fırka da ancak Peygamber'imiz ve onun ashabının yolu üzere olanlardır. Burada Peygamber'imiz ihtilaflar esnasında kendisinin ve Hulefâ-i Râşidînin sünnetine uymamızı istiyor. Sünnet bir yoldur ki Peygamber'imizin ve Hulefâ-i Râşidînin itikat, amel ve sözlerini kapsar. Bu kâmil manada bir sünnettir.[209]

Şerhlerde görüldüğü gibi müellif Hulefâ-i Râşidîn'in sünnetine ittiba etmek bâb başlığı ile Peygamber'imizin sünnetini Hulefâ-i Râşidînin sünneti ile bir görmektedir. Buna sebep olarak da halifelerin Peygamber'imizin sünnetine çok bağlı olup onun dışında herhangi bir yola sapmadıklarını delil göstermektedirler. Ancak bu salahiyeti bütün halifelere vermeyip, halifeliğin otuz yıl devam edeceğini ifade eden hadisten dolayı bu alanı daraltmaktadırlar.

Usûl kitaplarından sahabenin adâleti, fazîleti, efdâliyet sıralaması, sahabenin uygulama ve kavillerinin hangi durumlarda Peygamber'e isnâd edilebileceğinden uzun uzun bahseden bölümler vardır. Ancak burada sahabelerin geneli değil de daha özel bir alandan, râşid halifelerin sünnetinden bahsetmektedir. Ancak her ne kadar hadisin metni halifeleri belirli bir dönem için sınırlandırmayıp râşid ve mehdî olanlar şeklinde bir derece mutlak olarak zikretse de şârihler, buradaki halifeler, Allah Rasulüne kavli, fiili ve ameli olarak uyan beş halifedir, şeklinde yorumlamışlardır. Yani Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan'dır ki bunların hilafetine, "halifelik benden sonra otuz senedir"[210] şeklindeki rivayet uygun düştüğü için raşit halifelerden maksat bu isimlerdir. Ehl-i sünnet âlimlerinden bir kısmı bunu, Peygamber'imizin siretinden olan bütün âlimler, imamlar ve halifeler içindir, diyerek genişletmiştir. Ömer b. Abdulaziz gibi.[211]

[208] Ahmed b.Hanbel, 145.
[209] Et-Tahavi, **Şerhu Müşkilu'l Asar**, Muessesetur-risale, Beyrut 1994, III,223.
[210] Ebu Davut, **Sünnet**,8; Tirmîzî, **Fiten**, 48; Ahmed b.Hanbel 4/272; 5/220.221.
[211] Raid b.Ebi Ulfe, **age**, 70.

Bizim, konumuz itibariyle daha çok sünnetin kapsamının huleifa-i râşidinin uygulama ve fiilleriyle genişletilmesi yönünü ele aldığımız bu rivayet, daha çok gaipten haber vermek, ümmetin ihtilafı, bidat gibi tartışmalı konularda mevzu bahs edilmiştir. Bu rivayetin sıhhati ile ilgili uzun tartışmalar yapılmış güvenilirliği ile ilgili farklı düşünceler ortaya konulmuştur.

4. RİVAYETU'L-HADİS

Riyetü'l-hadis, Peygamber'imizin sözlerini ve fiillerini nakletmeyi, onları kaydetmeyi ve onların lafızlarını araştırmayı esas tutan bir ilimdir.[212] Temel hadis usûlü kitablarında bu şekilde açıklanan rivayetü'l-hadis kavramını biraz daha açılayacak olursak çağdaş usul kitaplarından hareketle şunları söyleyebiliriz: Sözlükte "kuyudan su çekmek, birine su getirmek, subaşına gitmek, kana kana su içmek, ip bükmek" gibi manalara gelen reva "روى" fiilinin masdarı olan rivayet, bir sözü ya da olayı başkasına nakletmek demektir. Hadis terimi olarak rivayet "usulüne uygun bir şekilde ve râvîlerini zikrederek hadisi nakletmek demektir. Başka bir ifadeyle "Hz. Peygambere ait veya onunla ilgili olan bir haberin, kurallarına uyarak başkasına nakledilmesidir.[213] Buna, hadisin tahammül ve edâsı, edâ sîğalarından herhangi biri ile kaynağına isnâdı diyebiliriz. Bu bir anlamda hadisin öğrenimi ve öğretilmesidir.[214]

Hadis ilimlerinin bir alt dalı olarak da sayılan "rivayetü'l-hadis ilmi" -muteber görüşe nazaran- Hz. Peygamber'e, sahabeye ve tâbiine nisbet edilen kavil, fiil, takrir ve sıfatlardan ibaret olan yazılı naklini hassas ve dikkatli bir şekilde nakledildiği bir ilimdir. [215]

Hadis rivayeti, Hz. Peygamber'in nübüvvetine ilk iman edenlerin bilgilenme ihtiyacıyla birlikte başlayan, tarihsel süreç içinde şart ve imkânların şekillendirdiği bir olgudur. Tebliğ edilen din, namaz, oruç, hac gibi ibâdi anlamda pratiğe yöneldikçe Peygamberin fiili rehberliğine daha çok ihtiyaç duyulmaya başlanmış; duyulan bu ihtiyaca bağlı olarak hadislere yer açılmıştır. Hz. Peygamber'in devlet

[212] Suyûtî, **age**, 25.
[213] Yücel, **Hadis Usûlü**, 73.
[214] Çakan, **age**, 47.
[215] Subhi es-Salih, **age**, 81.

başkanlığı, ordu komutanlığı vb. statü kazanmasıyla söz konusu alan daha da genişlemiştir. Hz. Peygamber'in fiili rehberliğinin olduğu yani hayatta olduğu dönemde merak ve bilgilenme ihtiyacının şekillendirdiği bu alan, ahirete irtihaliyle birlikte, öncekilerin yanına, dini öğretmek ve Peygamber'in mesajını insanlara iletmek gibi ulvi bir amaç daha eklenmiştir. Bu görev gerek dini ve gerekse günlük hayata ilişkin kayda ve nakle değer görülen her şeyin korunmasını ve insanlara bir şekilde iletilmesini gerekli kılmıştır. Bu bakış açısı, tarihsel şartların altında rivayet geleneğini oluşturacak ve rivâyete ilişkin eserlerin verilmesini sağlayacaktır.[216]

Hadisler, sonraki nesillere rivayet yoluyla aktarılmıştır. Sahâbîler Hz. Peygamber'den duyduklarını ve gördüklerini kaynağını zikrederek tâbiîlere onlar da aynı şekilde sonrakilere nakletmişlerdir. Bu nesiller boyu böyle devam etmiştir. Hz. Peygamber'in hadsilerinin dinin doğru olarak anlaşılmasındaki önemi, onun sonraki nesillere aslına uygun bir şekilde nakledilmesini gerektiriyordu.[217]

Sahabe çoğunlukla, Hz. Peygamber'den doğrudan duyamadıkları göremedikleri şeyleri, duyan ve görenlerden sorup öğreniyorlardı. Özellikle iş sahibi kimseler arasında, yeni gelişmeleri gündelik olarak takip edip öğrenmek için Hz Peygamber'in yanına nöbetleşe gelip gidenler vardı. Medine dışındaki bir mahallede oturmakta olan Hz. Ömer'in komşusu ile böyle yaptığı bilinmektedir. Hz Peygamberin yanına bir gün kendisi, bir gün komşusu giderek gördüklerini, duyduklarını birbirlerine aktarıyorlardı.[218]

Yine Medine dışından ve uzaklardan Hz. Peygamber'in yanına gelip uzun süre misafir kalanlar, Kuran ile Hz. Muhammed'den öğrendikleri malumatı, memleketlerine döndüklerinde başkalarına öğretiyorlardı.

Örneğin Mâlik b.Huveyris bu konuda başından geçenleri şöyle anlatmıştır: Bir grup genç olarak Rasulullah'ın yanına geldik, yanında yirmi gece kaldık. Bizim, ailelerimizi özlediğimizi düşünüp, geride kimleri bıraktığımızı sordu. Biz de söyledik. Kendisi nazik ve merhametliydi. Bize, hadi ailelerinize dönün onlara

[216]YavuzÜnal, **Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış**, Ensar Yayınları, İstanbul 2015, 101.
[217] Yücel, **Hadis Usûlü**, 73.
[218] Buhârî, **İlim**, 27, I/35.

öğrendiklerinizi öğretin ve uymalarını emredin. Benim kıldığımı gördüğünüz gibi namaz kılın, namaz vakti girince biriniz ezan okusun ve en büyüğünüz de size imamlık yapsın, buyurdu.[219]

Hz Peygamber'in hanımları mahrem konular başta olmak üzere, çeşitli konularda ondan duyduklarını başkalarına öğretmişlerdir.

Böylece Hz Peygamber'in söz fiil takrir ve hallerine ait bilgilerin başkalarına nakledilmesi işlemini ifade eden "Rivayetü'l-Hadis" (روايةالحديث) uygulaması, sonraki teknik anlamda olmasa da basit düzeyde başlamıştır. Basit düzeyde dememizin sebebi Hz. Peygamber hayatta iken bu işin henüz tam bir rivayet sistemine dönüşmemiş olmasındandır. Hadis ilmindeki anlamıyla oturmuş bir rivayet sistemi onun vefatından sonra ortaya çıkmıştır. Çünkü kendisi hayatta iken bilgileri doğrudan ondan alma imkânı vardı ve o yokken, yeni doğan nesil büyüdüğünde veya bazıları yeni Müslüman olduğunda artık bilgileri sahabenin rivayetiyle alma dışında başka bir seçenekleri kalmamıştı.[220]

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere hadis malzemesinin sözlü ya da yazılı olarak bir başkasına iletilmesini konu alan rivayetü'l hadis başlığı daha çok hadis rivayet etmenin fazilet ve kıymetini ifade eden rivayetlere yer vermektedir. Usul kitaplarında hadis rivayet etmeyi yücelten ifadelerle başlıklar açılmış,bu başlıklar altında hadis aktarımını teşvik ve telkin eden hadisler sıralanmıştır.[221] Aslında bir bakıma hadis rivayet etmenin cevazına referans olmuştur bu rivayetler ve başlıklar. Çünkü çok sayıda hadis rivayet edip onunla meşgul olmanın sakıncalı olduğunu ifade edenlere bu başlıktaki rivayetlerin cevap olarak verildiğini zaman zaman görmekteyiz.[222]

Bu başlık altındaki rivayetleri iki alt başlıkta ele almak mümkündür. Bu başlıklardan ilki "İlmi öğrenip başkalarına aktarma" ikincisi de hadis öğrenmeyi arzu etmek" şeklinde olacaktır.

---

[219] Buhârî, **Ezan**, 27.I/162
[220] NevzatTartı, **Muhtasar Hadis İlimleri ve Usûlü**, Otto Yayınları, Ankara 2015, 105-106.
[221] Bk.Kâdî Iyâz, **age**, 7-13; Kâsimî, **age**, 67-69.
[222] Bk.Yavuz Ünal, **age**, 170.

4.1. İlmi Belleyip Başkalarına Aktarmak

Bu konudaki rivayetlerden ilki Buhârî'nin "Peygamber'in Abdu'l-Kays hey'etini, imâni ve ilmi belleyip ezberlemeleri ve bunu arkalarındaki kimselere haber vermeleri üzerine teşvik eylemesi" babında geçer. Bab başlığının hangi manaya delalet için konulduğu aşikârdır. Çünkü başlık bir iki kelimeyle sınırlı tutulmayıp izah ve ayrıntı ifade edecek kadar geniş tutulmuştur. İlim -ki daha önceki kısımlarda Kitabu'l-İlim'lerde geçen ilim kelimesinin ekseriyetle hadis anlamında kullanıldığını söylemiştik- öğrenip başkalarına aktarmanın Peygamber'imiz tarafından teşvik edildiği açık bir şekilde başlıkta bildirilmektedir. Bu babın bir önceki bâb ile vechi münasebeti de şu şekildedir: Bir önceki bâbda sual ve cevap ile gerçekleşen bir öğretme ve öğrenme faaliyeti söz konusu idi. Burada da öğretme ve öğrenmeye teşvik söz konusudur. Öğretme ve öğrenmeye teşvik sual ve cevapla olur bu ikisi olmadan teşvik olmaz.[223]

Bu babtaki ilk hadis Buhârî'nin edep, namaz ve haberi vahid bölümlerinde zikrettiği hadisten alınmış bir kesittir. Hadis şu şekilde geçer: وقَالَ مَالِكُ بْنُ الحُوَيْرِثِ: قَالَ لَنَا النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «ارْجِعُوا إِلَى أَهْلِيكُمْ فَعَلِّمُوهُمْ»[224] "Mâlik ibn Huveyris dedi ki: Peygamber bizlere: Ailelerinizin yanına dönünüz ve öğrendiklerinizi onlara öğretiniz! buyurdu." Burada ismi geçen kişi kavminden altı kişi ile beraber Peygamber'imizin yanına geldiler ve iman edip günlerce kaldılar sonra da dönmek için Peygamber'imizden izin istediler.[225]Aslında şerh ve izah çokta gerek kalmadan hadisin Zâhirînden anlaşılıyor ki Hz. Peygamber yanında kalıp bir şeyler öğrenen insanlara bunu geride kalanlara anlatmalarını istiyor. Onları bu anlamda teşvik ediyor. Konuyla ilgili Buhârîdeki ikinci rivayet şu şekildedir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي جَمْرَةَ، قَالَ: كُنْتُ أُتَرْجِمُ بَيْنَ ابْنِ عَبَّاسٍ وَبَيْنَ النَّاسِ، فَقَالَ: إِنَّ وَفْدَ عَبْدِ القَيْسِ أَتَوُا النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «مَنِ الوَفْدُ أَوْ مَنِ القَوْمُ» قَالُوا: رَبِيعَةُ فَقَالَ: «مَرْحَبًا بِالقَوْمِ أَوْ بِالوَفْدِ، غَيْرَ خَزَايَا وَلاَ نَدَامَى» قَالُوا: إِنَّا نَأْتِيكَ مِنْ شُقَّةٍ بَعِيدَةٍ، وَبَيْنَنَا وَبَيْنَكَ هَذَا الحَيُّ مِنْ كُفَّارِ مُضَرَ، وَلاَ نَسْتَطِيعُ أَنْ نَأْتِيَكَ إِلَّا فِي شَهْرٍ حَرَامٍ، فَمُرْنَا بِأَمْرٍ نُخْبِرُ بِهِ مَنْ وَرَاءَنَا، نَدْخُلُ بِهِ الجَنَّةَ. فَأَمَرَهُمْ بِأَرْبَعٍ وَنَهَاهُمْ عَنْ أَرْبَعٍ: أَمَرَهُمْ بِالإِيمَانِ بِاللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَحْدَهُ، قَالَ: «هَلْ تَدْرُونَ مَا الإِيمَانُ بِاللَّهِ وَحْدَهُ؟» قَالُوا: اللَّهُ

[223] Aynî, **age**, 99.
[224] Buhârî, **İlim**,25, I/34.
[225] Aynî, **age**, 99.

وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: «شَهَادَةُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَإِقَامُ الصَّلاَةِ، وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ، وَصَوْمُ رَمَضَانَ، وَتُعْطُوا الخُمُسَ مِنَ المَغْنَمِ» وَنَهَاهُمْ عَنِ الدُّبَّاءِ وَالحَنْتَمِ وَالمُزَفَّتِ " قَالَ شُعْبَةُ: رُبَّمَا قَالَ: «النَّقِيرِ» وَرُبَّمَا قَالَ: «المُقَيَّرِ» قَالَ: «احْفَظُوهُ وَأَخْبِرُوهُ مَنْ وَرَاءَكُمْ»[226]

Ebu Cemre şöyle demiştir. Ben İbn Abbas ile insanlar arasında tercümanlık yapıyordum. İbn Abbas şöyle dedi: Abdu'l-Kays heyeti Hz. Peygamber'e geldi. Hz. Peygamber:

-Hangi kabiledensiniz? (kimsiniz) Diye sordu.

-Biz Rabia kabilesindeniz, dediler.

-"Hoş geldiniz. Allah sizi utandırmasın, pişman etmesin," buyurdu. Onlar:

-Bizler sana uzak bir yerden geliyoruz. Seninle bizim aramızda Mudarr kâfirlerinden filan cemaat vardır. Biz sana yalnız haram aylarında gelebiliriz. Bize bir şeyler emret de geride kalanlarımıza haber verelim ve bununla cennete girelim, (cennete girmemize vesile olsun) dediler.

Rasulullah onlara dört şey emretti, dört şeyi de nehyetti. Rasulullah onlara yalnız Aziz ve Celil olan Allah'a iman etmeyi emrettikten sonra:

-"Yalnız Allah'a iman etmek nedir bilir misiniz?" Diye sordu

-Allah ve Resulü en iyi bilendir, dediler. Rasulullah:

-"Allahtan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Rasulullah olduğuna şehadet etmek, namazı ikâme etmek, zekâtı edâ etmek, ramazan orucunu tutmak ve ganimetin beşte birini vermektir, buyurdu. Onları dubba, hantem ve muzeffet denilen kaplardan nehyetti. Şu'be dedi ki; İbn Abbas belki nakir, belki de mukayyer dedi. Sonra Rasulullah:

- Bu emrimi ezberleyin ve onu geride kalanlarınıza haber verin! buyurdu.

Bu Hadis Buhârî'nin *Sahîh'inin* kırkıncı babı olan "Ganimetlerin beşte birini devlete vermek imandandır" başlığı altında geçmektedir. Genel itibarıyla iman

[226] Buhârî, **İlim**,25, I/34.

konusunu ele alan bu hadisin son kısmındaki "Bu emrimi ezberleyin ve onu geride kalanlarınıza haber verin" ibaresi bizim konumuz ile irtibatlıdır. Şerhler bu hadisin Kitabu'l-Îman'da ele alındığını ifade ederek hadisi çok ayrıntılarla işlemezler. Kitabu'l-Îman'da da konu iman olduğu için bizi ilgilendiren hadis usulü konusuna atıf yapılacak ifadeler yer almaz.

Aynî hadisin hemen altında, bu rivayetin bâb başlığındaki manaya delaletinin açık olduğunu söyler. Rivayetle ilgili bir farklılığı ifade ettikten sonra, sondaki "geride kalanlarınıza haber veriniz!" ibarelerinden hareketle şunları söyler: İbn Battâl derki: Her kim ilimden bir şey öğrenirse onu bilmeyenlere haber vermesi öğretmesi farzı kifâyedir. Ancak bu kifayelik günümüz ile alakalıdır. Çünkü İslamın ilk ortaya çıkıp yayılma sürecinde, bu dinin yeryüzünün doğusundan batısına her tarafa yayılabilmesi için bu öğretme faaliyeti farz ayn idi.[227] Kirmânîde de aşağı yukarı bu ifadelerin aynısı yer almaktadır.[228]

Sonuç itibariyle bu hadisin sonlarında geçen ibarelerden hareketle bu hadiste rivayetü'l-hadise teşvik bulunduğunu söylüyoruz. Bunun en bariz delili de bab başlığının kendisidir. Zira aynı hadisi Kitabu'l-Îmanda ganimetin beşte birini devlete vermenin imandan olduğunu ifade etmek üzere zikreden müellif Kitabu'l-İlim'de de Peygamber'imizin ilmi, yani hadisi rivayet etmek için insanlara teşvik ve telkinde bulunduğunu ifade etmek üzere zikrettiğini söylüyoruz.

Bir sonraki hadisimiz Tirmizî'de, birbirini yakın anlamlarla kullanılan üç farklı tarikle gelen rivayetlerdir. Müellif bu hadisleri "İlmi Başkalarına Duyurup Tebliğ Etmeyi Teşvik" bab başlığı altında vermiştir. Burada her ne kadar üç tane ayrı rivayet bulunsa da hepsinde hadis rivayetini teşvik eden unsurlar aynı manalara geldiği için biz bu üç rivayeti tek bir rivayetmiş gibi ele alacağız. Hadislerden ilki:

حَدَّثَنَا مَحْمُودُ بْنُ غَيْلاَنَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عُمَرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، مِنْ وَلَدِ عُمَرَ بْنِ الخَطَّابِ قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبَانَ بْنِ عُثْمَانَ، يُحَدِّثُ عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: خَرَجَ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ، مِنْ عِنْدِ مَرْوَانَ نِصْفَ النَّهَارِ، قُلْنَا: مَا بَعَثَ إِلَيْهِ هَذِهِ السَّاعَةَ إِلاَّ لِشَيْءٍ يَسْأَلُهُ عَنْهُ، فَقُمْنَا فَسَأَلْنَاهُ، فَقَالَ: نَعَمْ، سَأَلَنَا عَنْ أَشْيَاءَ

[227] Aynî, **age**, 100.
[228] Bk. Kirmânî, **age**, 73.

سَمِعْنَاهَا مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: نَضَّرَ اللَّهُ امْرَأً سَمِعَ مِنَّا حَدِيثًا فَحَفِظَهُ حَتَّى يُبَلِّغَهُ غَيْرَهُ، فَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ، وَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ لَيْسَ بِفَقِيهٍ.[229]

Ebân b. Osman'dan rivâyet edildiğine göre, şöyle demiştir: "Zeyd b. Sâbit günün ortasında Mervân'ın yanından çıktı bu saatte onu kendisine bir şey sormak için çağırmıştır dedik, kalkıp kendisine sorduk, evet dedi. Rasûlullah'dan işittiğim şeylerden sordu. Ben de Rasûlullah'dan şöyle buyurduğunu işittim: "Bizden bir hadis işiten ve onu hafızasında tutarak başkasına aktaran kişinin Allah yüzünü ak etsin. Nice illim yüklenen kişiler vardır ki bazen onu kendisinden daha anlayışlı birisine aktarabilir. Çoğu zaman da ilim yüklenen kimse kendisi dirayetli olmaz."

حَدَّثَنَا مَحْمُودُ بْنُ غَيْلاَنَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ، يُحَدِّثُ عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: نَضَّرَ اللَّهُ امْرَأً سَمِعَ مِنَّا شَيْئًا فَبَلَّغَهُ كَمَا سَمِعَ، فَرُبَّ مُبَلِّغٍ أَوْعَى مِنْ سَامِعٍ.

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ وَقَدْ رَوَاهُ عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عُمَيْرٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ[230]

Abdullah b. Mes'ûd'dan rivâyete göre, şöyle demiştir: Rasûlullah'dan işittim şöyle diyordu: "Allah bizden herhangi bir şeyi işiten ve işittiği gibi de tebliğ edip başkalarına aktaran kişinin yüzünü ak etsin. Çünkü tebliğ edilen kişi benden işiterek tebliğ edenden daha anlayışlı ve kavrayışlı olabilir."

 Bu hadis hasen sahîhtir. Abdulmelik b. Umeyr bu hadisi Abdurrahman b. Abdullah'tan rivâyet etmiştir.

حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عُمَرَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ، يُحَدِّثُ عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: نَضَّرَ اللَّهُ امْرَأً سَمِعَ مَقَالَتِي فَوَعَاهَا وَحَفِظَهَا وَبَلَّغَهَا، فَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ " ثَلاَثٌ لاَ يُغِلُّ عَلَيْهِنَّ قَلْبُ مُسْلِمٍ: إِخْلاَصُ العَمَلِ لِلَّهِ، وَمُنَاصَحَةُ أَئِمَّةِ الْمُسْلِمِينَ، وَلُزُومُ جَمَاعَتِهِمْ، فَإِنَّ الدَّعْوَةَ تُحِيطُ مِنْ وَرَائِهِمْ[231]

Abdullah b. Mesûd'dan rivâyete göre, Rasûlullah şöyle buyurmuştur: "Benden bir söz işitip onu belleyip başkalarına aktaranın Allah yüzünü ak etsin. Nice bilgili kimseler vardır ki, o bilgisini kendisinden daha bilgili birisine nakleder. Şu üç gurup

[229] Tirmîzî, **İlim**,7,IV/393.
[230] Tirmîzî, **İlim**,7.IV/394
[231] Tirmîzî, **İlim**,7, IV/395.

insan hiç aldanmaz kalbi saf sağlam ve hak üzeredir. Yaptığı her şeyi ihlâs ve samimyetle yapan kişi Müslümanların önder ve liderlerine nasihat eden kimse; cemaatin gerekliliğine inanan kişi ki bu üç şeyin hepsi davet kapsamındadır.”

Hadislerin metininden anlaşılacağı üzere üç rivayette de esas vurgu Peygamber'imizin kendisinden hadis işitip başkasına aktaran kişilere yaptığı duadır. Her defasında bu vurgudan sonra, kendisine hadis aktarılan kişinin aktarandan daha bilgili ve âlim olabileceği vurgusu da yapılmıştır. Özellikle birinci ve üçüncü hadiste biraz önce bahsettiğimiz ana temanın dışında da vurgular bulunmaktadır, fakat biz konumuz itibarıyla daha çok usule terettüp eden meselelerle ilgilendiğimiz için diğer ayrıntılardan bahsetmeyeceğiz.

Ebân b.Osmân'ın rivayetin de baş kısımda geçen diyalog ilgi çekicidir. Bu diyalogda çok uygun olmayan bir saatte Zeyd'i Mervân'ın yanından çıkarken görenler Zeyd'in bu vakitte ancak kendisine sorulan bir şeye cevap vermek üzere Mervân'ın yanına gidebileceğini tahmin etmişler. Çünkü onlar biliyorlardı ki emirlerin yanına her zaman girip çıkılmaz ancak emir bir elçi ile ona haber gönderip çağırttırmıştır. Ancak bu gidişi niye başka vakte ertelemeyip çokta uygun olmayan bu vakitte yapmıştır. Durumu Zeyd'e sorarlar o da Mervân'ın kendisine Peygamber'imiz ile ilgili bir şey sorduğunu bunun için gittiğini ifade eder ve ardından "Bizden bir hadis işiten ve onu hafızasında tutarak başkasına aktaran kişinin Allah yüzünü ak etsin" hadisini söyler. Yani Zeyd buradaki cevabıyla takdiri olarak şunu söylemiştir. Biz tebliğ ile emrolunduk onugeciktirmeyiz.[232] Bu diyalog da hadisi aktarmanın önemine yapılmış ayrı bir vurgudur.

Hadis, Peygamber'imizden hadis nakleden kişilere yapılan bir dua mahiyetindedir. Yüz aydınlığına erişme hadisi tebliğ edenler için bir özendirme ve teşviktir.[233]

Hadisin zahir manası şudur ki: Kim Peygamber'imizden veya ashabından bir hadis işitir ve bir ziyade ve noksanlık yapmadan, işittiği gibi bir başkasına aktarırsa- hadisi tebliğ eden kişi özellikle işittiği gibi nakletme gayretinde olursa- buradaki

[232] Kandehlevi, **el-Kevkebi'd-Durri**, 362.
[233] İbnu'l Arabî el-Mâliki, **Arızâtu'l Ahvezî**, Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut, X, 125.

duanın karşılığını görür. Çünkü o sünnetin ihyası ve ilmin yüceliği için gayrette bulundu. Bu durum hadisi nakletmenin değerini, şerefini, hadis talebelerinin derecelerini gösterir. Peygamberimiz bu dua ile ümmetini hadis talebine teşvik etmiştir. Hadisle uğraşanların dışında hiç kimse için bu duanın benzerini yapmamıştır. Bu duanın fayda ve bereketi her iki dünya için kişiye yeterlidir. [234]

Yukarıda görüldüğü gibi şârih burada Peygamber'in sözünü nakletmenin yanına sahabenin de rivayetlerini aktarmak ibaresini eklemiştir. Şârih bunun la ilgili şöyle bir açıklma getirmiştir: Abdullah İbn Mesud'un rivayetinde geçen "سَمِعَ مِنَّا شَيْئًا" ibaresi İbn Mâce'de "سَمِعَ مِناَ حَدِيثًا"ا şeklinde geçer. Tîbî der ki: Buradaki ifade Peygamber'imizden sadır olan söz ve fiillere şamil olduğu gibi sahabeden de sadır olanlara şamildir.[235]

"Nice illim yüklenen kişiler vardır ki bazen onu kendisinden daha anlayışlı birisine aktarabilir." İbaresi de üç rivayette de küçük farklılıklarla vurgulanmaktadır. Buradan da şu anlaşılmaktadır ki: İlmi işiten kişi, ilmi kendisine aktarandan daha bilgili olabilir. İlmi bildirenin anlamadığını anlayabilir. Bu ifade de yine rivayet ve aktarmaya teşvik içindir.[236]

Peygamber'imizin, sözlerini rivayet etmeyi teşvik ve telkin makamında sadece dua etmekle kalmayıp, duyup işitenlerde hadisi başkalarına aktarmak anlamında bir sorumluluk ve bilinç uyarmak adına, bu ifadelerinin daha ehil ellere geçebileceğini ifade etmesi dikkate şayandır. Yani sözlerinin çok etki ve anlam ifade etmeyeceği şahıslarda ya da bu ifadelerin hakiki ma'kesini bulamadığı ruhlarda unutulup kaybolmasına engel olmak adına böyle bir cümle kurması gerçekten hadisleri rivayet edip yaymak adına önemli bir müşevviktir.

Hadiste geçen "فَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ" lafızlarından anlaşılır ki râvîler rivayetinde üç kısma ayrılır. Fakih olanlar, daha fakih olanlar, fakih olmayanlar. Birincisi "مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ" lafzında sabittir. Burada üstünlük anlamında efali tafdilin kullanılması ve bu üstünlüğün de rivayetin aktarıldığı kişi için olması aktaran kişide

[234] Mubârekfûrî, **Tuhfetu'l Ahvezî**, Daru'l-Fikir, Beyrut, VII, 417.
[235] Mubârekfûrî, **age**, 417.
[236] Mubârekfûrî, **age**, 416.

de fakihliğin bulunduğunu gösterir. Ancak " أَفْقَهُ" ibaresinin "رُبَّ " ile kullanılması hadisi nakleden kişilerin çoğunun hadis aktardıkları kişilerden daha fakih olduğunu gösterir. Zaten genelde hadis rivayet etme faaliyetlerinde hoca talebe münasebeti söz konusudur. İlim sahibi olan hoca kendisinden daha az bilen öğrencilerine hadisleri aktarır. Burada ki "رُبَّ " ibaresinden de bu anlaşılır çünkü bu ibare azlığı, kısmiliği gösterir. Üçüncü grup fakih olmayan râvîler de "لَيْسَ بِفَقِيهٍ" ibaresiyle ifade edilmiştir.[237]

Ayrıca kendisine tebliğ ulaşanın daha fakih olması hadis rivayet etmede fakih olmanın şart olmadığını gösterir. Nakletmenin şartı ezberdir. Fakih olmanın gereği de bilinç ve idrak sahibi olmaktır.[238]

Yine hadiste geçen lafızların sıralamasından hareketle hadisi önce dikkatli dinleyip işitmek gerekir daha sonradan da ezber ve bilinç gelir. Dikkatli dinlemek birincidir diğerleri ikinci ve üçüncüdür. Tebliğ farzı kifaye, dikkatli dinlemek ise farzı ayndır. Bu hadiste lafız ile rivayeti gerekli gösteren iki unsur vardır. Bunlardan birincisi: Bu rivayetlerin bir kısmında geçen "işittiği gibi rivayet ederse" ifadesidir. Burada duyduğu gibi aktarmaktan bahsediyor. İkincisi: İşiten anladığı gibi rivayet ederse burada işitenin anlayışı, içtihadı sakıt olur çünkü hadiste diyordu ki: İşiten rivayet edenden daha fakih olabilir. Böyle bir üstünlük söz konusu olursa içtihad sakıt olur. Hadisi işiten duyduğu gibi değil de kendi anladığı gibi aktarırsa hadisin ifade ettiği mana tutarlı olmaz. Bu iki unsur, mana ile hadis rivayetinin câiz olmadığına dair zahir bir beyandır.[239]

Yukarıda aktardığımız hadislerden sonra ele alacağımız rivayetler Ebu Dâvûd'un *Sünen'inde* geçmektedir. Ebu Dâvûd, ele alacağımız rivayetleri "İlmi Yaymanın Fazileti" bab başlığı ile vermektedir. Bu bâbda gelmiş olan hadisler Kitap ve sünneti ve bunlardan çıkartılan dinî ilimleri yaymanın faziletine delâlet etmektedir. Bunlardan, 3659 numaralı hadis ilmin Müslümanlar arasında ve nesilden nesile aktarılması emredilirken, 3660 numaralı hadis "el-cezaü min cinsil amel" kaidesince, dinî ilimleri nesiller arasında yayarak ilmin parlamasına vesile olan

[237] Kandehlevi, **el-Kevkebi'd-Durri**, Daru'l-ulumu'l Nedvetü'l ulema, Hindistan 1975, III, 362.
[238] Mubârekfûrî, **age**,416.
[239] İbnu'l Arabî el-Mâlikî, **age**,125.

kimselerin yüzlerinin nurlanıp parlaması, dünya ve ahrette ak çıkması için Hz. Peygamber tarafından dua edilmektedir. Fıkıh ilmine vâkıf olmadığı için hafızasındaki hadislerden hüküm çıkarmaya gücü yetmeyen hadis hafızlarının bildikleri hadisleri onlardaki hükümleri kavrayan ve bu hükümlerle Müslümanların müşküllerini çözebilen fıkıh âlimlerine aktarmalarının önemine işaret edilmekte ve bildiği hadisleri rivayet eden kişilerin nasıl bir hayra vesile olacaklarına dikkat çekilmektedir. 3661 numaralı hadis-i şerifte ise hadislerin tüm insanlar arasında yayılmasına hizmet ederek, bir kimsenin İslâm hidayetine erişmesine vesile olmanın insanlar tarafından en çok rağbet edilen ve beğenilen dünya mallarına erişmekten daha hayırlı olduğu vurgulanmaktadır.[240]Bu hadislerden ilki:

حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، وَعُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، قَالَا: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «تَسْمَعُونَ وَيُسْمَعُ مِنْكُمْ وَيُسْمَعُ مِمَّنْ سَمِعَ مِنْكُمْ[241]

Abdullah b.Abbas'tan rivayet olunduğuna göre, Rasûlullah şöyle buyurmuştur: "Siz (bir hadisi) benden işitirsiniz, (sonra siz onu bir yerde rivayet edince) sizden işitilir. (Sonra sizden işiten kimse onu nakleder de) sizden işitenden işitilir."

Bu hadiste bir anlamda hadislerin nasıl yayılıp neşrolacağı ifade edilmiştir. "تَسْمَعُونَ" ibaresinin malum, "يُسْمَعُ" ibaresinin mechûl kullanılması ve "مِنْكُمْ" ibâresinin de haber yapılmasıyla siz işitirsiniz -buradaki işitilen Peygamber'dir- sizden işitilir manası ortaya çıkmaktadır. Yani siz benden hadisi işitip tebliğ edersiniz, benden sonra sizden işitilir. Devamında sizden işitenden de başkası işitir. Böylece bu devam eder gider. Bu şekilde ilim yayılır ve tebliğ hâsıl olur ki bu âlimlerden alınmış bir sözdür.[242]

Ebu Dâvûd'ta ele alacağımız ikinci hadis daha önceden zikri geçen bir hadistir. Hadisle ilgili gerekli açıklamayı yaptığımız için burada hadisi ifade edip çok fazla açıklama yapmayacağız. Hadis senedindeki birkaç farklılıkla şu şekilde geçer:

---

[240]Yeniel, Necati- Kayapınar Hüseyin, **Süneni Ebu Davud ve Tercümesi**, Şamil Yayınları, İstanbul 2011, XIII, 267-268.
[241]Ebu davud, **İlim**, 10, V/400.
[242] Azimabadi, **Avnu'l-Ma'bud**, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2005, 1662.

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ شُعْبَةَ، حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، مِنْ وَلَدِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبَانَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «نَضَّرَ اللَّهُ امْرَأً سَمِعَ مِنَّا حَدِيثًا، فَحَفِظَهُ حَتَّى يُبَلِّغَهُ، فَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ، وَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ لَيْسَ بِفَقِيهٍ»[243]

Zeyd b. Sabitdedi ki: Ben Rasûlullah'ı şöyle derken işittim: "Allah, benden bir hadisi işitip de onu ezberleyip başkasına aktaran kimsenin yüzünü ak etsin. Nice ilme sahip olup da onu kendisinden daha anlayışlı bir kişiye aktaran kimseler vardır. Nice ilime sahip olup da (o hadislerin inciliklerine nüfuz edecek şekilde) anlayışlı olmayan kişiler de vardır."

Daha önceden de bahsi geçtiği gibi hadis Peygamber'imizden bir söz işitip nakleden kişiye bunun mükâfatı olarak Peygamber'in övgüsünün ve duasının olduğunu ifade eder. Hadiste geçen dua ibaresiyle ilgili olarak Hattâbî derki: "نَضَّرَ" ile yapılan dua nimet ve yüz güzelliği anlamındadır. Bununla hem yaratılışın güzelliği hem kaderin güzelliği kastedilmiştir.[244]

Yine hadisin sonunda geçen " فَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ، وَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ لَيْسَ بِفَقِيهٍ" ifadesiyle ilgili olarak Hattâbî derki:"Fıkıh ilmine malzeme teşkil edecek hadisleri bilen nice kimseler vardır ki" cümlesi, fıkıh ilmini en son derecesine kadar bilemeyen bir kimsenin, hadisi kendi anlayışına göre kısaltarak rivayet etmesinin câiz olmadığına delâlet eder. Çünkü fıkhın inceliklerine lâyıkıyla vâkıf olmayan kimse onu kısaltırken hadisten hüküm çıkarmaya vesile olacak incelikleri bilmeden hazfeder. Dolayısıyla hadisten beklenen gaye kaybolup gider. Bu husus aynı zamanda fıkıh ilmini öğrenmenin farz olduğuna delâlet etmekte ve hadislerdeki manaları ve incelikleri iyice kavrayıp meydana çıkarmaya teşvik etmektedir.[245]

Bu babtaki üçüncü hadisimiz de şu şekilde geçmektedir:

حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ سَهْلٍ يَعْنِي ابْنَ سَعْدٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «وَاللَّهِ لَأَنْ يَهْدِيَ اللَّهُ بِهُدَاكَ رَجُلًا وَاحِدًا خَيْرٌ لَكَ مِنْ حُمْرِ النَّعَمِ»[246]

[243] Ebu davud, **İlim**, 10, V/401.
[244]Suyûtî, **Mirkâtu's-Suud**, Daru İbn Hazm, Beyrut 1433, II, 898.
[245] Necati Yeniel, -Hüseyin Kayapınar, **age**, 267,268.
[246] Ebu davud, **İlim**,10, V/402.

Sehl b. Sa'd'dan rivayet olduğuna göre Peygamber şöyle buyurmuştur: "Allah'a yemin olsun ki senin hidayete vesile olman sayesinde Allah'ın bir adama hidayet vermesi, senin için kırmızı develeri elde etmenden daha hayırlıdır.

Bu hadis bâbdaki diğer hadislerden müstakil olarak tek başına ele alındığında bizim konumuz olan rivâyetül hadisle çok ilgili görünmüyor. Ancak bâbdaki diğer hadislerle bir bütünlük içerisinde değerlendirildiğinde hadisin hadis rivayet etmeyi özendirir nitelikte olduğu görünüyor ya da en azından müellif bu bakış açısına sahiptir ki ilmi yaymayı teşvik bâb başlığında bu hadise yer vermiştir.

4.2. Hadis Öğrenmeyi Arzu Etmek

Bu başlıkta ele alacağımız hadis Buhârî'nin " الحِرْصِ عَلَى الحَدِيثِ " hadis öğrenmeyi şiddetle arzu etmek bâbında geçer. Bu bâb hadis tahsiline olan hırsı açıklamak içindir. Hadis kelimesi lugatta yeni demektir, eskinin karşıtıdır. Genel örfte kelam ve söz anlamındadır. Şer'i örfte ise Peygamber'imizin sözleridir. Hadis kelimesi bu kullanımıyla Kur'an'a mukabil bir söylem gibi durmaktadır. Çünkü Kur'an önceki ve ilk önemli olandır. Hadis ise yenidir, sonra gelendir. Bu bâb ile bir önceki babın vechi münasebeti aynıdır. Bir önceki bâbda da talim ve öğretmek teması işlenmektedir. Bu bâbda da aynısı söz konusudur. Ebu Hureyre bilmediği bir şeyi Peygamber'imize sormuş o da Ebu Hureyre'ye cevap vermiştir.[247] Bâbdaki hadis şu şekilde geçer:

حَدَّثَنَا عَبْدُ العَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي عَمْرٍو، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ المَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّهُ قَالَ: قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ أَسْعَدُ النَّاسِ بِشَفَاعَتِكَ يَوْمَ القِيَامَةِ؟ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَقَدْ ظَنَنْتُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ أَنْ لاَ يَسْأَلُنِي عَنْ هَذَا الحَدِيثِ أَحَدٌ أَوَّلُ مِنْكَ لِمَا رَأَيْتُ مِنْ حِرْصِكَ عَلَى الحَدِيثِ أَسْعَدُ النَّاسِ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ القِيَامَةِ، مَنْ قَالَ لاَ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، خَالِصًا مِنْ قَلْبِهِ، أَوْ نَفْسِهِ»[248]

Ebû Hureyre şöyle dedi: Bir kere, Yâ Rasûlallah! Kıyamet gününde senin şefaatinle en ziyâde mes'ûd olacak insan kimdir? denildi. Rasûlullah: "Yâ Ebâ Hureyre! Hadis bellemek için sende gördüğüm şiddetli arzuya göre, bu hadisi senden evvel kimsenin bana sormayacağını zâten tahmin ediyordum. Kıyamet gününde halk

[247] Aynî, **age**, 125; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, 193.
[248] Buhârî, **İlim**,33, I/37.

içinde şefaatimle en ziyâde mes'ûd olacak kimse kalbinden -yâhud içinden- hâlis olarak La ilahe illallah.. diyendir" buyurdu.

Hadis şefaat konusunu işlediği için üzerinde çok konuşulup tartışılan bir hadis olmuştur. Ancak biz daha çok Peygamber'imizin Ebu Hureyre'yi hadis öğrenmesindeki gayretinden dolayı onure ettiğini dikkate alarak, hadis öğrenmenin önemini ve bu anlamdaki teşviki tespit etmeye çalışacağız. Aslında ashabın Peygamber'imize soru sorduğu hadislerin sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Ancak bu soruların geneli dini öğrenmeye matuf ya da kişilerin kendi şahıslarıyla irtibatlı dini bir meselede fetva sormak makamındaki sorulardır. Fakat bu hadiste şefaat inancını da işin içine katarak Ebu Hureyre'nin, Peygamber'imizin kendi indinde kendi tasarrufuyla şekillenen yani Peygamber'in şahsına taalluk eden bir meseleyi sorduğunu görüyoruz. Peygamber'imiz de hadise ya da hadisin kaynağı olan kendi şahsına olan ilgi ve alakasından, bu anlamdaki hırsından dolayı Ebu Hureyre'ye bunu senden önce kimsenin sormayacağını tahmin etmiştim karşılığını vermiştir. Bu durum Ebu Hureyre'nin bu konulara ne kadar ilgi duyduğunu, onun bu konuları öğrenmeye ne kadar hırslı olduğunu göstermesi adına mânidardır. Hadisin içerdiği bu mânâlardan dolayı şârih Aynî derki: Hadisin bab başlığına olan münasebeti"لِمَا رَأَيْتُ مِنْ حِرْصِكَ عَلَى الحَدِيثِ Hadis bellemek için sende gördüğüm şiddetli arzuya göre" ifadesinden dolayı zahirdir. Hadisin içerdiği mânâ başlıktaki ifadeye uygun düşüyor.[249]

Hadisle ilgili olarak şerhlerde farklı ayrıntılara da yer verilmiştir. İbn Battâl der ki: Hadise göre âlim öğrencisinin öğrendiği konu da ne kadar ilerleyip ne seviyeye ulaştığını, onun anlayışının artıp artmadığını kontrol etmek durumundadır. Yine âlimin kendisine bir şey soruluncaya kadar susması, sorulduğunda da cevap vermesi gerekir. Buradaki soruluncaya kadar susmak ilmi gizlemeye benzememektedir. İlmi gizlemek sorulunca da susmaktır.[250]

[249] Aynî, **age**, 125.
[250] Kirmânî, **age**, 95.

Yine hadiste geçen hırsın hoş görülmesi ilimde ve hayırda hırsın câiz olduğuna delildir. Çünkü hırslı olanın hırsı onu araştırmaya, ince ve derin meseleleri çözmeye yönlendirir.[251]

Sonuç olarak ilmi belleyip başkalarına aktarmak ve hadis öğrenmeyi arzu etmek babında ele aldığımız rivayetlerin bütünü de Peygamber'imizden hadis öğrenip başkalarına duyurmayı yani onu rivayet etmeyi teşvik eder mahiyettedir. Gerek müelliflerin bu manada kullandıkları bâb başlıkları gerek hadislerin içinde geçen rivâyete özendirici ifadeler bu durumu gözler önüne sermektedir.

Konuyu usul kitaplarından incelediğimiz de Ramehürmüzi'nin el-*Muhaddisu'l-Fasıl* adlı eserinde bu konuyla ilgili "Rasulullah'ın sünnetini nakletmenin fazileti" adı altında bir başlık açıldığını görürüz. Müellif bu başlıkta on sekiz tane hadisi gerekli yerlerini şerh ederek sıralar.[252] Hadis rivayetini teşvik mahiyetindeki bu hadislerin bir kısmını biz de kendi başlığımızda ele almıştık. Kâdî Iyâz da *el-İlma'da* " hadis ilimini talep etmenin gerekliliği onun zabtı, hıfzı ve anlaşılması" şeklinde bir başlık açarak hadis rivayetine teşvik edecek mahiyetteki rivayetleri sıralar.[253] Suyûtî de *Tedribu'r-râvîde* "hadis ve ilmi yaymanın fazileti ile ilgili gelen rivayteler" diye bir açıklama vererek konuyla ilgili üç tane rivayet zikretmiştir.[254] Kâsimî de "hadisi işitmek ve rivayet etmekle ilgili nebevi emirler" başlığı altında beş tane rivayet zikretmiştir.[255]

[251] Aynî, **age**, 128.
[252] Bk. Râmehürmûzî, age, 163-174
[253] Bk, Kâdî Iyâz, **age**, 6-16
[254] Bk, Suyûtî, **Tedribu'r-râvî**, 571
[255] Bk, Kâsimî**, age**, 67-69

İKİNCİ BÖLÜM

(KÜTÜB-İ SİTTE'NİN KİTABU'L- İLM ADLI BÖLÜMLERİNDE RİVAYETLERİN HADİS TARİHİNE KAYNAKLIK MESELESİ VE MUKAYESESİ)

1. KİTABETÜ'L-HADİS

Hadislerin yazılması meselesi hadis tarihi açısından en önemli meselelerden biridir. Genelde hadislerin yazılmasının yasak olduğu veya serbest bırakıldığı noktasında düğümlenen açıklama ve izahlar, hadis usûlü ve tarihine kaynaklık eden nerdeyse bütün eserlerde mevzubahis edilmiştir. Konuyla ilgili kaynak eserlere baktığımızda genelde âlimlerin, hadislerin yazılması konusunda ihtilaf ettiğini görürüz. Onlardan bir kısmı hadisin ve ilmin yazılmasını uygun görmemiş ve hadislerin ezberlenmesini emretmiş. Bir kısmı da hadislerin yazılmasına cevaz vermiş.[256] Suyûtî konuyla ilgili şunları söyler: "Selef hadislerin yazılması konusunda ihtilaf etti. Onlardan bir grup yazmayı uygun görmedi, diğer bir grup da yazmaya izin verdi. Daha sonra yazmanın cevazında icma meydana geldi. Hadisleri yazmanın câizliği konusunda da yasaklığı konusunda da hadisler zikredildi. Yazmaya izin, hadislerin unutulmasından endişe edildiği için verilmişken, yasak da Kur'an'la hadisin karışacağı endişesi için konulmuş. Ne zaman ki bu endişe ortadan kalkmış

[256] İbnu's-Salah, **age**, 181.

yazmaya izin verilmiştir."[257]Bir kısım eserlerde de direk konuyla ilgili bir birine zıt gibi görünen rivayetler verilerek bunların değerlendirilmesine gidilmiştir.[258]

Kitabetü'l-hadis meselesini biraz daha izah edecek olursak konuyla ilgili şunları söyleyebiliriz: Ha. Peygamber'in hayatında hadislerin yazı ile tespiti konusu ortaya atıldığı zaman, daima karşımıza bir mesele çıkar. O da hadislerin yazıya geçirilmesinin câiz olup olmadığı meselesidir. Hadis edebiyatının kaynakları ile ilgili ilk ve belki de en mühim mesele, hadislerin yazı ile tespit edilmesine cevaz veya âdemi cevazın vârid olup olmadığı yolunda açılan münakaşalarla, bunların neticesine aittir. Bu münakaşalara sebep de hadislerin hem yazılmasına, hem de yazılmamasına dair sahîh hadislerin bulunuşudur.[259]

Hadislerin yazıya geçirilmesi meselesi, hadis problemlerinin başında yer alır. Bu durum yukarıda ifade edildiği gibi iki yönlü bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Biri hadislerin vürûdu anında yazıya geçirilmemiş olması, diğeri de vürûdundan hemen sonra bizzat peygamberimiz tarafından yazdırılmaması. Diğer bir ifade ile problemin kaynağı görülüp işitilenler o anda kayda geçirilmediği için herkesin algıladığı veya hafızasında tutabildiği kadarını nakledip, işitilen söz veya müşahede edilen olayın tamamının nakledilip edilmediği ihtimalinde yatmaktadır.

Problemin bir diğer yanı, hadislerin yazıya geçirilmesi, daha sonraki dönemlerde oluşturulan eserlerin müellifleri ile özdeşleştirilip kaynaklarının şifahi olarak elde edildiği değerlendirmesinde yatmakta; ya da öyle gösterilmek istendiği için problem olarak öne sürülmektedir. Özellikle de Hz. Peygamber'den yazılmaması yönünde nakledilen haberlere dayanarak hadislerin ilk dönemlerde hiç yazılmadığı, dolayısıyla uzun süre bu naklin şifahi olarak yapıldığı iddiası problem olarak karşımıza çıkmaktadır.[260]

Kaynaklar Hz. Peygamber hayattayken başlayan hadis kitabetini iki devre içinde mütalaa ederler. Birincisi, hadis yazmak için kendisine müracaat eden sahâbîlere Hz. Peygamberin izin vermediği devredir. İkinci devrede ise yasak ruhsata

[257] Suyûtî, **Tedribu'r-Râvî**, 492-495.
[258] Bk. Ahmed Muhammed Şakir, **age**,127.
[259] Yardım, **age**, 12.
[260] Ağırman Cemal, **age**, 157.

dönüşmüş yazmak isteyen sahabeler bazı sahifeler yazmaya başlamışlardır.[261] İlk olarak hadis yazmayı yasaklayan devri ve bu anlamdaki rivayetleri ele aldığımızda şunu görürüz:

Hadis yazmayı yasaklayan en meşhur hadis Ebu Saîd el-Hudrî tarafından rivayet edilmiştir. Bu hadiste peygamberimiz şöyle buyurmuştur: "Benden bir şey yazmayınız. Kim benden Kuran'dan başka bir şey yazdı ise onu hemen imha etsin. Benden rivayet ediniz onda bir beis yoktur. Kim benim üzerime kasten yalan söylerse cehennemdeki yerini hazırlasın" [262] Yine Ebu Saîd el-Hudrî'den rivayet edilen bir haberden öğrenildiğine göre bu sahâbî hadis yazmak için Hz. Peygamber'den izin istemiş fakat o bu izni vermemiştir[263]

Hz. Peygamber'in, hadislerin yazılmasını iyi karşılamadığını gösteren bir başka haber Ebu Hureyre'den rivayet edilmiştir: "Biz hadis yazarken Hz. Peygamber yanımıza geldi ve "Yazdığınız şey nedir?" Dedi. Senden işittiğimiz hadisler dedik. Peygamber'imiz "Allahın kitabından başka kitap mı istiyorsunuz?" Sizden evvelki milletler Allah'ın kitabı yanında başka kitaplar yazdıkları için dalalete düştüler dedi."[264]

Kitabetle ilgili bu türlü yasak haberlerin sahabe arasında yayılmasından sonra, hadis yazmak isteyen bazı sahâbîler arkadaşları tarafından durdurulmuş ve onlara Hz. Peygamber'in hadis yazmaya izin vermediği hatırlatılmıştır. Zeyd b. Sâbit'in bu yasağı hatırlatarak Muâviye'yi hadis yazmaktan menetmesi aynı konuda rivayet edilmiş çeşitli haberlerden bir örnek teşkil eder.[265]

Yukarıdaki rivayetler, hadis kitbâetinin durumu ve buna dair tarihi veriler göz önünde bulundurulduğunda, Hz. Peygamber'in hadislerin yazımını yasaklamasının altında yatan bazı nedenlerin var olduğunu göstermektedir. Bu nedenleri iki madde de ifade etmek mümkündür. Bunlardan ilki: kitabetin azlığı ve yazının gelişmemiş olması, İkincisi de hadislerin Kur'an'la karışması tehlikesidir.

---

[261] Bağcı, **age**, 47.
[262] El-Hatîb, **Takyidü'l-ilim**, 17.
[263] El-Hatîb, **Takyidü'l-ilim**, 23.
[264] El-Hatîb, **Takyidü'l-ilim**, 23.
[265] Koçyiğit, **Hadis Tarihi**, 26-27.

"Hadis Tarihi ve Metodolojisi" isimli eserinde kitâbetü'l-hadis meselesini "Hadislerin Geçirdiği Temel Evreler" başlığında ele alan H. Musa Bağcı yukarıda bahsettiğimiz iki nedeni genişçe izah eder. Bağcı bu nedenlerden ilki olan kitabetin azlığı ve yazının gelişmemiş olması maddesinde şöyle bir sonuç zikreder: Görüldüğü gibi sahabe döneminde kitabet yaygın olmayıp, bilakis rivayetlerin çoğu hafızaya ve ezbere dayanmaktaydı. Onların nazarında hafıza gücü doğruyu yanlıştan ayıran bir özellikti. Şu konuda şüphe yoktur: Onlar soyu, şiirleri ve bir takım şeyleri hıfzetmeleri ile meşhurdu. Kaybolur endişesiyle hadis tedvîn etmeye âlimleri teşvik eden Ömer b. Abdilaziz'in hilafetinin başlangıcında hadis râvîlerinin kitabetle uğraşıları yoğun olmuştur. Bazı âlimler musennefâtı tedvîne başlamış bazıları da hafıza güçlendirmek için yazmıştır. Hıfzı kuvvetlendiğinde ise yazdığını imha etmiştir. Her halükarda az olmasına rağmen mevcut hadis kitabetinin hıfza ve zabta katkısı olmuştur. Az da olsa râvîlerde evham vuku bulmuştur.[266]

Yasaklama hükmünün diğer bir boyutu da nehy hadislerinin söyleniş tarzı dikkate alınınca görülecektir. Bu hadislerde özellikle Kuran ve hadis malzemelerinin birbirine karışacağı endişesi vurgulanmaktadır. Yasaklama sadece bu karıştırmayı önlemek maksadıyla alınmış bir tedbir olarak görünmektedir. Nitekim böyle bir karışıklığa meydan vermeyeceğinden emin olduğu kimselere, başlangıçtan beri özel izin verildiği gibi bu tehlike ortadan kalktıktan sonra umumi olarak yazma izini verilmiştir.[267]

Meselenin diğer boyutu, Hz. Peygamber'in hadislerin yazılmasıyla ilgili müsadesi hakkında çeşitli haberler vardır. Peygamber'imizin irad ettiği bir hutbeyi dinleyen Yemenli Ebu Şâh, hutbenin kendisine yazılmasını isteyince Peygamberimiz de hutbenin yazılmasını emretmiştir.[268] Ebu Hureyre'den yapılan bir rivâyete göre ismi açıklanmayan bir şahıs Hz. Peygamber'e hafızasından şikayetlenmiş Hz. Peygamber'de onun sağ elinden yardım almasını yani yazmasını söylemiştir.[269] Rafi İbn Hadîc de Hz. Peygamberden izin istemiş O da kendisine bu izini vermiştir. [270]

---

[266] Bağcı, **age**, 47,52.
[267] Yardım, **age**, 14.
[268]Buhârî, **Kitabu'l- ilim**, 39, I/39.
[269] El-Hatîb, **Takyidü'l-ilim**, 74.
[270] El-Hatîb, **Takyidü'l-ilim**, 79.

Hadislerin yazılmasına cevaz vermeyen başta zikrettiğimiz haberlerle, biraz önce bahsettiğimiz ve Hz. Peygamberin hadislerin yazılmasında bir beis görmediğini ortaya koyan haberlerin kronolojik bakımdan, Hz. Peygamberin ağzından çıktığı tarihleri kesin olarak tespit etmek zodur. Bununla beraber islâmiyetin ilk günlerinde yazının durumu, yazılı hadislerle Kur'an'ın birbirine karışma tehlikesi göz önünde bulundurulduğunda daha önceden de belirtildiği gibi, Hz. Peygamber'in bu tehlikeyi bertaraf etmek maksadıyla hadis kitabetini men etmesinin, onu tecviz etmesinden mukaddem olduğu anlaşılır. Bu takdirde ilk rivayetlerin mensûh olduğu, cevaz veren rivayetlerin ise nâsih olduğu fikri ileri sürülebilir. [271]

1.1. İlmin Yazılması Babı

Hadislerin yazılmasıyla ilgi bu genel açıklamalardan sonra şimdi de Kitabu'l-ilim'lerdeki alakalı rivayetleri ele alacağız. İnceleyeceğimiz ilk rivayetler Buhârî'nin Kitabu'l-ilm'inden olacaktır. Müellif "ilmin yazılması" bâb başlığında ele aldığı konuda dört tane rivayet zikreder. Birazdan da göreceğimiz gibi bu rivayetler genelde yazma fiiline cevaz verir mahiyette mânâlar içermektedir. Bu bab başlığı ile ilgili İbn Hacer şunları söylemektedir: Hakkında ihtilâf edilen hükümlerde Buhârî'nin yolu, o hususlarda kesin bir hüküm söylemeyip, sâdece ihtimâl üzere îrâd eylemektir, işte bu bâb ismi de bu nevi'dendir. Çünkü selef bu hususta amel ve terk yönünden ihtilâf etmişlerdir. Gerçi sonradan iş istikrar bulup yazmanın cevazına, hattâ müstehâblığına icmâ' hâsıl olmuştur. Hattâ ilmi teblîğ etmek kendisine vâcib olanlardan unutma endişesi bulunanlara yazmanın vücûbu bile uzak olmaz şeklinde hükümler vardır.[272]

Bu bab ile bir önceki babın vechi münasebeti şu şekildedir: Bir önceki babda Peygamber'imize yalan söz isnâd etmekten sakındırmak konusu işlendi, insanlar yalan söz isnâdından çekinmeye teşvik edildi. Bu babda da Peygamber'imizin sözleri kaybolup zayi olmasın diye insanları teşvik söz konusudur. Hususan zamanın ehline

[271] Koçyiğit, **age**, 31.
[272] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, 204.

uygun olarak zabt konusundaki gevşeklik ve nakl konusundaki hatalarından dolayı insanlar yazmaya teşvik edilmiştir.[273] Konuyla ilgili ilk hadis:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلاَمٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مُطَرِّفٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ أَبِي جُحَيْفَةَ، قَالَ: قُلْتُ لِعَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ: هَلْ عِنْدَكُمْ كِتَابٌ؟ قَالَ: " لاَ، إِلَّا كِتَابُ اللَّهِ، أَوْ فَهْمٌ أُعْطِيَهُ رَجُلٌ مُسْلِمٌ، أَوْ مَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ. قَالَ: قُلْتُ: فَمَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ؟ قَالَ: العَقْلُ، وَفَكَاكُ الأَسِيرِ، وَلاَ يُقْتَلُ مُسْلِمٌ بِكَافِرٍ "[274]

Bize Vekî', Sufyân'dan; o da Mutarrıf'dan; o da Şa'bî'den; o da Ebû Cuhayfe'den haber verdi. O şöyle demiştir: Ben Alî'ye: Sizin yanınızda bir kitâb, yazılmış bir şey var mıdır? diye sordum. Ali: Hayır, bizde Allah'ın Kitâbı'ndan, bir de Müslümân olana verilen anlayıştan başka bir şey yoktur. Bir de şu sahîfenin içindeki vardır, cevâbını verdi. Ebû Cuhayfe dedi ki: Peki, bu sahîfenin içinde ne var? diye sorunca: Onun içinde diyetin, esîri kurtarmanın ve bir kâfire bedel müslümânı katil olunmayacağının hükmü vardır, dedi.

Hadisin konumuzla irtibatlı olan kısmı Ebu Cuheyfe'nin Hz.Ali'ye sizin yanınızda herhangi bir kitap varmı sorusu ile başlar. Kitaptan kasıt Rasulullah'tan alınmış yazılı bir şey veya ona vahyolandan yazılan bir şey anlamındadır. Cuheyfe'nin bu soruyu Hz. Aliye sormasının nedeni, bir takım Şiâ'nın Hz. Ali'nin yanında, Peygamber'imizin ona has kıldığı, başkasının ıttıla edemediği vahyden bir kısım olduğunu düşünmeleriydi.[275]

Hz. Ali kendi yanında bir şey olmadığını üç tane istisna ile ifade eder. Bunlardan birincisi Allah'ın kitabı, İkincisi mü'mine verilen ferâset, üçüncüsü de bir sahîfedir. Bu üç istisnâdan bizi ilgilendiren kısım üçüncüdeki sahifedir. Hadisin başlığa uygunluğu " فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ" ibaresindedir. Çünkü sahife yazılı kâğıt anlamındadır.[276] Bu sahifenin içeriği ile ilgili bol miktarda rivayet vardır. Râvîler bu sahîfeden ayrıntılar vererek bahsetmiş, her bir râvî bu sahifeden kendi duyduğunu,

[273] Aynî, **age**, 158.
[274] Buhârî, **İlim**,39, I/40.
[275] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, 204.
[276] Aynî, **age**, 158.

ezberlediğini nakletmiştir. Her ne kadar bu sahifeyle ilgili anlatımlar farklı da olsa sonuçta Hz. Ali'de yazılı bir nushanın varlığı kesindir.[277]

Bu hadisten çıkarılacak hükümler kısmında şârihler, ahkâmın yazılıp kaydedilmesinin mübahlığını vurgulamışlardır. [278] Biz de buradan hareketle müellifin, bu rivayeti kitabetü'l hadis konusunda, câizliğe delil olarak serdettiğini ifade ediyoruz.

Konuyla ilgili Buhârîdeki ikinci hadis:

حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ الفَضْلُ بْنُ دُكَيْنٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَيْبَانُ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ خُزَاعَةَ قَتَلُوا رَجُلًا مِنْ بَنِي لَيْثٍ - عَامَ فَتْحِ مَكَّةَ - بِقَتِيلٍ مِنْهُمْ قَتَلُوهُ، فَأُخْبِرَ بِذَلِكَ النَّبِيُّ [ص:] صلّى الله عليه وسلم، فَرَكِبَ رَاحِلَتَهُ فَخَطَبَ، فَقَالَ: «إِنَّ اللَّهَ حَبَسَ عَنْ مَكَّةَ القَتْلَ، أَوِ الفِيلَ» - قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ كَذَا، قَالَ أَبُو نُعَيْمٍ وَاجْعَلُوهُ عَلَى الشَّكِّ الفِيلَ أَوِ القَتْلَ وَغَيْرُهُ يَقُولُ الفِيلَ - وَسَلَّطَ عَلَيْهِمْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالمُؤْمِنِينَ، أَلاَ وَإِنَّهَا لَمْ تَحِلَّ لِأَحَدٍ قَبْلِي، وَلَمْ تَحِلَّ لِأَحَدٍ بَعْدِي، أَلاَ وَإِنَّهَا حَلَّتْ لِي سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ، أَلاَ وَإِنَّهَا سَاعَتِي هَذِهِ حَرَامٌ، لاَ يُخْتَلَى شَوْكُهَا، وَلاَ يُعْضَدُ شَجَرُهَا، وَلاَ تُلْتَقَطُ سَاقِطَتُهَا إِلَّا لِمُنْشِدٍ، فَمَنْ قُتِلَ فَهُوَ بِخَيْرِ النَّظَرَيْنِ: إِمَّا أَنْ يُعْقَلَ، وَإِمَّا أَنْ يُقَادَ أَهْلُ القَتِيلِ ". فَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ اليَمَنِ فَقَالَ: اكْتُبْ لِي يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَقَالَ: «اكْتُبُوا لِأَبِي فُلاَنٍ». فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ: إِلَّا الإِذْخِرَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَإِنَّا نَجْعَلُهُ فِي بُيُوتِنَا وَقُبُورِنَا؟ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِلَّا الإِذْخِرَ إِلَّا الإِذْخِرَ» قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: يُقَالُ: يُقَادُ بِالقَافِ فَقِيلَ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ أَيُّ شَيْءٍ كَتَبَ لَهُ؟ قَالَ: كَتَبَ لَهُ هَذِهِ الخُطْبَةَ[279]

Bize Şeybân, Yahyâ ibn Ebî Kesîr'den; o da Ebû Seleme'den; o da Ebû Hureyre'den tahdîs etti ki (o şöyle demiştir): Huzâa'lılar Câhiliyyet günlerinde öldürülmüş bir müşrik Huzâa'lıya mukaabil Leys oğulları'ndan birini Mekke'nin fethi senesinde diğer bâzı rivayetlerin sevkine göre, fethin ertesi günü öldürmüşlerdi. Bu hâdise Peygamber'e haber verildi. Peygamber hemen devesine binip hitâb ederek şöyle buyurdu: "Şübhesiz Allah katli yâhud fîli Mekke'den habs (yânî men') etmiştir. -Katil ve fîl kelimelerinden hangisinin söylendiğinde Buhârî şübhe etti- Ve Allah, Mekke ahâlîsine (bir kerre) Rasûlullah ile mü'minleri musallat kıldı. Haberiniz olsun, Mekke benden evvel hiçbir kimse için helâl olmadığı gibi, benden sonra da hiçbir kimse için helâl olmayacaktır. Biliniz ki o yalnız bir günün bir saatinde yalnız benim için halâl olmuştur. Malûmunuz olsun ki, işte bu saatimde o benim için bile

[277] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, 204.
[278] Kirmânî, **age**,120; Aynî, **age**, 161.
[279] Buhârî, **İlim**,39, I/40.

haramdır. Mekke'nin dikeni kesilmez, ağacına balta değdirilmez, yitiği kimse tarafından el uzatılıp alınamaz, meğer ki sahibini arayacak için olur. O hâlde her kimin bir kimsesi katl olunursa iki şeyden hangisi kendisi hakkında hayırlı ise onu isteyebilir: Ya kendisine diyet verilir, ya maktulün ehli kâtili kısas ettirir."Bunun üzerine Yemen ahâlîsinden bir kimse geldi de: Yâ Rasûlallah, (bu söylediklerini) benim için yaz! dedi. Rasûlullah da: "Ebû Fulân (yânî Ebû Şah) için yazınız" buyurdu. Derken Kureyş'ten bir zât: Yâ Rasûlallah! "Izhır müstesna olsun. Zîrâ biz onu evlerimizde ve kabirlerimizde kullanıyoruz", dedi. Bunun üzerine Peygamber: "Izhır otu müstesna, ızhır otu müstesna"buyurdu. Ebû Abdillah der ki: "Kaved" masdarından kaaf harfi ile "Yukaadu" denilir. Ebû Abdillah Buhârî'ye: Peygamber'in o şahıs için yazdığı hangi şeydir? diye soruldu da, Buhârî: Peygamber o zât için bu hutbeyi yazdırmıştır, dedi.

Bu hadisin konumuzla alakası hadisin sonundaki Peygamber'imizin konuşmasıdır. Hadisin bu kısmı ile alakalı olarak İbn Hacer *Fethu'l-Bârî'de* "Filana yazdırın" ifadesi, yani Rasulullah'ın yaptığı Ebu Şah'ın işittiği hutbeyi yazdırın ifadesi hadisin başlığa uygunluğunu gösterir.[280] Aynî de aynı ifadenin -اكْتُبُوا لِأَبِي فُلاَنٍ- bâb başlığana uygunluğu ifade ettiğini söyleyerek, Rasulullahtan yazılan herşey başlıktaki ilmin kapsamına girer, demiştir.[281] Kirmânî de İbn Battâl'dan rivayetle şunları söyler: Hadiste ilmi yazmanın mübahlığı vardır. Bir topluluk ilmin yazılmasını ezber gücünü zayıflatacağı için uygun görmedi. Bu hadis ilmin yazılması konusunda onlara delildir.[282]

Konuyla ilgili Buhârî'deki üçüncü hadis:

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: أَخْبَرَنِي وَهْبُ بْنُ مُنَبِّهٍ، عَنْ أَخِيهِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: «مَا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحَدٌ أَكْثَرَ حَدِيثًا عَنْهُ مِنِّي، إِلَّا مَا كَانَ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، فَإِنَّهُ كَانَ يَكْتُبُ وَلاَ أَكْتُبُ» تَابَعَهُ مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ[283]

Ali b.Abdillah Süfyân'dan o da Amrdan o da Vehb b.Münebbih'ten Vehb de kardeşinden şunu işitmiştir: Ben Ebû Hureyre'den işittim diyordu: "Peygamber'in

[280] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, 206.
[281] Aynî, **age**, 167.
[282] Kirmânî, **age**,124.
[283] Buhârî**, İlim**,39, I/41

sahâbîlerinden Peygamber'in hadisini benim kadar toplayan bir kimse yoktur. Yalnız Abdullah ibn Amr müstesnadır. Çünkü o yazardı, ben yazmazdım".

Ma'mer ibn Râşid, Hemmâm ibn Münebbih'in Ebû Hureyre tarikiyle yaptığı bu rivâyete mutâbaat etmiştir.

Hadisin başlığa uygunluğu açıktır. Sahabenin en faziletlilerinden olan Abdullah ibn Amr, Peygamber'den işittiklerini yazıyordu. Eğer kitabet câiz olmasaydı bu sahabe bunu yapmazdı.[284] Sahabenin bu konuda yaptığı uygulama, Peygamber'in bu konuya cevaz verdiğine delil olur mu? diye düşünülürse, bu duruma şöyle açıklık getirilir: Eğer sahabenin söz ve uygulamalarını delil olarak kabullenirsek bu durumda problem kalmaz. Şayet bunu kabullenmiyorsak bu durumda sahabenin yazmasına peygamber itiraz edip, engel olmadığı için bu duruma takriri sünnet deriz ve takriri olarak Peygamber hadislerin yazılmasına cevaz verdiğini söyleriz[285]

Bu rivayette Ebu Hureyre, Abdullah ibn Amr dışında sahabeler arasında kendisinden fazla hadis bilen ya da toplayan olmadığını söyler. Yani hadis konusunda Abdullah ibn Amr'ın yanındaki bilgi ya da malzeme Ebu Hureyre'nin sahip olduğundan daha fazladır. Bunun sebebi de Abdullah ibn Amr'ın hadisleri yazması, Ebu Hureyre'nin de yazmamasıdır. Oysa gerçekte bilinen ve elde mevcut olan rivayetler göz önüne alındığında Ebu Hureyre'nin rivayetleri Abdullah ibn Amr'ın rivayetlerinden kat kat fazladır. Bu duruma neden olan birkaç unsur zikredilmiştir. Bunlardan ilki Abdullah ibn Amr'ın, Mısır'ın fethinden sonra orada ikamet etmesi; Ebu Hureyre'nin de Medine'de kalıp orada ikamet etmesidir. Mısır memleketi Medine şehri gibi hadis rivayeti için hadis yolculukları yapılan bir yer değildi. Medineye hadis öğrenmek için sürekli gelenler olmasına rağmen Mısır böyle değildi. Buhârî, Ebu Hureyre'den hadis rivayet eden sekizyüz tâbiun olduğunu söyler. İkincisi Abdullah ibn Amr daha çok ibadet ve taatle meşgul olan biriydi Ebu Hureyre ise hadis talimi ve ilimle uğraşan biriydi o ömrünün sonuna kadar Medine'de kalıp hadis ilmiyle meşgul oldu. Üçüncü olarak Ebu Hureyre hadisleri unutmamak konusunda Peygamber'imizin duasına mazhardı. Dördüncü olarak Abdullah ibn Amr

[284] Aynî, **age**, 168
[285] Kirmânî, **age**, 125

Şam zaferinde ehli kitaba ait bir deve yükü kitap bulmuştu, onları okuyup onlardan bahsederdi. Bunun için tâbiin ondan hadis rivayet etmeye çekinmiştir.[286]

Bu rivayetle, İbn Vehb'in Hasan b.Amr b.Umeyye kanalıyla yaptığı rivayet birbirine ters düşüyor. Çünkü bahsi geçen hadiste İbn Vehb diyor ki: Ebu Hureyre'nin yanında bir hadisin bahsi geçti. Ebu Hureyre benim elimden tutup evine götürdü, bana içinde peygamberimizin hadislerinin yazılı olduğu bir kitap gösterdi. İbn Abdi'lberr, Hemmamın hadisinin daha sıhhatli olduğunu söyler. Bu iki hadisin arasında cem yapmak mümkündür, şöyle ki: Ebu Hureyre Peygamberimiz döneminde hadis yazmadı sonraki dönemde yazdı. Ya da Ebu Hureyre kendi hattı ile yazı yazmazdı, ancak yanında var olan hadisler kendi hattı ile olmayıp başkasının yazdığı hadislerdi.[287]

Bu hadisten ve bir önceki Ebu Şah hadisinden anlaşılır ki Peygamber'imiz yazmaya izin vermiştir. Yazıya izin veremeyen rivayetler ile bu rivayetler arasında birkaç türlü cem yapılabilir. Yasaklama özel bir durumdur ve Kur'an'la karışması endişesinden dolayı, Kur'an'ın ilk nazil olduğu dönemlerde uygulanmıştır. İzin bu durumda daha sonradır. Yasaklama Kur'anın sayfalarına, Kur'an dışında birşey yazmak konusundadır. Yasaklama öncedir, izin sonradır bu durumda ayet ve hadislerin karışma endişesi kaybolunca izin hükmü yasaklamayı nesh etmiştir. Bu yorum en makul olanıdır.[288]

Konuyla ilgili Buhârî'deki dördüncü hadis:

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: لَمَّا اشْتَدَّ بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَجَعُهُ قَالَ: «ائْتُونِي بِكِتَابٍ أَكْتُبْ لَكُمْ كِتَابًا لاَ تَضِلُّوا بَعْدَهُ» قَالَ عُمَرُ إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَلَبَهُ الوَجَعُ، وَعِنْدَنَا كِتَابُ اللَّهِ حَسْبُنَا. فَاخْتَلَفُوا وَكَثُرَ اللَّغَطُ، قَالَ: «قُومُوا عَنِّي، وَلاَ يَنْبَغِي عِنْدِي التَّنَازُعُ» فَخَرَجَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقُولُ: «إِنَّ الرَّزِيَّةَ كُلَّ الرَّزِيَّةِ، مَا حَالَ بَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَبَيْنَ كِتَابِهِ»[289]

[286] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, 207; Aynî, **age**, 168.
[287] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, 207.
[288] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, 208.
[289] Buhârî**, İlim**,39, I/41.

Yahyâ b. Süleyman dedi ki: Bana ibnu Vehb tahdîs edip şöyle dedi: Bana Yûnus ibn Yezîd, İbn Şihâb'dan; o da Ubeydullah ibn Abdillah'tan; o da ibn Abbâs'tan haber verdi. İbn Abbâs şöyle demiştir: Peygamber'in ağrısı şiddetlenince: "Yazı yazacak şey getiriniz, size öyle bir kitâb yazayım ki, ondan sonra hiç dalâlette kalmayasınız" buyurdu. Ömer: Peygamber'in hastalığı ağırlaştı. Bizim elimizde de Allah'ın Kitabı vardır. O bize yeter, dedi. Bunun üzerine oradaki sahâbîler ihtilâfa düştüler. Sözleri birbirine karıştı. Rasûlullah: "Yanımdan savulun; benim yanımda nizâlaşmak olmaz" buyurdu. İbn Abbâs, bu sözleri râvî Ubeydullah ibn Abdillah'a nakl ettikten sonra odadan çıkmaya davranıp: "Âh ne büyük musibettir o musibet ki, Rasûlullah ile yazmak istediği kitâb arasına perde oldu" diyerek dışarı çıktı.

Bu rivayet "kırtas hadisi" diye meşhur olmuş bir rivayettir. Özellikle halifeliğin Hz. Ali'nin hakkı olduğunu düşünen şiâ ehlince çok mevzubahis edilen bir rivayettir. Biz kendi konumuz penceresinden hadisi incelediğimiz için bu ayrıntılara girmeden rivayet içindeki kitabetle ilgili diyaloga dikkat çekeceğiz. Hadiste Peygamber'imiz, Müslümanlar tefrikaya düşmesinler diye bir şeyler yazmak niyetindedir ve bunun için yazacak ya da yazdıracak malzeme ister. Peygamber'imizin bu talebi ilmin yazılmasının cevazı konusunda bir delil olarak kabul edilmiştir. Bundan dolayıdır ki İbn Hacer der ki: Bu hadiste ilmin yazılması konusunda delil vardır.[290] Aynî de hadisin geçtiği babın ilmin yazdırıldığını ifade için var olduğunu, bu rivayetin de başlığa uygunluğunun açık olduğunu söyler.[291]

Buhârî'nin bu babda ifade ettiği dört rivayetin bütünü göz önüne alındığında birinci hadiste Hz. Ali'nin Peygamber'imizden bir şeyler yazdığı kesindir ve ondan yazmanın yasaklığı ile ilgili bir duyum yoktur. İkinci hadiste yazmak konusunda bir emir vardır, bu emir yasaktan sonrası içindir ve emir burada yasağı nesh etmiştir. Üçüncü hadiste de muhaddis Abdullah b.Amr'ın yazmak için peygamberden aldığı izin anlatılmış ki bu durum yazmanın cevazı konusunda bir önceki hadisten daha açık ve şaibesizdir. Çünkü bir önceki rivayette geçen Ebu Şah'ın ümmi ya da kör

[290] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, 209.
[291] Aynî, **age**, 169.

olma ihtimali vardır. Son rivayette ise Peygamber'imizin ümmetine bir yazı yazacağı ifade edilmiştir. [292]

Buhârî'deki bu dört rivayeti ele aldıktan sonra konuyla ilgili Tirmizî'de geçen rivayetleri ele alacağız. Hadislerin yazılmasıyla ilgili bâb başlıkları genelde kitabetü'l-ilim şeklinde mutlâk ifadeler olurken Tirmizî'de farklı bir yol izlenmiş. Tirmizî kitabetü'l ilim konusunu iki başlık altında incelemektedir. Bunlardan birincisi بَابُ مَا جَاءَ فِي كَرَاهِيَةِ كِتَابَةِ الْعِلْمِ"ilimi yazmanın yasak olduğuna dair gelen rivayetler" ikincisi de "بَابُ مَا جَاءَ فِي الرُّخْصَةِ فِيهِ "ilmin yazılmasına ruhsat veren rivayetler" Yazmanın sakıncalı olduğunu ele alan bâbda bir rivayet varken yazmanın câizliğini ifade eden bâbda üç tane hadis vardır.

Hadis yazmanın sakıncalı olduğunu ifade eden rivayet:

حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الخُدْرِيِّ، قَالَ: «اسْتَأْذَنَّا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الكِتَابَةِ فَلَمْ يَأْذَنْ لَنَا»: «وَقَدْ رُوِيَ هَذَا الحَدِيثُ مِنْ غَيْرِ هَذَا الوَجْهِ أَيْضًا عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ» رَوَاهُ هَمَّامٌ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ[293]

Süfyân b. Veki' dedi ki: Süfyân İbn Üyeyne Zeyd b. Eslem'den o da Ata b.Yesar'dan o da Ebû Saîd el Hudrî'den rivayetine göre Ebu Said el Hudri şöyle demiştir: "Peygamber'den ilmi yazmak hususunda izin istedik fakat bize izin verilmedi." Tirmizî: Bu hadis başka bir şekilde de Zeyd b. Eslem'den de rivâyet edilmiş olup Hemmâm da kendisinden rivâyet etmiştir.

Hadiste Ebu Said el Hudrî Peygamber'imizden hadisleri yazmak için izin istediklerini ifade etmiş. Fakat bu konuda Peygamber'imizin izin vermediği ifade edilmiştir. Burada hadisleri yazmanın yasak olduğuna dair zahir delalet vardır. Bu rivayet Müslim'de "benden Kuran'dan başka bir şey yazmayın" ziyadesiyle geçer. İbn Hacer der ki: Selef bu hususta amel ve terk yönünden ihtilâf etmişlerdir. Gerçi sonradan iş istikrar bulup yazmanın cevazına, hattâ müstehâblığına icmâ' hâsıl

[292] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, 210.
[293] Tirmîzî, **İlim**,11, IV/400.

olmuştur. Hattâ ilmi teblîğ etmek kendisine vâcib olanlardan unutma endîşesi bulunanlara yazmanın vücûbu bile uzak olmaz şeklinde hükümler vardır.[294]

İlmi yazmanın yasaklandığını bir hadisle delillendiren Tirmizî bir sonraki bab başlığına geçerek yazmaya ruhsat veren rivayetleri sıralar. Birinci rivayet:

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ الخَلِيلِ بْنِ مُرَّةَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: كَانَ رَجُلٌ مِنَ الأَنْصَارِ يَجْلِسُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَيَسْمَعُ مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الحَدِيثَ فَيُعْجِبُهُ وَلَا يَحْفَظُهُ، فَشَكَا ذَلِكَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي أَسْمَعُ مِنْكَ الحَدِيثَ فَيُعْجِبُنِي وَلَا أَحْفَظُهُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اسْتَعِنْ بِيَمِينِكَ»، وَأَوْمَأَ بِيَدِهِ لِلْخَطِّ وَفِي البَابِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو: «هَذَا حَدِيثٌ إِسْنَادُهُ لَيْسَ بِذَلِكَ القَائِمِ» وَسَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ إِسْمَاعِيلَ، يَقُولُ: «الخَلِيلُ بْنُ مُرَّةَ مُنْكَرُ الحَدِيثِ».[295]

Ebû Hüreyre'den rivâyete göre; "Ensâr'dan bir adam Peygamber'in yanında oturur, Peygamber'den hadislerini dinler, hoşuna gider fakat ezberleyemezdi. Bu durumunu Rasûlullah'aşikâyet etti ve Ey Allah'ın Rasûlü! Dedi. Senden bir hadis işitiyorum hoşuma gidiyor fakat ezberleyemiyorum. Bunun üzerine Rasûlullah: Elinin yardımına müracaat et buyurdu ve eliyle yazı yazmaya işaret etti." Abdullah b. Amr babında bu hadisin isnâdı sağlam değildir. Muhammed b.İsmail'i şöyle derken işittim: Halil b. Mürre Münkerü'l hadistir.

Yukarıdaki ifadelerde hadisleri dinleyip hoşuna giden birinin hadisleri hafızasında tutamamak gibi bir şikâyeti söz konusudur. Peygamber'imizde bu kişiye elinden yardım almasını söylemektedir. Elinden yardım almak burada "eğer unutmak konusunda endişe ediyorsan işittiğini yaz ki hafızana yardımcı olsun" takdirinde söylenmiştir. Bu ifadeye ek olarak Peygamber'imiz eliyle yazmaya işaret etmiştir.[296] Burada yazmaya ruhsatın ötesinde yazmayı tavsiye babında bir ifade söz konusudur. Çünkü şikâyet bildiren kişi duyduklarını ezberleyememekten yakınmaktadır. Peygamber'imiz de bu duruma çözüm kabilinden o kişiye yazmayı tavsiye ediyor.

Tirmizî'de yazmaya ruhsatı ifade eden ikinci ve üçüncü hadisleri daha önce Buhârî'nin rivayetleri arasında zikrettiğimiz için onları burada tekrar etmeyeceğiz.

[294] el-Mubârekfûrî, **age**, 427.
[295] Tirmîzî, **İlim**,12, IV/401.
[296] Mubârekfûrî, **age**, 428.

Bu rivayetlerden ikincisi meşhur Ebu Şâh hadisidir.[297] Üçüncü rivayet de Ebu Hureyre'nin Abdullah b. Amr'ın hadisleri yazdığını ifâde eden hadisidir. [298]

Kitabetu'l hadisle ilgili inceleyeceğimiz rivayetlerin bundan sonraki kısmı Ebu Dâvûd'un *Sünen'inde* geçmektedir. Ebu Dâvûd'da bu bölüm "بَابٌ فِي كِتَابِ الْعِلْمِ" ilmin yazılması şeklinde geçer. Müellif bu bölümde beş tane rivayet zikreder. Bu rivayetlerin çoğunluğu hadisleri yazmaya cevaz veren rivayetlerdir. Konuyla ilgili ilk rivayet:

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، وَأَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، قَالَا: حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ الْأَخْنَسِ، عَنِ الْوَلِيدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي مُغِيثٍ، عَنْ يُوسُفَ بْنِ مَاهَكَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: كُنْتُ أَكْتُبُ كُلَّ شَيْءٍ أَسْمَعُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُرِيدُ حِفْظَهُ، فَنَهَتْنِي قُرَيْشٌ وَقَالُوا: أَتَكْتُبُ كُلَّ شَيْءٍ تَسْمَعُهُ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَشَرٌ يَتَكَلَّمُ فِي الْغَضَبِ، وَالرِّضَا، فَأَمْسَكْتُ عَنِ الْكِتَابِ، فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَوْمَأَ بِأُصْبُعِهِ إِلَى فِيهِ، فَقَالَ: «اكْتُبْ فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا يَخْرُجُ مِنْهُ إِلَّا حَقٌّ»[299]

Abdullah b. Ömer'den şöyle dediği rivayet olunmuştur: Ben, muhafaza etme düşüncesiyle Rasülullah'dan işittiklerimin hepsini yazıyordum. Kureyş (kabilesinden bazı müslümanlar) "Rasülullah öfkeli halinde de sakin halinde de konuşan bir insan iken sen ondan duyduğunu yazıyor musun?" diyerek beni bundan menettiler. Ben de yazmaktan vazgeçtim ve bu durumu Rasülullah (s.a)'a anlattım. Parmağıyla ağzına işaret ederek: Sen yazmaya devam et, varlığım elinde olan Allah'a yemin olsun ki bundan (bu ağızdan) haktan başkası çıkmaz, buyurdu.

Bu rivayet hadislerin yazılmasına izin veren en açık anlatımlardan biridir. Hadislerin yazılmasına Peygamber'imizin izin verdiğini ifade etmek isteyen savunmacı yaklaşımların ilk başvurduğu hadislerdendir. Zira hadis, içerisinde hadisi yazmayı yasaklayan düşünce ve ifadeleri de barındırmaktadır. Kureyş'ten bazı insanlar, Abdullah İbn Ömer'in Peygamber'den işittiği her şeyi kaydettiğini görünce, Peygamber'imizin bir beşer olmasından hareketle Abdullah b.Ömer'i bu işten men ediyorlar. Yani bu rivayet diğer yazmaya izin veren hadisler gibi sadece yazmayı emreden ya da normal karşılayan ifadeler barındırmakla kalmaz, yazmaya karşı olan

[297] Tirmîzî**, İlim**,12, IV/402.
[298] Tirmîzî, **İlim**,12, IV/402.
[299] Ebu Davud**, İlim**,3, V/489.

söylemlere de bir cevap verir. Hadisin bab başlığında ifade edilen manaya delaleti çok açık olduğundan şârihler de bu rivayetle ilgili çok ayrıntılı bilgiler vermez sadece, kelimelerin manalarını biraz açıklayarak bir sonraki hadise geçerler. Bizde gereksiz yere konuyu uzatmamak için daha fazla ayrıntıya girmeden Ebu Dâvûd'un *Sünen'indeki* ikinci hadise geçeceğiz. İkinci hadis de şu şekildedir:

حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ، أَخْبَرَنَا أَبُو أَحْمَدَ، حَدَّثَنَا كَثِيرُ بْنُ زَيْدٍ، عَنِ الْمُطَّلِبِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَنْطَبٍ، قَالَ: دَخَلَ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ، عَلَى مُعَاوِيَةَ، فَسَأَلَهُ عَنْ حَدِيثٍ فَأَمَرَ إِنْسَانًا يَكْتُبُهُ، فَقَالَ لَهُ زَيْدٌ: «إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَنَا أَنْ لَا نَكْتُبَ شَيْئًا مِنْ حَدِيثِهِ» فَمَحَاهُ[300]

Muttalib b. Abdullah b. Hantab'tan rivayet olunmuştur; o dedi ki:Zeyd b. Sabit, Muâviye'nin yanına girmişti. (Muâviye ona, Hz. Peygamber'den rivayet ettiği) bir hadisi sordu. (Zeyd ona bu hadisi rivayet edince Mûaviye orada bulunan) bir adama bu hadisi yazmasını emretti. Bunun üzerine Zeyd ona:

-Rasülullah bize kendi sözlerinden hiçbirini yazmamamızı emretti, dedi. (O adam da yazmış olduğu) bu hadisi sildi.

Bu rivayet de bir önceki rivayet gibi hem yazma ile ilgili yapılan bir uygulama ve onun yanlışlığı hemde yasakla ilgili sebebiyet bildiren bir ifade barındırır. Yani Muaviye Peygamber'imizden bir hadis öğrenir ve yazdırır. Zeyd de bunun doğru olmadığını, zira bu konuda peygamberimizin yazmayı yasaklamak şeklinde bir ifadesinin olduğunu söyler.

Konuyla ilgili üçüncü hadis:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا أَبُو شِهَابٍ، عَنِ الْحَذَّاءِ، عَنْ أَبِي الْمُتَوَكِّلِ النَّاجِيِّ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: «مَا كُنَّا نَكْتُبُ غَيْرَ التَّشَهُّدِ، وَالْقُرْآنِ»[301]

[300] Ebu Davud, İlim,3, V/490.
[301] Ebu Davud, **İlim**,3, V/492.

Ebû Saîd el-Hudrî'dan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Biz (Hz. Peygamber zamanında) Kur'an ve şahadet kelimesinden başka bir şey yazmadık.

Bu hadiste Peygamber'imiz zamanında "Eşhedü enlailâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Rasûluhu" sözü ile Kur'an-ı Kerim dışında hiçbir sözün yazı ile tesbit edilmediği ifade edilmektedir.

Konuyla ilgili Ebu Dâvûd'daki dördüncü rivayet hem Buhârî'de hem de Tirmizî'de geçtiği için daha önce bu hadisten bahsetmiştik. Bu rivayet meşhur Ebu Şâh hadisidir.[302] Konuyla ilgili Ebu Dâvûd'daki son rivayet şu şekilde geçmektedir:

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ سَهْلٍ الرَّمْلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ، قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَمْرٍو مَا يَكْتُبُوهُ، قَالَ: «الْخُطْبَةَ الَّتِي سَمِعَهَا يَوْمَئِذٍ مِنْهُ»[303]

Velîd'in şöyle dediği rivayet olunmuştur: Ben Ebû Amr'a; Onların yazdığı nedir? diye sordum. O gün Ebû Hureyre'nin, kendisinden (Peygamber'den) duyduğu hutbedir, cevabını verdi.

Buraya kadar Buhârî, Tirmizî ve Ebu Dâvûd'un Kitabu'l-ilm bölümlerinde geçen kitabetü'l hadis ile ilgili rivayetleri ele aldık. Bu rivayetlerin kimisinde hadis yazmak kesin bir dil ile yasaklanırken kimilerinde de tam tersine ayan beyan hadislerin yazılmasına izin verildiğini gördük. Sayısal olarak değerlendirdiğimizde yazmaya izin veren hadisler nehy hadislerinden bariz bir şekilde fazladır. İçerdiği ifadelerin kesinlik derecesini göz önüne aldığımızda, bir tarafı ötekisine galip tutmak neredeyse imkânsızdır. Hal böyle olunca kesin bir sonuca varıp hüküm vermek son derece zor oluyor. Hadislerdeki bu ihtilaf âlimlerin, şârihlerin yorumlarıyla cem edilmeye çalışılmış.

Yukarıda da ifade ettiğimiz cem konusundaki yorumlar genel itibari ile şu şekildedir: Bu rivayetlerin ne zaman söylendiği kesin olarak bilinseydi bu durumda sonra gelen öncekini neshetmiş derdik. Ancak bu rivayetlerin tarihi ile ilgili kesin bilgiler mevcut değil. Bu durumda özellikle rivayetlerde geçen "benden Kur'andan başka bir şey yazmayın" ifadelerinden hareketle, hadislerin Kur'an'a karışma endişesi

[302] Ebu Davud, **İlim**,3, V/493.
[303] Ebu davud, **İlim**,3, V/493.

dile getirilmekteydi. Bu durumda özellikle Kur'an'ın yeni nazil olmaya başladığı dönemlerde ashab Kur'an ve hadisin uslûbuna alışkın olmayıp birini ötekine karıştırabilirdi. Bunun için başlarda hadis yazmak yasaklandı, sonra bu tehlike kalkınca serbest bırakıldı. Diğer bir cem şekli, yasak veya serbestliğin genel olmayıp özel bazı kişilere veya durumlara has kılınmasıydı. Mesela hadisi yazmak genel olarak yasaklanmamış, hadisi Kur'an ile aynı sayfaya yazmak yasaklanmış. Ya da yasak veya cevaz kişinin durumuna göre değişmiş. Bazılarına bu konuda izin verilirken farklı endişelerden dolayı bazılarına verilmemiş. Bu ihtimaller ifade edildikten sonra şöyle bir kanaat da ifade edilmiştir: Her ne kadar ilk dönem âlimleri bu konu üzerinde ihtilaf edip farklı düşünmüşlerse de sonraki dönem âlimleri hadislerin yazılmasının câizliği konusunda ittifak etmişlerdir. Hatta ilmin neşri gibi konularda sağlam ve sıhhatli nakil için vâcîb diyenler olmuş.

Bizim ulaştığımız bu yorum ve sonuçları sistematik hadis usulü ve tarihi ile karşılaştırdığımızda şöyle bir durumla karşılaşmaktayız: Öncelikle şunu belirtelim ki, usûl ve hadis tarihiyle ilgi yazılmış nerdeyse bütün kitaplarda kitabetü'l hadis konusu incelenmiş, birbirine muhalif gibi görünen rivayetler cem edilmeye çalışılmıştır. Mesela İbnu's-Salah konuyla ilgili yasaklama ve serbestlik ifade eden rivayetleri sıraladıktan sonra şunları söyler: Yazmak için izin, hadisi unutabileceğinden endişe edilen kişiler içindir. Yasaklama da hafızasına güvenilen ancak yazmakla çok meşgul olup hıfzında tembellik ya da gevşeklik olabileceği endişesi taşınanlar içindir. Veya yasaklama Kuran ayetleri ile hadislerin birbirine karışması endişesinin olduğu dönemler içindir. Böyle bir endişenin ortadan kalktığı zamanlarda ise bu yasak da ortadan kalkmıştır. Müslümanlar daha sonraları yazmak konusunda bir sıkıntı görmeyip onun câizliğine hükmetmiş yoksa hadisler nasıl toplanıp günümüze kadar gelecekti[304] İbnu's-Salah'ın hadislerin yazılması ile ilgili bu ifadelerini diğer usul kitaplarında da görmek mümkündür. Muhammed Mustafa el-Âzami, tedvîn tarihini anlatan eserinde hadislerin yazılması ilgili açıklamaların ardından şu sonucu ifade eder: "Şüphesiz ki burada bazı muhaddislerin hadisleri yazmayı hoş karşılamadıkları görünüyor. Ancak bu onların şahsi görüşüdür veya içinde bulundukları özel durumlardan kaynaklanmaktadır. Onlar da yazıyı hoş karşılamayan bu düşüncelerine

[304] İbnu's- Salah, **age,** 182,183.

rağmen hadisleri yazmışlardır. Ayrıca Kuran'daki bazı şaz kıraatların, sahabelerin Kuran sayfasına yazdıkları açıklayıcı ifadelerden kaynaklandığını biliyoruz, bu durum sahabelerin hadisleri yazdıklarına bir delildir. Hadis ilmine dikkat eden görür ki, Müslümanlar hadisleri yazıya geçirmişler, bu anlamda bol miktarda malzeme ortaya koymuşlardır. Eğer hadisleri yazmak için bir engel olsaydı böyle bir durum ortaya çıkar mıydı? Yazmak yasak olsaydı kimse bu işe kalkışır mıydı?[305]

2. HADİS RİVAYETİNDE İHTİYATLI DAVRANMAK

Hadis rivayetinde peygamberin söylediğinden farklı bir şey söyleyip, aslına uygun olmayan ifadelerde bulunmak endişesi Müslümanların bir kısmını hadis rivayetinden çekinmeye veya bu konuda çok titiz davranmaya sevk etmiştir. Peygamber'imizin bu konudaki tehtidkâr uyarısı bu hassasiyetin oluşmasında esas unsurlardan olmuştur. Çalışmamızın bu kısmında bu hassasiyet çerçevesinde ortay çıkan uygulamalardan ve bunların etkisinden bahsedeceğiz. Bu konuyla ilgili temel kaynaklar tarandığında Ramehurmuzî'deki konuyla ilgili başlık dikkatimizi çekmektedir. Müellif bu konuyla ilgili bir başlık açıp on bir tane rivayet zikretmektedir.[306]

Ashab, Rasulullah'ın şahsına karşı nasıl bir titizlik içinde olmuşlarsa, onun sünnetini muhafaza yolunda da aynı ciddiyet ve hassasiyeti göstermişlerdir. Eldeki vesikalardan anlaşıldığına göre ashab için hadis rivayeti bir fantezi (merak, heves) olmamıştır. Öyle ki üstlendikleri bu vazifeyi yaparken hesapsız ve ölçüsüz hareket etmemişler; daima temkinli davranmışlar ve neyi nerede ve nasıl söyleyeceklerinin ölçüsünü iyi ayarlamışlardır.

Ashab, hadislerin büyük bir önem arz ettiğinin idraki içindeydiler. Zira hadis Kur'an'dan sonra başvurulacak yegâne kaynaktır. Bu sebeple bir ifadenin Peygamber'e ait olup olmadığının bilinmesi, kanun vazıı için son derece mühimdi. Binaenaleyh, Rasulullah'ın söz ve davranışları Onu görenler ve dinleyenler tarafından başkasına aktarılırken çok ihtiyatlı davranılıyor ve şuurlu bir sorumluluk

[305]Muhammed Mustafa el-Âzami, **Dirâsetü fi Hadisi'n-Nebevi ve't-Tarihi Tedvinih**, el-Mektebetü'l-İslamii, Beyrut 1980, 83.
[306] Bk.Ramehurmûzî, **age**, 549-592.

duygusu ile rivayet ediliyordu. Yine onlar tarafından biliniyordu ki bütün iyi niyetlere rağmen rivayette hata edilir ve Peygamber'in olmayan bir söz -dalgınlıkla - onunmuş gibi nakledilirse, bu durum, hadisleri şüphe ve töhmet altında bırakabilirdi.[307]

Asma'i gibi bir imamın ancak birkaç hadis rivayet edecek kadar hadis rivayetinden kaçınması gösteriyor ki Rasulullah'a yalan isnâdı korkusu ilk büyük râvîlere olduğu gibi, ona da hâkim olmuş, kendileri için selameti, dinde takva ve ihtiyat sahibi olmakta görmüşlerdir. Bunların, başka rivayetlerde de takvayı asla bırakmamalarına rağmen, hadis rivayetine kıyasla şiir rivayetinde daha serbest oldukları da bir hakikattır.[308] Mesela Şu'beb. Haccac en büyük hadis imamlarından biridir. Hemen hemen yegâne meşgalesi, halka hadis rivayet etmekti. Fakat zaman zaman şiir rivayetiyle bir miktar uğraştığı da olurdu. Birgün Ebu Zeyd Sa'id b. Evs ile karşılıklı hayli şiir okurlar. Buna hayret eden bazı hadisçiler dayanamayarak Şu'be'ye derler ki:

"Ey Ebu Bistam! Biz senden Rasulullah'ın hadislerini duyabilmek için günlerce yolculuk edip geliyoruz sen ise bizi bırakıp şiirle uğraşıyorsun!" Bu sözlere pek hiddetlenen Şu'be dönerek:"Be adamlar! Ben kendim için hayırlı olanı sizden daha iyi bilirim. Allah'a yemin ederim ki ben şiir rivayetinde, hadistekinden daha serbest davranıyorum" der.[309]

Rivayet mes'uliyetine müdrik olan sahabe, Peygamber'den nakletmiş oldukları hadislerde büyük titizlik gösteriyor, değil bir kelime değişikliğine, aynı kelimenin cümle içinde yer değişmesine bile razı olmuyorlardı. Hadis rivayet eden bir kimsenin, Peygamber'in ağzından bir sözü harf harf ve kelime kelime nasıl işitmişse, onu aynen nakletmesini şart koşuyorlardı. Mesela Abdullah İbn Ömer مثل المنافق كمثل الشاة العائرة بين الغنمين hadisini مثل المنافق كمثل الرابطة بين الغنمين şeklinde manayı bozmayan bir kelime değişikliğiyle rivayet eden kimseyi azarlamış ve yazıklar olsun sana; Hz. Peygamber'e yalan isnâd etme, demiştir.[310] Keza yine İbn Ömer, İslam'ın

[307] Yardım, **age**, 119-120.
[308] Subhi es-Salih, **age**, 265.
[309] İbn Sa'd, **et-Tabakatu'l-Kübra**, Mektebetu'l Hancı, Kahire 2001, 9/280.
[310] Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**,173

beş şartını birbiri arkasına sıralayarak sayan bir kimseye, Ramazan orucunu beşinci şart olarak sona almasını ihtar etmiş ve Hz. Peygamber'in ağzından nasıl işitti ise onu öyle rivayet etmesini söylemiştir.[311]

Buraya kadar anlattıklarımızdan hareketle sahabe ve tâbiunun hadis rivayeti konusunda çok ihtiyatlı davrandığını söylüyoruz. Özellik ilk halifelerden Hz. Ebu Bekir ve Ömer'in bu konudaki hassasiyetleri, bu konuya ne kadar önem verdiklerini göstermesi açısından çok önemlidir. Bu konu ile ilgili usul kitaplarında müstakil başlıklar açılıp konun önemi ve ashabın hassasiyeti vurgulanmış, bazen de lafız ile rivayetin önemini ifade eden başlıklarda bunlar ifade edilmiştir. Konuyla ilgili başlıklar ve açıklamalar Hatip el Bağdâdî'nin Kifaye'sinde ele alınmaktadır.[312]

2.1. Hadis Rivayetinde Tevekkî (Titizlik) Babı

Kütüb-i Sitte'de bu konu sadece İbn Mâce'de ele alınmıştır. Müellif İbn Mâce باب التوقي في الحديث عن رسول الله صلى الله عليه وسلم "Rasulullahtan hadis rivayeti konusunda sakınma, çekinme " şeklinde bir bab başlığı açarak bu konuyla ilgili yedi tane rivayet sıralamıştır.

Birinci rivayet:

حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة قال: حدثنا معاذ بن معاذ، عن ابن عون قال: حدثنا مسلم البطين، عن إبراهيم التيمي، عن أبيه، عن عمرو بن ميمون، قال: " ما أخطأني ابن مسعود عشية خميس إلا أتيته فيه، قال: فما سمعته يقول لشيء قط قال رسول الله صلى الله عليه وسلم، فلما كان ذات عشية قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم، قال: فنكس " قال: «فنظرت إليه، فهو قائم محللة، أزرار قميصه، قد اغرورقت عيناه، وانتفخت أوداجه» قال: أو دون ذلك، أو فوق ذلك، أو قريبا من ذلك، أو شبيها بذلك[313]

Amr b. Meymûn'un şöyle söylediği rivayet edilmiştir:

İbn Mes'ûd ile her perşembe günü akşamı buluşup görüşmeyi hiç kaçırmazdım. Her hangi bir şey hakkında hiç bir kimseye "kale Rasülullah" dediğini işitmedim. Yalnız bir akşam "kale Rasülullah" dedi. (Kendisinin bir hadis rivayet edeceği beklenirken susuverdi) ve hemen başını öne eğdi. Biraz sonra ona baktım ki

[311] Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**,175.
[312] Bk. Hatip el Bağdâdî, **el-Kifâye**, 173-175.
[313] İbn Mâce, **Mukaddime**,3, I/59.

gömleğinin ilikleri çözülmüş, gözleri yaşlarla dolup taşmış ve boyun damarları şişmiş vaziyettedir. Biraz sonra, Rasûlullah (öyle) veya aşağı yahut yukarı, ya da ona yakın yahut ta ona benzer buyurdu, dedi.

Abdullah İbn-i Mes'ûd, ashâb'ın ileri gelen âlimlerinden olduğu gibi ilk Müslümanlardan ve Peygamber'in sohbetine hayatını vakfeden bir şahsiyet idi. Onun hadislere vukufiyeti her türlü takdirin üstünde olduğu halde hadis rivayetinde nasıl ihtiyatlı davrandığı ve bir hadis-i şerifte tek bir kelimenin eksik veya fazla olmasından doğacak mes'uliyetin ağırlığını ne derece düşündüğü, bu hadis râvisi Amrb. Meymûn tarafından tasvir edilmektedir. Ebû Amr-i Şeybanî de demiştir ki: İbn Mes'ud'un yanında bir yıl kaldım. Hiç kale Resûlullah demez idi. Bir ihtiyaç halinde dediği zaman vücudunu bir titreme tutardı ve "Resûlullah böyle veyahut bunun gibi yahut buna yakın buyurdu" derdi. İbn-i Mes'ûd'un bu ihtiyatı ve titizliği O'nun az hadis rivayetine vesile olmuştur. Aynı zamanda O'nun bu yüce prensibi kendisinden ilim ve fazilet alan tilmizler ve birçok muhaddis için gayet güzel bir ilmî düstûr haline gelmiştir.[314]

Bu rivayette de İbn Mes'ûd'un hadis rivayetindeki hassasiyeti vurgulanmaktadır. Amr İbn Meymun, İbn Mesud'un hadis rivayetinde hiç " قال رسول الله صلى الله عليه وسلم" ifadesini kullanmadığını, sadece bir defa kendisinden bu ifadeleriişittiğini fakat bu durumun ağırlığından dolayı İbn Mes'ûd'un fenalaştığını ifade eder. Hadiste geçen " قال: أو دون ذلك، أو فوق ذلك، أو قريبا من ذلك، أو شبيها بذلك" ifadeleri rivayette ihtiyatlı davrandığını gösterir. Tereddüt ettiği için böyle demiştir.[315]

İkinci Rivayet:

حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة قال: حدثنا معاذ بن معاذ، عن ابن عون، عن محمد بن سيرين، قال: كان أنس بن مالك، " إذا حدث عن رسول الله صلى الله عليه وسلم حديثا ففرغ منه قال: أو كما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "[316]

[314]HaydarHatipoğlu, **Sünen-i İbn Mâce Tercüme ve şerhi**, Kahraman Neşriyat, İstanbul 2015,I, 32.
[315] Raid b.Ebi Ulfe, **age**, 64.
[316] İbn Mâce, **Mukaddime**,3, I/60.

Muhammed b.Sirin dedi ki: Enes b.Mâlik Resulullah'tan hadis rivayet ettiğinde, hadisi bitirdiği zaman "yahud da Peygamber'imizin böyle buyurduğu gibi" derdi.

Bu hadis-i şerifte Enes b. Mâlik'in, rivayet ettiği hadislerin lâfızlarında herhangi bir hata veya sehiv yapmış olduğu ihtimalini göz önünde tuttuğu, bunun ağır mesuliyetinin altından çıkması için hadis okuyuşu hitâmında yukarıda yazılı sözü söylemeyi alışkanlık haline getirdiği belirtiliyor. Burada, hem sahabîlerin hadis rivayetinde gösterdikleri ihtiyat ve tevakki derecesi ifade edilmiş oluyor. Hem de hadis rivayet ve okuyuşu ile iştigal edenlere ışık tutulmuş oluyor. Bunun için muhaddisler bir hadisi rivayet ederken, metnindeki kelimeler iyice hıfzedilmiş değil ise hadisin bitiminde Enes b. Mâlik'in kullandığı "أو كما قال رسول الله" cümlesini veya benzerini kullanırlar.[317]

أو كما قال رسول اللهibaresi hadisin lafızlarının mahfuz olmadığı durumlarda kullanılır.Sindi dedi ki: أو كما قال رسول اللهifadesi rivayetin mana ile yapıldığını açıklar. Yani bu rivayet lafzı ile şu kast ediliyor: Hadiste geçen lafızlar Peygamber'imizden ya bu şekilde alınmıştır ya da buna benzer şekilde alınmıştır.[318]

Üçüncü Rivayet:

حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة قال: حدثنا غندر، عن شعبة، ح وحدثنا محمد بن بشار قال: حدثنا عبد الرحمن بن مهدي قال: حدثنا شعبة، عن عمرو بن مرة، عن عبد الرحمن بن أبي ليلى، قال: قلنا لزيد بن أرقم: حدثنا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، قال: «كبرنا ونسينا، والحديث عن رسول الله صلى الله عليه وسلم شديد»[319]

Abdurrahman b. Ebî Leyla'nın Şöyle dediği rivayet edilmiştir: Biz Zeyd b. Erkam'dan, Resûlullah'ın hadisinden bir şey anlatmasını rica ettik. Buyurdular ki: "Biz artık yaşlandık, bizde unutkanlık baş gösterdi. Resûlullah'dan hadis nakletmek de çok zordur (mes'uliyeti ağırdır)

Hadiste geçen hadis rivayetinin zor olması hadisin bâb başlığına uygunluğunu gösteriyor." كبرنا" dan maksat yaşlanmak anlamındadır.[320]

[317] Haydar Hatipoğlu, **age**, 32.
[318] Raid b.Ebi Ulfe**, age**, 65.
[319] İbn Mâce, **Mukaddime**,3, I/60.

Dördüncü rivayet:

حدثنا محمد بن عبد الله بن نمير قال: حدثنا أبو النضر، عن شعبة، عن عبد الله بن أبي السفر، قال: سمعت الشعبي يقول: «جالست ابن عمر سنة، فما سمعته يحدث عن رسول الله صلى الله عليه وسلم شيئا»[321]

Şa'bi'den rivayet edildiğine göre kendi demiştir ki: Ben İbn Ömer'le bir yıl oturdum, kendisinin Rasulullah'tan hiç bir hadis rivayet ettiğini duymadım

Ashâb-ı kiram, hadislere büyük önem verirlerdi."Hazır bulunanlar, benim dediklerimi burada bulunmayanlara tebliğ etsinler" hadisi, onların iştiyakını kat kat artırmıştı. Fakat hadisin sıhhatinin tespiti için de büyük titizlik gösterirlerdi. Bir hadisin sıhhat derecesinin anlaşılması için gerektiğinde aylarca araştırma ve yolculuk ederlerdi. Bu nedenle Ashab-ı kirâmın çoğu mukillûn idi. Yani az hadis rivayet etmeyi tercih ederlerdi.

Çok hadis rivayet eden sahabîler azdır. Hadis dilinde onlara Muksirûn (çok hadis rivayet edenler) denir. 1000'den fazla hadis rivayet eden Muksirûn 7 zat olup 5374 hadis rivayet etmekle Ebû Hüreyre birinci ve Ibn-i Ömer de 2630 hadis rivayet etmekle ikinci olur. Bunlardan Enes b. Mâlik 2286, Hz. Âişe 2210, İbn-i Abbâs 1660, Câbir b. Abdullah el-Ensarî 1540 ve Ebû Sâid-i Hudrî 1170 hadis rivayet etmişlerdir.

Görüldüğü gibi İbn-i Ömer Muksirûnun ikincisi olmakla beraber, gerekmedikçe hadis rivayet etmemiştir. Şâ'bi'nin yukarda dediği gibi bir yıl beraber oturdukları halde onun hadis rivayet etmesini müşahede etmemiştir.[322]

Beşinci rivayet:

حدثنا العباس بن عبد العظيم العنبري قال: حدثنا عبد الرزاق قال: أنبأنا معمر، عن ابن طاوس، عن أبيه، قال: سمعت ابن عباس، يقول: «إنا كنا نحفظ الحديث، والحديث يحفظ عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، فأما إذا ركبتم الصعب والذلول، فهيهات»[323]

---

[320] Raid b.Ebi Ulfe, **age**,65.
[321] İbn Mâce, **Mukaddime**,3, I/61.
[322] HaydarHatipoğlu, **age**, 34.
[323] İbn Mâce, **Mukaddime**,3, I/61.

İbn Tavus babasından rivayetle şöyle diyordu: İbn Abbas'ı şöyle söylerken işittim: Biz hadis ezberliyorduk. Hadis de Peygamber'den ezberlenir. Ancak siz hırçın ve uysal develere binmeye başlayınca (sizden hadis almaya itimat) uzaklaştı.

Yani siz hadisi anlamadan ve araştırmadan aldınız. Doğruluğunu zan ile bildiğiniz kişilerden rivayet aldınız. Ancak unutmuş, hata etmiş, doğruluğu zan ile bilinenlerin rivayeti alınmaz. Burada maksat gerçek muhaddiste bulunması gereken meziyetlerin terk edilmesidir. Bundan yana bir sitem vardır.

Sindi dedi ki: "كنا نحفظ الحديث" den maksat biz doğruluğuna itimad ettiklerimizden hadis alırdık şeklindedir. "والحديث يحفظ" ibaresinde özenerek yapma anlamı vardır. "فأما إذا ركبتم الصعب والذلول" Rivayette ifrat ve tefrite işaret eder. Bundan dolayı nakillerine itimat kalmadı. "فهيهات" onların aldıklarından güven ve itimat uzaklaştı anlamındadır.[324]

Altıncı rivayet:

حدثنا أحمد بن عبدة قال: حدثنا حماد بن زيد، عن مجالد، عن الشعبي، عن قرظة بن كعب، قال: بعثنا عمر بن الخطاب إلى الكوفة وشيعنا، فمشى معنا إلى موضع يقال له صرار، فقال: «أتدرون لم مشيت معكم؟» قال: قلنا: لحق صحبة رسول الله صلى الله عليه وسلم، ولحق الأنصار، قال " لكني مشيت معكم لحديث أردت أن أحدثكم به، فأردت أن تحفظوه لممشاي معكم، إنكم تقدمون على قوم للقرآن في صدورهم هزيز كهزيز المرجل، فإذا رأوكم مدوا إليكم أعناقهم، وقالوا: أصحاب محمد، فأقلوا الرواية عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، ثم أنا شريككم "[325]

Şa'bî'den Karaza b. Kâ'b'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ömer bizi Kufe'ye gönderdi. (Bizi yolcu ederken) Teşyi edip Sirâr denilen yere kadar beraberimizde yürüdü. Sonra "beraberinizde buraya kadar ne için yürüdüğümü bilir misiniz?" diye sordu. Biz: 'Resûlullah'ın sohbetinde bulunduğumuz (sahabi olduğumuz) ve Ensar'dan olduğumuz içindir, dedik. Ömer:"Ben size bir hususu anlatmak için beraberinizde yürüdüm. Ve yürüyerek gelmekliğimin hatırı için (yapacağım tavsiyeyi) iyice belliyeceğinizi umarak yürüdüm. Siz ateşte kaynayan tencere gibi Kur'an için gönülleri fokur fokur kaynayan bir kavme varıyorsunuz. Onlar sizi

[324] Raid b.Ebi Ulfe, **age**, 66.
[325] İbnMâce, **Mukaddime**,3,I/61.

gördükleri zaman problemlerinde sizleri hakem yapacakları, bütün işlerinde emirlerinize itaat edecekleri ve dini bilgileri sizden alacakları için sizlere boyun eğecekler ve bunlar Hz. Muhammed'in Ashabıdır, diyeceklerdir. Siz Rasûlullah'dan az hadis rivayet ediniz. Ben de (sevapta) sizin ortağınızım", dedi.

Hz. Ömer hadis rivayeti hususunda gösterilmesi gereken tazim, saygı, önem ve ihtiyatı dikkatten uzak tutmamak için yahut giden hey'etin hadis rivayeti ile fazla meşgul olmaları halinde esas görevleri olan halkın daha önemli görülen irşât hizmetinin aksaması ve halkın irşât sahasındaki istifadelerinin gevşemesi endişesi nedeni ile hey'etin rivayetle fazla meşgul olmamalarını istemiştir.[326]

Yedinci rivayet:

حدثنا محمد بن بشار قال: حدثنا عبد الرحمن قال: حدثنا حماد بن زيد، عن يحيى بن سعيد، عن السائب بن يزيد، قال: «صحبت سعد بن مالك من المدينة إلى مكة، فما سمعته يحدث عن النبي صلى الله عليه وسلم بحديث واحد»[327]

Sâib b. Yezid demiştir ki: "Ben Sa'd b. Mâlik ile Medine'den Mekke'ye kadar yolda arkadaşlık ettim. Bir tek hadis rivayet ettiğini işitmedim."

Ashab, hadisi şiddeti ihtiyaç anında ve onu taleb etmek isteyen biri olduğunda rivayet ederdi. Meşhur olan hadisler onlardan bu şekilde sadır olmuştur. Yoksa bu hadisler nasıl ortaya çıkacaktı. Onlar "burada olanlar olmayanlara anlatsınlar" tavsiyesine uyarak hadsileri tebliğ etmişler. Bazıları hadisler, gaib olanlara yeterince ulaştığı için bu işi terk etmiş, bazıları da kifai bir sorumluluk olarak düşünmüş hadisleri tebliğ etmeyi ve Ebu Hureyre gibi şahsiyetler bu görevi yerine getirdiği için kendileri bu tebliğden uzak durmuştur.[328]

Bu bölümdeki rivayetlerin hepsi için şöyle bir ortak sonuç söylenebilir: Bu bâbdaki hadisler ashabın hadis rivayeti konusundaki dikkat ve ihtiyatını beyan etmek için zikredilmiştir. Ashab herhangi bir konuda unutup da Peygamber'e yalan bir söz isnâd etmekten çekiniyorlardı. Bu, onların hadise ne kadar önem verdiğini

[326] Hatipoğlu, **age**, 35.
[327] İbnMâce, **Mukaddime**, 3, I/63.
[328] Raid b.Ebi Ulfe, **age**, 66.

gösteriyordu. Onlar hadisin ne kadar sorumluluk gerektiren bir iş olduğunu biliyorlardı ve bu konuda bir yanlışın ne denli büyük bir sorumluluk doğuracağının da idrakindeydiler. Zira hadis din demekti, insanlar hadislerdeki ifadelere göre dini yaşamlarını şekillendiriyorlardı. Bu alandaki bir yanlış sünneti zayi edecek ve bid'a kapısını açacaktı. Bu yüzden onlar bir hadis rivayet edecek olursa, hadis bittikten sonra Rasulullah buna benzer söylemiştir derlerdi. Çünkü bu lafızlardan bazıları üzerinde ihtilaf bulunan Rasulullah'ın ne söylediğinden emin olunmayan lafızlar idi. Bu şekilde davranmakla Peygamber'imizin "kim bilerek bana yalan bir söz isnâd ederse cehennemdeki yerini hazırlasın " tehdidinden sakınıyorlardı.[329]

Bu başlığın hadis tarihiyle mukayesesi için şunları söyleyebiliriz: Ramehurmuzî *el-Muhaddisu'l-fasıla* isimli eserinde bu konuyla ilgili müstakil bir başlık açıp sahabenin hadis rivyet ederken kesinlik ifade eden lafızlardan çekindiğine dair rivayetleri sıralamıştır.[330] Bu rivayetlerin ana teması bizimde ifade ettiğimiz gibi sahabelerin hadis rivayet ederken Rasulullah şöyle dedi, böyle dedi şeklinde kesinlik bildiren ifadeler kullanmayıp; Rasulullah bunun gibi, buna benzer söyledi şeklinde ifadelerde bulunmalarıdır.

Ayrıca usul kitaplarında mâna ile hadis rivayetinde kullanılması gereken sîğaları ifade eden bölümlerde bizim bu başlıkta incelediğimiz konumuza işaret etmektedir. Kâsimî, *Kavaidu't-tahdîs'de* önce "Sahîh ve hasen hadiste kullanılması geren rivayet lafızları" diye bir başlık açarak şunları ifade eder: Sahîh veya hasen bir hadis rivayet edildiğinde " قال رسول الله كذا، او فعله اونحو " gibi kesinlik bildiren lafızlar kullanılır. Eğer zayıf hadis ise "قال او فعل او امر اونهى " gibi kesinlik bildiren ifadeleri kullanılmaz. Bu başlıktan sonra "Râvî ne zaman ev kema kal der" şeklinde bir başlık açar ve şunları ifade eder: "Râvî veya hadisi okuyan kişi şüphe ederde bir lafızın benzerini söylerse hadisin ardınadan " اوكماقال " der. Mana ile rivayetin ardından bu lafızların kulanılması güzeldir."[331]

[329] Safa el-Adevi, **age**, 29.
[330] Ramehurmuzî, **age**, 549.
[331] Kâsimî, **age**, 359.

3. PEYGAMBERE YALAN SÖZ İSNAD ETME

Bu bölümde ele alacağımız rivayetler Peygamber adına söz uydurmanın, yalan söylemenin günahlığı ile ilgili olacaktır. Bu bölümdeki rivayetler hadis tarihi ve hadis usulü ile ilgili birçok meseleyi temelden etkilemiştir. Zira malum olduğu üzere hadis ilmi Peygamber'imizin sözlerini rivayet etmeye dayalı bir ilimdir. Bu ilimdeki birçok unsur rivayet etme fiili ile şekillenir. Ancak inceleyeceğimiz bu rivayetlerde hadis rivayet edenleri endişeye koyacak bir tehdit mevcuttur. Bu tehdit basit bir durum olmayıp cehennemde yer garantilemek gibi ürpertici bir uyarıdır. Hal böyle olunca hadis rivayeti ile meşgul olan râvîler ya ihtiyatlı davranmış ya da bu işten vazgeçmiştir. Nitekim Hz. Osman'ın "Allah Elçisi'nden hadis rivayet etmemi engelleyen, ashabının içinde onu az anlayan kişi olmamdan kaynaklanmıyor. Fakat Allah şahidim olsun ki kesinlikle ondan şu sözü duyduğumu size söylüyorum: 'Benim söylemediğimi söyledi diyen ateşteki yerine hazır olsun. Bu hadisi Hz. Osman'dan duyan tâbiûn râvî Hüseyin der ki: O, (Osman), fakîh sahâbîlerindendi."[332] Nitekim hadisin turukunu toplayan Taberanî râvîleri öncelikle 'Ebûbekir, Ömer, Osman, Alidiye sıralar.[333]

Sahâbenin, aynısını söyleyememe, eksik ya da yanlış söyleme korku ve kaygısıyla hadis rivayet etmekten kaçındıkları bilinmektedir. Ka'b b. Mâlik, İmran b. Husayn, Enes b. Mâlik, Süheyb b. Sinan ve Abdullah b. Zübeyir bunlardan bazılarıdır.[334] Nitekim Beğavî şöyle demektedir: "Bu hadis yüzünden sahâbe ve tâbiûndan bazıları, eksik veya fazla söylemek ya da yanılmak kaygısıyla, Nebî'den (s.a.s.) çok hadis rivayet etmeyi hoş görmemişlerdir. Hatta tâbiûndan bazıları hadisi Nebî'ye ref' etmekten korkmuş, sahâbede bırakarak (mevkuf) rivayet etmişlerdir. 'Sözü sahâbeye mal etmek, Allah Elçisi'ne isnâd etmekten daha az veballidir' demişlerdir. Bazıları hadisi ref' etmiş, bazıları 'bana ulaştığına göre' diyerek rivayet etmiştir.[335] Bütün bunlar Allah Elçisi'den hadis rivayet etmekten kaçınmaları kaygıdan ve cehennemlik olma korkusundan dolayıdır."

---

[332] Ahmed b.Hanbel, **Müsned**,1/65.

[333]Taberânî, '**Turuku Hadis-i Men Kezebe Aleyye**, el-Mektebetü'l-İslami, Beyrut 1990, 30, 35, 37, 40.

[334]Mustafa Işık, **Sebebu Zikri'l-Hadîs Bağlamında "Men Kezebe Aleyye" Örneği**, Erufıd, I/12.

[335] Beğavi, **Şerhu's-Sünne**, Mektebetü'l-İslami, Beyrut 1983,I/255

Bu rivayetler birçok tarikle gelmeleri itibariyle de meşhurdur. Bu rivayetlerdeki sahabe sayısı yetmişe ulaşır.“Men kezebe aleyye” lafzıyla başlayan rivayetler altmışa çıkmakta, yetmişi aşmakta; bu lafzın başında gelen başka cümlelerin bulunduğu rivayetler yüze yaklaşmakta, bu konuyu içeren rivayetler ise ikiye katlanmaktadır.[336]Bu rivayetin bu kadar yaygınlık kazanması ile ilgili şunlar söylenmiştir:"Men kezebe aleyye" hadisi rivayet edilirken isnâdlar da zikredilen bilgiler dikkate alındığında, sahâbîlerin çeşitli sebeplerle söz konusu hadisi naklettikleri söylenebilir. "Men kezebe aleyye" hadisi, toplumda iç savaşların başlaması, buna paralel olarak insanların birbirine giderek daha az güvenmeleri, hadis rivayetinin dikkat isteyen bir eylem olması sebebiyle sınırlı sayıda rivayette bulunan bazı sahâbîlerin, söz konusu hadisi davranışlarına gerekçe göstermeleri ve diğer muhtelif sebeplerle tâbiin tabakasına aktarılmıştır. Hadis uydurma faaliyetlerinin giderek ivme kazanması, özellikle Muhtar es-Sekafi döneminden itibaren sistemli olarak hadis uydurma faaliyetine teşebbüs edilmesi, bir yandan isnâd kullanımını zorunlu hale getirmiş, öbür yandan uydurmacıların âhiretteki acıklı akıbetini belirten "Men kezebe aleyye" hadisinin daha da yaygın olarak nakledilmesine zemin hazırlamış olmalıdır. Hicri II. asrın ilk yarısında, söz konusu hadisin, cerh ve ta'dil alanında önemli bir mevkiye sahip olan hatta bu ilmi sistemli hale getiren Şu'be b. Haccâc'ın ilgisini daha fazla çekmiş ve muhaddisler arasındaki konumu nedeniyle sonraki tabakalara onun tarafından yaygınlık kazandırmıştır.[337]

Bu rivayetler sadece hadis nakli meselesinde mevzubahis edilmekle sınırlı kalmamış. Mesela hadis usûlü için önemli bir konu olan mütevatir hadis konusunda bu rivayetler uzun uzun incelenmiş, lehte ve aleyhte görüşler zikredilmiştir. Kettani *Nazmu'l Mütenasıra* isimli eserinde bu hadisi ayrıntılı bir şekilde ele almıştır.[338]

Mevzu hadisin tanımını ve bu tür rivayetlerin hükümlerini ifade eden çoğu usul kitapları bu rivayetlerden bahseder. Ayrıca usul kitapları, kimlerin rivayetinin kabul olmayacağı hususunu ifade ederken yine bu rivayetlere yer verip, peygambere

[336]Mustafa Işık, **age**. 11,12.
[337] Kuzudişli, Bekir, **Bölgelere Göre "Men Kezebe Aleyye" Hadisinin Rivayet Seyri**. 6/1 94.
[338] Bk. Kettani, **Nazmu’l Mütenasıra**, Daru Kutubu's-selefiyye, Mısır, 28-33.

yalan isnâd eden birinin rivayetinin kabul olmayacağını ifade eder.[339]Yine önemli bir usul kitabı olan *Kavaidu't-tahdîs'te* bu hadisler için müstakil bir başlık vardır.[340]

Bu bölümdeki hadisleri "Peygamber üzerine yalan söyleme" ve "yalan olduğunu bildiği halde Rasulullah'tan rivayet" şeklinde iki başlıkta inceleyeceğiz. Birinci başlıkta Buhârî'den beş, İbn Mâce'den sekiz, Ebu Dâvûd'dan bir, Tirmizîden üç rivayet olmak üzere toplamda onyedi rivayet inceleyeceğiz. İkinci başlıkta ise İbn Mâce'den dört Tirmizî'den bir rivayet olmak üzere toplam beş rivayet inceleyeceğiz. Her ne kadar bu rivayetler sayısal olarak baya bir yekün teşkil etsede içerdiği manalar cihetiyle hep aynı vurgu nazara verilmektedir. Bundan dolayı biz çalışmamızın bu kısmında ilk bir iki hadiste konuyu etraflıca verdikten sonra diğer rivayetlerde sadece hadisi ve anlamını vermekle yetineceğiz, varsa konumuzla ilgili izah edilmesi gereken yeni ipuçları onlarıda tahlil etmeye çalışacağız.

3.1. Peygamber Üzerine Yalan Söyleme

Konuyla ilgili Buhârî'deki bab başlığı -بَابُ إِثْمِ مَنْ كَذَبَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- "Peygamber'e yalan isnâd etmenin günahı" şeklindedir. Her ne kadar bu bab da " إِثْمِ" kelimesi ile ilgili bir açıklama yoksa bile bab da geçen hadislerden anlaşıldığı üzere azaba, cehennemde ateşe girmeye karşılık gelen şeydir.[341] Yani bu bab Peygamber'e yalan isnâd etmenin günahının beyan edildiği babdır. Kizb doğruluğun karşıtıdır. Sağani der ki: Kizb doğrunun tersine delâlet eder. Kizbi şu şekilde özetleyebiliriz: O doğrunun ulaştırdığı sonuca ulaştırmaz. Eş'ariler kizbin ne olduğunu ifade ederken gerek yanılarak gerek kasden hakikatın hilafına söylenen söz şeklinde tanım yapmışlardır. Mutezile ise bu tanımdaki "yanılarak" ifadesini kabul etmemiştir. Sahîh olan şudur ki: Yalanda gerçeğe uygunluk yokken doğruda gerçeğe uygunluk vardır.Bu babın bir önceki bâb ile vechi münasebeti şudur: Bir önceki bâbda hadisi bilen ve işiten kimselerin, onları bilmeyenlere aktarmalarının gerekliliği konu edilmişti. Bu bâbda ise bu tebliğ işinde yalana yer vermeyip tebliği doğru yapmak ifade edilmiştir.[342]

---

[339] Bk. İbn Salah, **age**, 117; Ahmed Muhammed Şakir, age, 96.
[340] Kâsimî, **age**, 285.
[341] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, 199.
[342] Aynî, **age,** 147.

Buhârî'deki Birinci Hadis:

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الجَعْدِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَنْصُورٌ، قَالَ: سَمِعْتُ رِبْعِيَّ بْنَ حِرَاشٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ عَلِيًّا، يَقُولُ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لاَ تَكْذِبُوا عَلَيَّ، فَإِنَّهُ مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ فَلْيَلِجِ النَّارَ»[343]

Mansur, Rib'i İbn Hiraş'ın Hz. Âli'den şöyle duyduğunu rivayet etti: Ali diyordu ki: Peygamber'imiz dediki: Benim üzerime yalan söylemeyiniz, kim benim üzerime yalan söylerse cehenneme girsin.

Hadisin başlığa uygunluğu açıktır. Başlık peygambere yalan isnâd etmenin günahını beyan ediyordu. Bu rivayette de peygambere yalan isnâd edenin cehenneme gireceğini söylüyor. Yani Peygambere yalan isnâd etmenin gerektirdiği şey cehenneme girmektir.[344]

لاَ تَكْذِبُوا عَلَيَّ ifadesi bütün yalancıları ve yalanın bütün türlerini kapsayan genel bir ifadedir. Bana yalan isnâd etmeyin anlamındadır. İnsanlardan cahil bir grup terğib ve terhîb konusunda yalan uydurmaktan gurur duydular, çekinmediler. Onlar Peygamber'e yalan isnâd etmediklerini, şeriatı te'yîd ettiklerini söylüyorlardı. Onlar Peygamber'in, dinin hükümlerini ortaya koymak konusunda Allah'a yalan isnâd edecek bir söylemde bulunmadığını idrak edemediler. Kur'an ve sünnet kendi hükümlerinin tespitinde yalan içeren terğib ve terhiblerle yüceltemeye mutaç değildir. Onlar biz Peygamber'e yalan isnâd etmiyoruz, peygamber için yalan söylüyoruz diyorlardı[345] Hadisteki ifadeler hiçbir istisna gözetmeyecek genel ifadeler olduğu için bu tür yorum ve düşüncelere açık kapı bırakmamıştır.

Bu açıklamalara ek olarak şerhlerde şunlar da ifade edilmiştir: Bu rivayet Peygamber'imize yalan isnâd etmenin haramlığını ifade ediyor, o büyük günahların en büyüğüdür. Ancak Peygamber'e yalan isnâd eden kâfir olmaz. Şâfi ulemâsından Muhammed el-Cüveyni dışında kimse yalan söyleyeni kâfir olmakla suçlamaz Nevevi ve İbnu's- Salah bir hadiste kasten uydurma yapan birinin fâsık olduğunu ve bütün rivayetlerinin red edileceğini söyler. Böyle birinin rivayeti ebeden kabul edilmez, tevbesi kabul edilmez, sürekli cerh edilir. Bu görüş Ahmed İbn Hanbel,

[343] Buhârî**, İlim**, 38, I/39.
[344] Aynî, **age**, 147.
[345] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, 200.

Buhârî'nin hocası Humeydî, Sahibu'ş-Şâfi, Şâfi fukahasından Ebu Bekir es-Sayrafi gibi isimler tarafından kabul edilir.

Sayrâfi yalanından dolayı rivayeti kabul edilmeyen kişinin rivâyetinin tekrar kabul edilmeyeceğini söyler. Bu kişinin zâhir tevbesi olsa bile bu durum değişmez, onun rivayeti zayıf kabul edilmiş ise tekrar dönüp güçlü sayılmaz. Bu durumda rivayet etmek ile şahitlik etmek arasında fark vardır. Nevevi bu görüşün asıllara, kaidelere ters olduğunu ifade ederek, kabul edilen görüşe göre böyle birinin tevbesi varsa ve tevbesi sıhhatlı ise onun rivayetinin kabul edileceğini ifade eder. Nevevî bu görüşünü kâfir birinin Müslüman olduktan sonra şahadetinin kabul edilmesi durumuna benzetir.[346]

Buhârî'deki İkinci Hadis:

حَدَّثَنَا أَبُو الوَلِيدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ جَامِعِ بْنِ شَدَّادٍ، عَنْ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قُلْتُ لِلزُّبَيْرِ: إِنِّي لاَ أَسْمَعُكَ تُحَدِّثُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَمَا يُحَدِّثُ فُلاَنٌ وَفُلاَنٌ؟ قَالَ: أَمَا إِنِّي لَمْ أُفَارِقْهُ، وَلَكِنْ سَمِعْتُهُ يَقُولُ: «مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ»[347]

Bize Şu'be, Cami' ibn Şeddâd'dan; o da Âmir ibn Abdillah ibn Zubeyr'den; o da babası Abdullah ibn Zubeyr'den tahdîs etti. Abdullah dedi ki: Ben Zubeyr ibn Avvâm'a: Ben senden, fulân ve fulân kimselerin tahdîs eder olduğu gibi, Rasûlullah'tan hadis söylediğini işitmiyorum, dedim. Zubeyr: Bana gelince, ben Rasûlullah'tan hiç ayrılmadım. Lâkin ben Rasûlullah'tan işittim ki, O: "Her kim benim ağzımdan yalan söylerse, cehennemdeki yerine hazırlansın" buyuruyordu, dedi.

Bu rivayet bir önceki rivayet ile mana itibarıyla neredeyse aynıdır. Birinci rivayette "فَلْيَلِجِ" ibaresi varken burada "فَلْيَتَبَوَّأْ" ibaresi geçer. Bu ifade kendi nefsi için yer edinsin anlamındadır. Birisi bir mekân edindiğinde bu ifade kullanılır. Burada emir, tahakküm ve dua manası vardır. Tîbi dedi ki: "فَلْيَتَبَوَّأْ" ifadesinde kötülüğe kasıt ve onun cezası vardır. Nasıl ki o kasten yalan isnâd etti onun yeri cehennemdir.[348]

---

[346] Aynî, **age**, 149.
[347] Buhârî**, İlim**, 38, I/I39.
[348] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, 201.

Bu rivayette de kizb kelimesi ile ilgili âmm bir kullanım söz konusudur. Bazıları bu konuda kizbi sınırladılar, dîni ve dünyevi işleri birbirinden ayırıp haramı helal yapmak ya da helâlı haram yapmak gibi dinle ilgili bir fiilin buradaki kizbin kapsamına gireceğini söylediler. Zübeyir'in rivayetindeki genel ifadenin bu düşünceye engel olduğunu görüyoruz. Yine bu rivayette "kasten" ifadesinin kullanılmaması yanılarak yapılan yalanlarında bu günah kapsamına gireceği sonucunu doğurmaktadır. Ancak icma kastın olmadığı durumlarda yalanında olmayacağı yönündedir.[349]

Hattâbî, Zübeyr'in hadis konusunda kasten yalan uydurmak üzere kendi nefsinden korkmadığını ancak böyle bir konuda yanılıp bu hataya düşeceğinden endişelendiğini ifâde eder. Bu durumda hadis rivayet eden birinin Peygamberimizin ne dediği konusunda tam bir yakini yoksa şek ya da zan ile bunu rivayet etmesi doğru değildir.[350]

Buhârîdeki Üçüncü Hadis:

حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الوَارِثِ، عَنْ عَبْدِ العَزِيزِ، قَالَ أَنَسٌ: إِنَّهُ لَيَمْنَعُنِي أَنْ أُحَدِّثَكُمْ حَدِيثًا كَثِيرًا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ تَعَمَّدَ عَلَيَّ كَذِبًا، فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ»[351]

Bize Abdu'l-Vâris, Abdu'l-Azîz'den tahdîs etti. O şöyle demiştir: Enes şöyle dedi: Yemîn olsun beni sizlere çok hadis rivayet etmekten, Peygamber'in "Her kim benim üzerime bilerek yalan söylerse, cehennemdeki oturacağı yerine hazırlansın" buyurmuş olması men' etmektedir.

Önceki rivayetlerde olduğu gibi burada da yalan lafzının nekra olarak ifadesi yalanın kapsayıcılığını, umum yalanları ifade ettiğini gösterir. Hadiste Enes'i daha çok hadis rivayet etmekten alıkoyan şeyin peygamberimizin tehdidi olduğu ifade edilmektedir. Buna rağmen Enes muksirûndandır. Bunun sebebi onun ömrünün uzun olamasıdır. [352]Burada şu soruda akla gelmektedir. Sadık ve güvenilir olduktan sonra hadis rivayet etmekte bir sıkıntı olmaz niçin Enes Peygamber'in tehdidinden çekinip

[349] Aynî, **age**, 152.
[350] Kirmânî, **age**, 113.
[351] Buhârî**, İlim**,38, I/40.
[352] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, 201.

az hadis rivayet etsin ki? Bunun cevabı şu şekildedir: Her ne kadar güvenilir olmak hadis rivayetine engel değilse de sonuçta rivayeti fazla yapmak hatayı fazla yapmak ihtimalini de arttırır, genelde bu şekildedir. Tehlikenin olduğu alanlarda gezmek o tehlikeye maruz kalmak ihtimalini arttırır. Enes her ne kadar güvenilir olsa da bu alanda çok kelam etmesi onu bu tehlikeye maruz bırakabilir.[353]

Buhârî'deki Dördüncü Hadis

حَدَّثَنَا مَكِّيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ أَبِي عُبَيْدٍ، عَنْ سَلَمَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَنْ يَقُلْ عَلَيَّ مَا لَمْ أَقُلْ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ»[354]

Bize Yezîd ibn Ebî Ubeyd, Seleme ibnu'l- Ekva'dan tahdîs etti. O şöyle demiştir: Ben Peygamber'den işittim, şöyle buyuruyordu:"Benim söylemediklerimi her kim bana isnâd ederse cehennemdeki yerine hazırlansın."

Bu rivayet dışında ele aldığımz üç rivayette de hep "كذب" lafzı geçti. Ama bu rivayette bu ifade yer almamaktadır. " كذب" lafzı fiil, davranış ve söylemi içine alan, peygambere yapılmış her türlü yalan isnâdını içine alan bir ifadedir. Fakat bu hadiste "benim söylemediğimi söyleyen" diye biraz daha söze indirgeyici bir ifade bulunmaktadır. Bundan dolayı mana ile rivayeti câiz görmeyenler bu hadisin Zâhirîni delil getirmişler. Şârihler bu duruma şöyle bir izah getirmektedirler: Burada ifade edilen lafızın kapsamına fiil ve davranışta girmektedir. Peygamberin söylemediğini söylemekten çekinen, onun yapmadığını da yapmış diye ifadeden çekinir. Onun söylemediğini söylemekten kasıt, ifade ettiği hükmün manasını değiştirmektir. Tâbi ki eğer söylediği sözlerle rivâyet yapılacaksa şüpesiz ki bu en güzeldir. [355]

Buhârî'deki Beşinci Hadis:

حَدَّثَنَا مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ أَبِي حَصِينٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «تَسَمَّوْا بِاسْمِي وَلاَ تَكْتَنُوا بِكُنْيَتِي، وَمَنْ رَآنِي فِي المَنَامِ فَقَدْ رَآنِي، فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لاَ يَتَمَثَّلُ فِي صُورَتِي، وَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ»[356]

[353] Kirmânî, **age**, 114; Aynî, **age**, 153.
[354] Buhârî**, İlim**,38, I/40.
[355] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, 202;Aynî**, age**, 153.
[356] Buhârî, **İlim**, 38, I/40.

Ebû Hureyre şöyle demiştir: Peygamber şöyle buyurdu:"Benim ismimle isimlenin, fakat künyemi takınmayınız. (Şu da bilinsin ki) her kim beni ru'yâda görürse, hakikatte beni görmüş olur. Zîrâ şeytân benim suretime temessül edemez. Bir de her kim benim ağzımdan bilerek yalan uydurursa, cehennemdeki yerine hazırlansın"

Bu rivayetle ilgili üzerinde konuşulması gereken birkaç husus vardır. Öncelikle Peygamber'i rüyada iken görmek gerçekten görmek gibi ise Peygamber'i rüyasında gören birine sahabe denir mi? Bu sorunun cevabı olumsuz olacaktır. Çünkü sahabenin tanımı yapılırken onu dünya gözü ile görmek veya kör ise dünyada iken şahid olmak şartı koşulmuştur. Birde Peygamber dünyada insanlara Allah'ın emirlerini tebliğ etmekle görevlidir onu Peygamber yapan özelliği budur. O kabirde iken bu görevi yapması düşünülemez. Diğer bir soru da rüyada Peygamber'imizden hadis işitip onu nakletmenin güvenilirliği ile ilgilidir. Rüyada Peygamber'i görmek onu gerçekten görmek gibi ise rüyada iken ondan işitilen hadisleri sonradan insanlara aktarmak sıhhatli bir aktarım olur mu? Bu sorunun da cevabı olumsuz olacaktır. Zira hadis rivayetinde râvîde aranan şartlardan birisi de râvînin uyanık ve zâbit olmasıdır. Uykudaki biri için bu şartları söylemek mümkün değildir. Ayrıca hadisi Sahîh bir şekilde nakletmenin yolları vardır ve rüya bu yollardan biri değildir.[357]

Bu bölümle ilgili Buhârî'nin rivayetleri son buldu. Buradaki bu beş rivayetle ilgili sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Müellif bu bölümde beş sahabiden beş tane rivayette bulunmuştur. Bunlardan ilki Hz. Ali'den yapılan rivayettir. Bu rivayetin öncelenmesinin sebebi yalanın nehyinin ve bunun gerektirdiği azabın en açık ifade edildiği hadis olmasından kaynaklanmaktadır. İkinci olarak da Zübeyir'in hadisi zikredilmiştir. Bu rivayette de sahabeleri fazla hadis rivayet etmekten sakındıran onları bu konuda ihtiyatlı olmaya çağıran ifadeler vardır. Üçüncü olarak Enes'in rivayeti ifade edilmiştir. Bu hadiste kesin emin olmadan yapılacak hadis rivayetinden sakındıran ifadeler mevcuttur. Böyle bir şey yalana götürebileceğinden Enes fazla hadis rivayetinde sakınmıştır. Dördüncü olarak Seleme'nin rivayeti ifade edilmiş. Bu hadiste de peygamberimize sözle yalan isnâd etmek konusuna vurgu yapılmıştır, Zira önceki rivayetlerde hep fiil ve söz vurgusu vardı. Son olarak da Ebu Hureyre'nin

[357] Aynî, **age**, 156.

rivayeti zikredilerek peygambere "yalan isnâdı" kelimesinin kapsamı genişletilmiştir. Birisi rüyada da peygamberi görse gerçekte de peygamberi görse ona yalan isnâd etmemelidir.[358]

Konuyla ilgili İbn Mâcedeki Rivayetler

İbn Mâce konuyla ilgili باب التغليظ في تعمد الكذب على رسول الله صلى الله عليه وسلم"Peygamber üzerine kasten yalan uydurmanın ağırlığı (kötülüğü) şeklinde bir bab başlığı açarak sekiz tane rivayet zikretmiştir. Rivayetlerin aşağı yukarı hepsi aynı anlamdadır fakat senetleri birbirinden farklıdır. Biz bu hadislerle ilgili ayrıntılı izahları bir önceki bölümde Buhârîden yaptığımız rivayetlerde verdiğimiz için bu rivayetleri tekrar etmeyeceğiz.

Bu konu ile ilgili Ebu Dâvûd'da geçen rivayet yukarıda Buhârî'den rivayetle zikrettiğimiz Abdullah b. Zübeyir rivayetiyle aynı olduğu için Ebu Dâvûd'daki bu hadisin tekrarını yapmayacağız[359]

Tirmizîde geçen rivayetler

Tirmizî konuyla ilgili -بَابُ مَا جَاءَ فِي تَعْظِيمِ الكَذِبِ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- "Peygamber'imize yalan söz isnâd etmenin günahının büyüklüğü" şeklinde bir bab açarak üç tane rivayet zikretmiştir. Bu rivayetler yukarıdaki ele aldığımız rivayetlerle aynı olduğu için bu bölümdeki hadisleri vermeyeceğiz.

3.2. Yalan Olduğunu Bildiği Halde Rasulullahtan Rivayet

Bir önceki başlıkta direk Peygamber'e yalan isnâd etmenin günahlığı ile ilgili rivayetler zikredilmişti. Bu başlıkta ise yalan söyleyen hadisi rivayet edenin kendisi değildir. Ancak hadisi rivayet eden kişi rivayet ettiği hadisin uydurma ya da yalan olduğunu biliyor ve bildiği halde bu hadisi rivayet ediyor. İşte bu başlıktaki rivayetler bu durumdaki râvînin de yalancı olduğunu ifade eder.

İbn Mâcede geçen Birinci Rivayet:

[358] Aynî, **age**, 157.
[359] Ebu Davud, **İlim**,4, V/493.

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ هَاشِمٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ حَدَّثَ عَنِّي حَدِيثًا وَهُوَ يَرَى أَنَّهُ كَذِبٌ، فَهُوَ أَحَدُ الْكَاذِبَيْنِ»[360]

Hz. Ali'den: Resûlullah'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir : "Herkim, yalan olduğunu sandığı bir hadisi benim hadisim olmak üzere rivayet ederse ikiyalancıdan birisi de odur.

Bu hadiste "أَحَدُ الْكَاذِبَيْنِ" ibaresi için tensiyedir denmiş ve buradaki iki kişiden kasıt Müseylimetü'l-Kezzab ve Esvedü'l Ansi'dir şeklinde açıklamalar yapılmıştır. Yine Buradaki "يَرَى أَنَّهُ كَذِبٌ" ibaresi için Sindi, "zannediyor" manasını verirken Nevevî ve bazı imamlarda "biliyor" manasını vermektedir. Buradaki ibareyi "zannetti" şeklinde anlamak daha kapsayıcı ve doğru olacaktır.[361]

Nevevi, Müslime yazdığı şerhte bu hadis için şunları söyler: Birisi bir hadisin mevzu olduğunu bilir veya gâlib bir zan ile bunun mevzu olduğuna hükmeder de bu durumu izah edip söylemeden bu hadisi rivayet ederse "cehennemde yerini hazırlasın" tehdidinin kapsamına girer. Bunun delilide şu hadistedir: "Herkim, yalan olduğunu sandığı bir hadisi benim hadisim olmak üzere rivayet ederse iki yalancıdan birisi de odur." Bundan dolayı âlimler demişler ki, hadis rivayet edecek kişi rivayet edeceği hadisi incelemelidir, şayet hadis sahîh veya hasen ise kesinlik ifade eden edâ sîğalarıyla bu hadisi rivayet etmelidir. Fakat hadis zayıf ise Rasulullah şöyle dedi, Rasulullah böyle yaptı, Rasulullah şöyle emretti şeklinde kesinlik bildiren ifadeler kullanmamalı, şunun rivayet ettiği gibi, şundan geldiği gibi, şunun ifade ettiği ya da anlattığı gibi kesinlik bildirmeyen ifadeler kullanmalıdır.[362]

İkinci hadis:

[360] İbn Mâce, **Mukaddime**,5, I/68.
[361] Raid b.Ebi Ulfe, **age**, 69.
[362] İmam Nevevi, **Sahihi Müslim bi-Şerhi Nevevi**, Müessesetü'l Kurtuba, Kurtuba 1994, I/109.

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، ح وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ سَمُرَةَ بْنِ جُنْدَبٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ حَدَّثَ عَنِّي حَدِيثًا وَهُوَ يَرَى أَنَّهُ كَذِبٌ، فَهُوَ أَحَدُ الْكَاذِبَيْنِ»[363]

Semûre b. Cündüb'dan rivayet edildiğine göre Resûlullah buyurdular ki:"Kim yalan olduğunu bilerek veya zan ederek bir hadisi benden rivayet ederse iki yalancıdan birisi de odur."

Üçüncü Hadis:

حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ رَوَى عَنِّي حَدِيثًا وَهُوَ يَرَى أَنَّهُ كَذِبٌ، فَهُوَ أَحَدُ الْكَاذِبَيْنِ» حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: أَنْبَأَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُوسَى الْأَشْيَبُ، عَنْ شُعْبَةَ، مِثْلَ حَدِيثِ سَمُرَةَ بْنِ جُنْدَبٍ[364]

Ali 'den rivayet edildiğine göre Peygamber şöyle buyurdular : "Kim bir hadisin uydurma olduğunu bildiği veya zan ettiği halde onu benden rivayette bulunursa iki yalancıdan birisi de kendisidir."

Dördüncü Hadis:

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ، عَنْ مَيْمُونِ بْنِ أَبِي شَبِيبٍ، عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ حَدَّثَ عَنِّي بِحَدِيثٍ وَهُوَ يَرَى أَنَّهُ كَذِبٌ، فَهُوَ أَحَدُ الْكَاذِبَيْنِ»[365]

El-Müğîre b. Şu'be'den Reslûlullah'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Kim bir hadisin uydurma olduğunu bildiği veya zan ettiği halde benden rivayette bulunursa iki yalancıdan birisi de kendisidir."

Tirmizî'de geçen rivayet:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ، عَنْ مَيْمُونِ بْنِ أَبِي شَبِيبٍ، عَنْ المُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ حَدَّثَ عَنِّي حَدِيثًا وَهُوَ يَرَى أَنَّهُ كَذِبٌ فَهُوَ أَحَدُ الكَاذِبِينَ» وَفِي البَابِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، وَسَمُرَةَ: «هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ» وَرَوَى شُعْبَةُ، عَنِ الحَكَمِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ سَمُرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَذَا الحَدِيثَ، وَرَوَى

[363] İbn Mâce, **Mukaddime**, 5, I/69.
[364] İbn Mâce, **Mukaddime**,5, I/69.
[365] İbn Mâce, **Mukaddime**, 5, I/70.

الأَعْمَشُ، وَابْنُ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الحَكَمِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «وَكَأَنَّ حَدِيثَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى عَنْ سَمُرَةَ عِنْدَ أَهْلِ الحَدِيثِ أَصَحُّ» سَأَلْتُ أَبَا مُحَمَّدٍ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ حَدِيثِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ حَدَّثَ عَنِّي حَدِيثًا وَهُوَ يَرَى أَنَّهُ كَذِبٌ فَهُوَ أَحَدُ الكَاذِبِينَ» قُلْتُ لَهُ: مَنْ رَوَى حَدِيثًا وَهُوَ يَعْلَمُ أَنَّ إِسْنَادَهُ خَطَأٌ أَيُخَافُ أَنْ يَكُونَ قَدْ دَخَلَ فِي حَدِيثِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ أَوْ إِذَا رَوَى النَّاسُ حَدِيثًا مُرْسَلًا فَأَسْنَدَهُ بَعْضُهُمْ أَوْ قَلَبَ إِسْنَادَهُ يَكُونُ قَدْ دَخَلَ فِي هَذَا الحَدِيثِ؟ فَقَالَ: «لَا، إِنَّمَا مَعْنَى هَذَا الحَدِيثِ إِذَا رَوَى الرَّجُلُ حَدِيثًا وَلَا يُعْرَفُ لِذَلِكَ الحَدِيثِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَصْلٌ فَحَدَّثَ بِهِ فَأَخَافُ أَنْ يَكُونَ قَدْ دَخَلَ فِي هَذَا الحَدِيثِ[366]

Muğîre b. Şu’be'den rivâyete göre, Rasûlullah şöyle buyurdu: “Kim yalan olduğunu bildiği halde benden bir hadis anlatırsa iki yalancıdan biri kendisidir.” Bu konuda Ali b. Ebî Tâlib ve Semure’den de hadis rivâyet edilmiştir. Tirmizî, bu hadis hasen sahîhtir demiştir. Şu’be bu hadisi Hakem’den, Abdurrahman b. Ebî Leylâ’dan, Semure’den rivâyet etmiştir. A’meş ve İbn Ebî Leylâ ise Hakem’den, Abdurrahman b. Ebî Leylâ’dan ve Ali’den rivâyet etmişlerdir. Abdurrahman b. Ebî Leylâ’nın Semure’den rivâyeti hadisçiler yanında daha sahîhtir.

Tirmizî: Ebû Muhammed, Abdullah b. Abdurrahman’a Peygamber’in: “Kim yalan olduğunu bildiği halde benden bir hadis anlatırsa iki yalancıdan birisidir.” Bu hadisi hakkında şöyle sordum: “Bir hadisi senedinin yanlış olduğunu, bildiği halde rivâyet eden kişinin Peygamberin bu hadisine girmesinden korkulur mu? Yahut herkes tarafından mürsel olarak rivâyet edilen bir hadisi müsned olarak rivâyet etse veya senedini değiştirse bu hadisin hükmüne girer mi? Şöyle cevap verdi: “Hayır, fakat bir kimse bir hadis rivâyet ettiği zaman Peygamber’den o hadisin aslı bilinmediği halde onu yine rivâyet ederse; bu hadisin hükmüne girmesinden korkarım.”

Bir sonuç kabilinden, başlıktaki rivayetlerin geneli için şunları söyleyebiliriz: Burada geçen hadislerin manası aynıdır. Dikkat edilecek olursa manayı hiç etkilemiyen bir iki kelime hariç, metinleri arasında da hiç fark yoktur. Fakat senedleri tamamen değişiktir. Hadisin kuvvet derecesinin tescili için musannif, kendisine intikal eden bütün rivayetleri nakletmiştir. Bir önceki bâbda geçen hadisler Resûlullah üzerinde bile bile yalan uydurmanın ağır vebal olduğunu ifade ediyor. Bu bâbda geçen hadisler ise, böyle olan hadisleri rivayet etmenin yasaklığını beyan

[366] Tirmîzî, **İlim**, 9, IV/397.

ediyor. Uydurma olduğu bilinen veya sanılan hadisleri rivâyet etmek, yalancılığın en çirkini ve iftiranın en şenîidir. Küfür ve şirkten sonra gelen en büyük günahlardandır. Çünkü bu bâbdaki hadislerden anlaşıldığı veçhile uydurma hadisleri rivâyet eden kişi uyduran kişinin suç ortağı durumundadır. Mevzu' ve muhtalak diye isimlendirilen uydurma hadis ile amel etmek mutlaka haramdır. Böyle bir hadis, ister ahkâma ait olsun ister tergîb, terhîb, irşâd gibi din lehinde yapılan çalışma ile ilgili olsun uydurma olduğu bilinir veya sanılırsa onu rivayet etmek katiyetle haram ve yukarıda belirtildiği gibi en büyük günahlardandır. Uydurma olduğunu bilerek veya sanarak hadis rivayeti yasaklandığına göre uydurma olduğunu bilmeyen ve zannetmeyen kişinin rivayette bulunmasında sakınca yoktur. Başka adamlar o hadisin uydurma olduğunu bilseler veya zan etseler bile bu durumdan haberi olmayan râvi için vebal yoktur. Şüphe ve gaflet halindeki rivayet mes'uliyetten hali değildir. Uydurma hadisi rivayet eden kimse şayet onun uydurma olduğunu belirtirse rivayet etmesinde bir sakınca yoktur.[367]

Bu rivayetlerin gerek hadis usulüne gerek hadis tarihine yaptığı etkileri görmek mümkündür. Öncelikle mevzu hadis başlığını açan her eserde hadis uydurmanın haramlığını, bunun azabı gerektirdiğini ifade eden hükümler bu rivayetlere dayandırılır. Kâsimî *Kavaidu't-tahdîsde* bu rivayetler için müstakil bir bâb başlığı açmıştır. Bu başlıkta önce bu hadisin sağlamlığını mütevatir olduğunu ifade eden müellif daha sonra hadis uyduran kişinin rivayetinin alınmayacağı ile ilgli hükümleri burada sıralar. [368] İbnu's-Salah da *Mukaddime'sinde* rivayeti reddedilecekler arasında hadis uyduranları zikrederek şu ayrıntıya yer vermiştir: İnsanlarla olan münasebetlerinde yalan söyleyen biri bu günahından tevbe ederse onun rivayeti kabullenilir. Ancak kasten hadis uydurmuş birinin rivayeti hiçbir şekilde kabul edilmez.[369] Yine aynı konuyla ilgili olarak Suyûtî *Tedribu'r-râvî'de* şunları ifade eder: Peygambere yalan isnâd etmenin dışında günahına tevbe eden bir fâsığın rivayeti kabul edilir. Hadiste yalan söyleyenin tevbe edip güzel bir yol tutsa da onun rivayeti ebediyen kabul edilmez. Bunu Ahmed b.Hanbel, Humeydî, Sayrafi söyledi. Sem'ani dedi ki: Kim haberi vahide yalan söylerse onun önceki rivayetleri de

[367] Haydar Hatipoğlu, **age**,39-40.
[368] Kâsimî, **age**, 285.
[369] İbnu's- Salah, **age**, 116.

sakıt olur. Suyûtî de bunlara karşı der ki: Bu görüşlerin hepsi bizim mezhebimizin kaidelerine muhaliftir. Rivayetle şehadetin arasında fark yoktur.[370]

Mütevatir hadislerle ilgili yazılan eserlerin tümünde bu rivayetlerin tarikleri ile ilgili geniş bilgiler verilir. Mesela Hattâbî, mütevatir hadisleri konu edinen en-*Nazmu'l-Mütenasıra* isimli eserinde bu hadislerin rivayet değeri ile ilgi geniş bilgiler vermektedir.[371]

Ayrıca bu rivayetler hadis rivayet etmekten çekinip az rivayette bulunan ya da bulunmayanlar için caydırıcı bir unsur olmuştur. Bununla ilgli bir rivayette Sa'd b. Ebi Vakkas Hz. Osman'dan rivayetle şöyle der: Osman diyordu ki: Vallahi benim Peygamberden hadis rivayet etmeme engel olan şey onu sahâbîler arasında az biliyor olmam değildir. Bunun sebebi benim onun söylediği şu söze şahit olmamdır: "Kim benim söylemediğim bir şeyi bana isnâd ederse cehennemdeki yerini hazırlasın."[372]

4. HADİSLERİN TEŞRİ DEĞERİ (ERİKE HADİSİ)

Hadislerin teşrii değerinden kasıt, hadisin dinde delil olması açısında sahip olduğu kıymeti zâtiyesidir. İslamın temel kaynağı olan Kuran'ın yanında bir kaynak olarak hadisin kabullenip kabullenilmemesi, kabullenilecekse onun Kuran'ın yanındaki konumunun ne olacağı gibi konular hadisin teşri değerinin çerçevesini çizmektedir. Bu konu usûl kitaplarında sünnetin değeri veya vahy karşısındaki konumu şeklinde incelenmiştir. Mesela Hatîb *Kifaye'nin* hemen ilk kısmında "amel etmenin gerekliliği konusunda sünnet ve vahyin eşit olması" şeklinde bir başlık açarak bizim bu konuda ele alacağımız rivayetleri incelemiştir [373] Kâsimî de *Kavaidu't-Tahdîs'*de "sünnetin vahyden olduğuna dair rivayetler" şeklinde bir başlık açmış ve bu rivayetleri sıralamıştır.[374]

Hadisin teşri değeri konusu çağdaş usul eserlerinde de ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Konuyla ilgili bu eserlerde şunlar anlatılmaktadır: Hadisin sünnete müradif bir mânâya sahip olarak sahabe devrinde ve müteakip nesiller arasında

[370] Suyûtî, **age**, 390,391.
[371] Hattâbî, **en-Nazmu'l-Mütenasıra**, 28.
[372]Taberânî, **age**, 38.
[373] Bk.Hatîb el-Bağdâdî**, el-Kifâye**,8
[374] Kâsimî, **age**, 81

rivayet edildiği kabul edilirse, İslam dininde onun kazandığı ehemmiyet derecesini ve dinin tekemmülünde oynadığı rolü tayin ve tespit etmek çok daha kolaylaşmış olacaktır. Çünkü İslam teşriinde sünnetin, kitaptan (Kur'an) sonra ilk kaynağı teşkil ettiği, bu konuya eğilmiş olanlarca bilinen hususlardandır. Bu bakımdan, onun fıkıh ulemâsı yönünden İslam teşriindeki değeri, bir bakıma, hadisin aynı sahada sahip olduğu değer manasındadır. Bu değer, Hz. Peygamber'in risalet göreviyle birlikte ortaya çıkmış ve yine bu görevin değeri nispetinde yükseklik kazanmıştır. Hadisin kazandığı bu yüksek değeri tespit edebilmek için, Hz. Peygamber'in risalet görevini ve görevin ehemmiyet derecesini daima göz önünde bulundurmak lazımdır.[375]

Risaletle birlikte Hz. Peygamber kendisine inananların değerlerini, referanslarını, düşünme biçimlerini ve yaşam tarzlarını etkileyip yönlendirmiştir. Medine'ye hicret etmesiyle birlikte, Hz. Peygamber'in görev alanı ve nüfuzu genişlemeye başlamıştır. Bu gelişmeye bağlı olarak kendisine atfedilen söz, yargı, uygulama ve görüşler hem Müslüman birey, hem de toplum üzerinde normatif bir hüviyetle öne çıkmaya başladı. Daha açık bir ifade ile söz konusu yönlendirmede Hz. Peygamber'in şahsında tezahür eden ilahi irade; yani kendisine vahy edilen, Onunda tebliğ ve tebyîn ettiği, fiilen uyguladığı ayet ve hadisler, toplumun yönlendirmesinde temel kıstaslar olarak benimsenmeye başlanmıştır. Bu, Mekke'de ağırlıklı olarak Kuran'dan konjonktüre uygun pasajların okunmasıyla gerçekleştirilen tebliğin, fiili hayata aktarılması aşamasını ifade etmektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in fiili rehberliğine duyulan ihtiyaç kendini daha fazla hissettirmiştir. Bu sürecin sonunda Kur'an tamamlanmış, onun anlaşılma ve uygulanma vasıtası olarak görülen söz fiil ve takrirlerden oluşan hadislerde varlık kazanmıştır.

Hadislere atfedilen bu önem hadislerin ilk râvîsi olan ashab tarafından dile getirildiği ve sonrakiler tarafından da tahammül ederken temkinli davranmayı gerektirdiği gibi, menfaat temini için bu otoritenini nüfuzunu kullanma noktasında suiistimal kapısını da aralamıştır. Bu içinde yaşadığı toplumun sosyo-kültürel durumunun farkında olan Müslümanları, daha Hz. Peygamber hayatta iken, ona

[375] Koçyiğit, **Hadis Tarihi**, 11.

atfedilen şeylerin sübutunun, yani gerçekten ona ait olup olmadığının ve bununla neyi kastettiğinin ortaya konulması noktasında azami bir hassasiyete sevk etmiştir.[376]

Deliller sıralamasında Kur'an ve ardından sünnetin gelmesi sünnetin sabit oluşuyla ilgili bir husustur. Temelde ise Kur'an ve sünnet birdir, birliktedir. Çünkü Hz. Peygamber döneminde ashab için sünnetin subutu diye bir problem yoktu. Ashab nazarında önce Kur'an sonra sünnet şeklinde bir telakki de bulunmuyordu. Onların nazarında Kur'an neyse onu kendilerine tebliğ eden Hz. Peygamber de oydu. Sünnet sıradan birinin davranışı değil, vahiyle muhatab olan yüce Peygamber'in uygulamalarıydı. Onun için sünnetin dindeki yerini anlamak Hz. Peygamber'in Kuran'daki yerini kavramakla eş anlamlıdır. O zaman peygamberin Kur'an'daki konumu nasıldır. Kur'an Müslümanlara Peygamberi nasıl tanıtıyor.[377]

Kur'anda Peygamber'imizin ne olduğunu ortaya koymak adına ayetleri tek tek bulup sıralamak konumuzu gereğinden fazla uzatıp bizi konu merkezimizden uzaklaştıracağı için biz bu ayetleri değilde bir önceki dipnotta kaynak verdiğimiz Yavuz Ünal'ın eserinden konuyla ilgili ayetlerin sıralandığı başlıkları maddeler halinde vereceğiz

1- Hz. Peygamber'e itaat etmek gerektir.(Nisa,80; Haşr,7; Ali İmran,31-32; Nisa,64)

2 -Hz. Peygamber'e isyan ve eziyet yasaktır. (Nisa,14; Nisa,115; Ahzab,57; Enfal,13)

3 -Hz. Peygamber'e saygı ve sevgi esastır. (Ahzab,6; Ahzab,56; Hücurat,1-2)

4 -Hz. Peygamber insanlar için ideal bir örnektir. (Ahzab,21; Kalem,1-4)

5-Hz. Peygamber'e Kuran'ı açıklama görev ve yetkisi verilmiştir. (İbrahim,4; Nahl,44; Nahl,64)

6-Hz. Peygamber'in haram ve helal koyma yetkisi vardır. (Tevbe,29; A'raf,157)

[376] Yavuz Ünal, **age**, 49-50.
[377] Yavuz Kökktaş, **age,** 34.

7-Hz. Peygamber'in verdiği hükümlere razı olamak şarttır. (Nisa,65; Nisa,59; Ahzab,36; Nur,51)

8-Hz.Peygamber insanlara Kur'anla birlikte hikmeti öğretmek için gönderilmiştir.(Bakara,129; Bakara,151; Ali İmran,164; Ahzab,34)

Söz konusu ayetler ve Peygamber'in nübüvvet görevi bir bütün olarak değerlendirildiğinde Müslümanların Hz. Peygamber'e itaat etmelerinin şart olduğu, onun verdiği hükümlere aykırı hareket etmelerinin câiz olmadığını görüyoruz. Hz. Peygamber hayatta iken itaat hiç şüphesiz O'nun şahsına, verdiği emirlere ve yasaklara idi. Nitekim sahâbîlerin Hz. Peygamber'e sevgi, saygı ve emirlerine itaatleri hususunda Sahîh hadis kitaplarında çok sayıda rivayet vardır. Hz. Peygamber, sadece kendi çağındaki insanlara peygamber olarak gönderilmeyip bütün insanlığa peygamber olarak gönderildiğine göre Asrı Saadetten sonra gelecek olan insanların Hz. Peygamber'e itaati, hiç şüphesiz Kur'an-ı Kerim'in yanında O'nun takip ve tatbik ettiklerine yani sünnetine ittiba etmeleri şeklinde olacaktır.[378]

Kur'an genel kaideler, külli prensipler koyar, genel bir çerçeve çizer ve gerekli cüzi hükümlere bazı örnekler verir. Sünnet ise anlamı kapalı olan Kur'an ayetlerini açıklar ve yönlendirme açısından uygulamalı örnekler ortaya koyar. Yani Kur'an anayasa konumunda, sünnet ise onu açıklayıp yorumlayan kanun ve yönetmenlikler pozisyonundadır. Hevasından konuşmayan ve masum olan Peygamber'den gelen bir hadisin Sahîh olduğu kanaatine varan her Müslüman, hadisin konusu ister akide olsun, ister amel olsunonun içeriğine inanır, inanmasıda gerekir. Bu konudaki ihtilaf ise, İslama giren herkesin inanması istenen ve inkâr edenin kâfir olacağına hükmedilen inanç esaslarının neler olduğu hakkındadır. Çünkü böylesi esasları, Kur'an ve mütevatir sünnet gibi, delaletleri kat'i olan, te'vil götürmeyen, kesin bir şekilde sabit olmuş bir nass ile tespit edilmesi gerekir. Bundan dolayı Ehl-i sünnetin çoğunluğu, her ne kadar Mûtezile, Hariciler ve diğer fırkaların, sahabe ve onlara güzellikle tâbi olanların yönteminden ayrıldıklarına ve bid'atlere düştüklerine hükmetmişlerse de, Ehl-i sünnet tarafından Sahîh hadislerle tespit

[378] Ali Toksarı, **Teşri Değer Açısından Sünnetin Konumu**, Bilimname,28/15.

edilmiş akide ile ilgili bazı konuları inkâr etmelerine rağmen bu fırkaları tekfir etmemişlerdir.[379]

Hadislerin ya da sünnetin teşrii değeri ile ilgili meselenin diğer bir boyutu da sünnetin ya da bunun müradifi anlmında hadisin kaynağının ne olduğu meselesidir. Yani Peygamber'imizin Kur'an dışında kendi söz ve uygulamalarını ortaya koyarken başvurduğu bilgi kaynağı ne idi? Bu bilgi kaynaklarının neler olduğu konusunda Kur'an'da ve sünnette açık ve net bilgiler bulunmakta mıydı?

Hz. Peygamber'in sünnetini ortaya koymada başvurduğu kaynaklar konusunda şimdiye kadar ileri sürülen görüşleri şöyle sıralayabiliriz:

a) Sünnet de Kuran gibi Vahy mahsulüdür.

b) Sünnet vahy yanında Hz. Peygamberin içtihadının da ürünüdür.

c) Sünnet Peygamber'in kendi çevresinden elde ettiği bilgi birikiminin akıl ve tecrübesinin ve bunlara dayanarak kuranı yorumlamasının bir ürünüdür.

Bu görüşler içinde en fazla tartışılan ve bugüne kadar en fazla kabul gören birinci görüş olmuştur. Hatta sünnetin bilgi kaynakları ile ilgili tartışmaların neredeyse tamamı bu birinci görüş çevresinde yoğunlaşmıştır.[380] Günümüzde de hadisin teşri değeri ile ilgili yapılan tartışmaların büyük kısmı onun vahy mahsulü olup olmaması noktasında düğümlenmektedir. Hz. Peygamber'in sünnetinin teşri değeri üzerindeki tartışmaların tarihi kökenlerini ilk devirlerde de görmek mümkündür. Daha H.II. asırdan itibaren bazı grupların Hz. Peygamber'in vahy alması dışındaki söz, fiil ve davranışlarının değeri konusundaki tartışmaları dikkat çekicidir. Fakat o dönemde böyle bir bakış açısının yaygın olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Zira son derece marjinal olan bu görüşler etkili olamamış, bir uç görüş olarak tarihteki yerini almıştır. Bu dönemde hadisin değeriyle ilgili yapılan tartışmalar konusunda elimizde tarihi döküman olarak imam Şâfi'nin *el-Umm* adlı eserinin "Cimau'l-İlm" bölümü ve bazı rivayetler bulunmaktadır. İmam-ı

[379] Yusuf el-Kardavi, **Sünneti Anlamada Yöntem**, Bünyamin Erul (Çev.), Nida Yayıncılık, İstanbul 2014,78-79.
[380] Hayri Kırbaşoğlu**, İslam düşüncesinde Sünnet**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013, 216.

Şâfii, mezkûr eserde bazı gruplarla yaptığı tartışmaları anlatırken "haberleri külliyen reddeden taifenin görüşleri babı altında iki gruptan söz etmektedir. Bu gruplardan "Hadisleri toptan reddedenler" ve "Kur'an'i bir temeli olan hadisleri kabul edenler" şeklinde bahsetmektedir.[381]

Hadisleri inkâr ya da onun teşriideki değerini ıskat kabilindeki söylemlere tepki anlamındaki rivayetlerin izlerini H.III. asır hadis mecmualarında yer alan rivayetlerde görmek mümkündür. Gerek eş-Şâfii öncesi yapılan tartışmaların, gerekse eş-Şâfinin yaşadığı H.II. asırda bahsettiği tartışmaların rivayetlere yansıdığı ve bunlara hadis müdafileri olan hadisçiler tarafından H.III. asırda oluşturulan hadis mecmualarından yer verildiği görülmektedir. Bu hadislerdeki ana tema güçlü bir otoriteye sahip olan Hz. Peygamber'in dilinden hadis inkârcılarına cevap vermektir. "Erike" hadisi diye meşhur olan rivayeti örnek olarak zikredebiliriz.[382]

Çalışmamazın bu kısmında biraz önce bahsettiğimiz Erike hadisini inceleyeceğiz. Bu rivayetler *Kütüb-i Sitte*'den Tirmizî ve İbn Mâcede geçmektedir.

4.1. Hadis İnkârcılığı Erike Hadisi

Bu konuyla ilgili İbn Mâce'de üç tane rivayet geçmektedir. İbn Mâce bu hadisleri "بَابُ تَعْظِيمِ حَدِيثِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَالتَّغْلِيظِ عَلَى مَنْ عَارَضَهُ Resûlullah'ın hadisine tazim ve ona muarız olanı tehdid babı" başlığı altında vermektedir. İbn Mâce bu başlık altında onbir tane rivayet zikretmektedir ancak bunlardan üçü erike hadisi diye meşhur olmuş hadislerdendir.

Birinci hadis:

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ الْحُبَابِ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ صَالِحٍ قَالَ: حَدَّثَنِي الْحَسَنُ بْنُ جَابِرٍ، عَنِ الْمِقْدَامِ بْنِ معْدِ يكَرِبَ الْكِنْدِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " يُوشِكُ الرَّجُلُ مُتَّكِئًا عَلَى أَرِيكَتِهِ، يُحَدَّثُ بِحَدِيثٍ مِنْ حَدِيثِي، فَيَقُولُ: بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ كِتَابُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، فَمَا وَجَدْنَا فِيهِ مِنْ حَلَالٍ اسْتَحْلَلْنَاهُ، وَمَا وَجَدْنَا فِيهِ مِنْ حَرَامٍ حَرَّمْنَاهُ، أَلَا وَإِنَّ مَا حَرَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلُ مَا حَرَّمَ اللَّهُ "[383]

[381] İmamı Şafi, **Kitabu'l-ümm**, Daru'l-vefa, Mısır 2001, IX, 5-19.
[382] Musa Bağcı, **age**,184.
[383] İbn Mâce, **Mukaddime**,2, I/49.

Mikdam b. Ma'dîkerib el-Kindî'den rivayet edildiğine göre Resûlullah buyurdular ki: Süslü tahtına -koltuğuna- yaslanmış adama, benim hadislerimden birisi okunur da o vaziyetini hiç bozmadan "Bizlerle sizler arasında Allah Teâlâ'nın Kitabı vardır. Ondan bulduğumuz helâl şeyleri, helâl sayıyoruz, haram olarak bulduğumuz şeyleri de haram kabul ediyoruz." diyebilme zamanı yaklaşmıştır. Sizleri ikaz ediyorum! Resûlullah'ın haram kıldığı şeyler Allah Teâlâ'nın haram kıldığı şeyler gibidir.

Hadisin baş kısmı hadisi dinleme âdabına riâyet etmemeği kınıyor. Hadisi dinliyenin edebli, saygılı, inançlı bir tarzda ve kendine bir çekidüzen vermek suretiyle dinlemesinin lüzumuna işaret ediyor. Hadisin son kısmı da dînî kaynak olması bakımından hadislerin ayetler hükmünde olduğunu, mü'minlerin dikkatini çekerek bildiriyor. Çünkü gerek ayetleri ve gerekse hadisleri tebliğ eden, Peygamber'dir. Hepsini O'ndan alıyoruz. Hakikatte ise Resûlullah'ın tebliğ ettiği hükümlerin hepsi ilâhidir. Şâri Hakiki Allah Taâlâ'dır.[384]

Hadisin son kısmı için Hattâbî diyor ki: Kur'an-ı Kerim'de bulunmayan meselelerde Rasulullah'ın sünnet-i seniyyesine muhalefet etmenin tehlikesi bu hadis'te belirtiliyor, gerekli ikaz yapılıyor. Haricîler ve Râfızîler, Kur'an'ın zâhirîni tutup onun beyanı mahiyetindeki sünneti terk ettiler. Bu yüzden şaşırıp dalalete düştüler. Hattâbî, sözlerine devamla diyor ki: Bir Sahîh hadise rastlandığı zaman, onu kitaba arz etmenin gereği yoktur. Hadis Kur'an'a arz edilmeden tek başına hüccettir. Kur'an'da bulunmayan bir hüküm ifade eder gerekçesiyle red edilemeyecektir. Çünkü sabit olan hadis'in kendi başına hüccet olduğu bu hadisi şeriften anlaşılıyor. Hattâbî bu açıklamaların devamında "size bir hadis geldiğinde onu Kur'ana arzedin, uygunsa alın" hadisinin batıl ve uydurma olduğunu ifade etmektedir.[385]

İkinci Hadis:

حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ الْجَهْضَمِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ فِي بَيْتِهِ، أَنَا سَأَلْتُهُ، عَنْ سَالِمٍ أَبِي النَّضْرِ، ثُمَّ مَرَّ فِي الْحَدِيثِ قَالَ: أَوْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " لَا

[384] Haydar Hatipoğlu, **age**,26.
[385] Raid b.Ebi Ulfe, **age**, 59.

أُلْفِيَنَّ أَحَدَكُمْ مُتَّكِئًا عَلَى أَرِيكَتِهِ، يَأْتِيهِ الْأَمْرُ مِمَّا أَمَرْتُ بِهِ، أَوْ نَهَيْتُ عَنْهُ، فَيَقُولُ: لَا أَدْرِي، مَا وَجَدْنَا فِي كِتَابِ اللَّهِ اتَّبَعْنَاهُ "[386]

Ebu Râfî'den rivayet edildiğine göre Resûlullah şöyle buyurdular: "Herhangi birinizi tahtına, koltuğuna yaslanmış olup benim emrettiğim veya yasakladığım bir husus ona intikal edince, bilemem biz Kitabullah'da ne bulduksa ona tâbi olduk, şeklinde açıklama yaparken bulmayayım "Sindi hadisin baş kısmıyla alakalı olarak şunları söyler: Rasulullah buradaki hal üzere olmaktan müminleri sakındırmakta, onları bu halden nehyetmektedir. Rasulullah'ın emrettiği veya nehyettiği herhangi bir iş derken sınırlandırma olmayan mutlak bir ifade kullanılmıştır.[387]

Üçüncü Hadis:

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْمُنْذِرِ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْفُضَيْلِ قَالَ: حَدَّثَنَا الْمَقْبُرِيُّ، عَنْ جَدِّهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: " لَا أَعْرِفَنَّ مَا يُحَدَّثُ أَحَدُكُمْ عَنِّي الْحَدِيثَ وَهُوَ مُتَّكِئٌ عَلَى أَرِيكَتِهِ، فَيَقُولُ: اقْرَأْ قُرْآنًا، مَا قِيلَ مِنْ قَوْلٍ حَسَنٍ فَأَنَا قُلْتُهُ "[388]

Ebû Hüreyre'den: Resûlullah'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Kıraat olunan hadisimi, koltuğuna yaslanmış olarak her hangi birinizin dinlemesini, sonra da hadisi bırak, Kur'an'dan bir şeyler oku, dediğini katiyen bilmeyeyim. Söylenen o güzel sözü ben söyledim

Bu son cümle Peygamber'in sözünün devamıdır. Saygısız şahsın söylediklerinin şiddetle reddi için kullanılmıştır. Burada da sünnet-i seniyye'ye karşı gösterilmesi gerekli saygının önemi ve başka türlü davranmanın Peygamber'in nasıl bir azarına maruz kalmayı mucip olduğu açıkça belirtiliyor.(Birinizin şöyle yaptığını bilmeyeyim) sözü anlayanlar için büyük bir ihtardır.[389]

Yukarıda verdiğimiz şekliyle üç rivayet de birbirine yakın ifadelerle aynı manaya gelecek şekilde zikredilmiştir. Hadislerden çıkan ortak sonuç şudur: Bu bâbdaki hadisler Peygamber'imizin hadislerini yüceltip, onlara kendi görüş ve

[386] İbn Mâce, **Mukaddime**, 2, I/50.
[387] Raid b.Ebi Ulfe, **age**, 59.
[388] İbn Mâce, **Mukaddime**,2, I/50.
[389] Haydar Hatipoğlu, **age**. s31.

hevesine göre itirazda bulunmanın sakıncalarını beyan eder. Yine hadislerin kendi başlarına, Kurana arz edilmeden hüccet değerinin olduğu ifade edilir.[390]

Yukarıda İbn Mâce'den erike hadisi diye meşhur olmuş üç rivayet zikrettik. Bu üç hadisin yanında Tirmizî'nin de Kitabu'l-ilm'inde konuyla iki rivayet geçmektedir. Tirmizî bu rivayetleri بَابُ مَا نُهِيَ عَنْهُ أَنْ يُقَالَ عِنْدَ حَدِيثِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ"Peygamber'in hadisi kendisine okunduğunda onu nehyedenin babı" şeklinde geçmektedir.

Birinci hadis:

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ المُنْكَدِرِ، وَسَالِمٍ أَبِي النَّضْرِ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ أَبِي رَافِعٍ، وَغَيْرِهِ رَفَعَهُ قَالَ: " لَا أُلْفِيَنَّ أَحَدَكُمْ مُتَّكِئًا عَلَى أَرِيكَتِهِ يَأْتِيهِ أَمْرٌ مِمَّا أَمَرْتُ بِهِ أَوْ نَهَيْتُ عَنْهُ، فَيَقُولُ: لَا أَدْرِي، مَا وَجَدْنَا فِي كِتَابِ اللَّهِ اتَّبَعْنَاهُ ": «هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ» وَرَوَى بَعْضُهُمْ هَذَا الْحَدِيثَ عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ ابْنِ المُنْكَدِرِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُرْسَلًا. وَعَنْ سَالِمٍ أَبِي النَّضْرِ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. " وَكَانَ ابْنُ عُيَيْنَةَ إِذَا رَوَى هَذَا الحَدِيثَ عَلَى الِانْفِرَادِ بَيَّنَ حَدِيثَ مُحَمَّدِ بْنِ المُنْكَدِرِ مِنْ حَدِيثِ سَالِمٍ أَبِي النَّضْرِ، وَإِذَا جَمَعَهُمَا رَوَى هَكَذَا، وَأَبُو رَافِعٍ مَوْلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اسْمُهُ: أَسْلَمُ "[391]

Ebû Rafî'den rivâyete göre, -başkaları bu hadisi merfu olarak rivâyet ettiler- şöyle demiştir: "Dikkat edin! Sizden birinizi; emrettiğim veya yasakladığım konulardan birisi kendisine ulaşınca koltuğuna yaslanmış durumda iken, bilmiyorum Allah'ın kitabında ne bulursak ona uyarız (hadisleri tanımayız derken) bulmayayım." Tirmizî: Bu hadis hasendir. Bazıları bu hadisi Sûfyân'dan ve İbn'ül Münkedir'den mürsel olarak Sâlim b. Ebî'n Nadr vasıtasıyla Ubeydullah b. ebû Rafî'den ve babasından rivâyet etmişlerdir. Sûfyân b. Uyeyne bu hadisi tek olarak rivâyet ettiği zaman Muhammed b. Münkedir'in rivâyetiyle Sâlim b. Ebû'n Nadr'ın rivâyetini birbirinden ayırırdı. Bir arada rivâyet ettiğinde de böylece iki senedi birleştirerek rivâyet ederdi. Ebû Rafî, Peygamber'in azâd ettiği kölelerdendir ve ismi Elsem'dir.

Hadiste geçen "لَا أُلْفِيَنَّ" ibaresi nunu te'kidle kullanılmıştır. Merhametle karışık bir şekilde seni bu vaziyette görmeyeyim manası vardır." مَا وَجَدْنَا فِي كِتَابِ اللَّهِ اتَّبَعْنَاهُ"

[390] Safa el-Adevi, **age**, 24.
[391] Tirmîzî, **İlim**,10,IV/398.

ibaresi ile yani biz Kur'an'da bulursak ona ittiba ederiz onda bulamadığımızla amel etmeyiz. Bu emir de olsa yasak da olsa kitapta bulamazsak ona uymayız manası vardır. Hadislere bu şekilde itiraz etmek câiz değildir.[392] Çünkü ona itiraz edenlere Allah, şu ayetlerle itiraz eder "Allah Resulu size neyi emretti ise onu alın neyi yasakladı ise ondan sakının"[393] ve "O kendi hevasından konuşmaz"[394] Dârimî Yahyâ İbn Kesir'den rivayetle dedi ki: Cebrail Kur'an'ı indirdiği gibi sünneti de indiriyordu.[395]

İkinci Hadis:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ الحَسَنِ بْنِ جَابِرٍ اللَّخْمِيِّ، عَنْ المِقْدَامِ بْنِ مَعْدِي كَرِبَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " أَلَا هَلْ عَسَى رَجُلٌ يَبْلُغُهُ الحَدِيثُ عَنِّي وَهُوَ مُتَّكِئٌ عَلَى أَرِيكَتِهِ، فَيَقُولُ: بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ كِتَابُ اللَّهِ، فَمَا وَجَدْنَا فِيهِ حَلَالًا اسْتَحْلَلْنَاهُ. وَمَا وَجَدْنَا فِيهِ حَرَامًا حَرَّمْنَاهُ، وَإِنَّ مَا حَرَّمَ رَسُولُ اللَّهِ كَمَا حَرَّمَ اللَّهُ ": «هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ مِنْ هَذَا الوَجْهِ»[396]

Mıkdam b. Ma’dikerib’den rivâyete göre, Rasûlullah şöyle buyurdu: “Dikkat edin! Sizden biriniz koltuğuna kurulduğu halde benden bir hadis kendisine ulaşacak ta o kimse şöyle diyecek: Bizimle sizin aranızda Allah’ın kitabı var. Bu kitapla neyi helal olarak bulursak onu helal sayar haram olan hususları da haram kabul ederiz. Gerçekten Allah Rasûlü'nün haram kıldığı bir şey Allah’ın haram kıldığı gibidir. Tirmizî: Bu hadis bu şekliyle hasen gariptir.

Bu bölümdeki rivayetlerin sıhhat değeri ile ilgili uzun uzun tartışmalar yapılmıştır. Erike hadislerini sıhhatli olarak kabullenenler varsa da sıhhatine hükmetmeyenler de az değildir. Biz bu tartışmalara çok girmeden bu bölümdeki rivayetlerin şerhlerinden hareketle şu genel sonuçları söyleyebiliriz: Peygamberimiz kendi hadislerini reddedecek insanların varlığına işaret etmiştir. Hadisi reddeden insanların koltuklarına sırtlarını yaslayarak rahat bir şekilde bunu ifade edeceklerini söyleyerek çokta bu işin ehli olmayacaklarına dair ipuçlarıyla bu hadis ifade edilmiştir. Peygamberimiz Allahın haram kıldığı ile kendisinin haram kılması

[392] Mubarekfûri, **age**, 425.
[393] Haşr,59/7.
[394] Necm,53/3.
[395] Darimi, **Mukaddime**, 49.
[396] Tirmîzî, **Ebvabı İlim**,10, IV/399.

arasında fark olmadığını ifade etmiştir. Sünnetin teşri değerini Kuran'ın teşri değeri ile bir tutmuştur. Hadislerde Kuranda olmayan bir hüküm varsa onu Kuran'a arz etmeye gerek yoktur. Sahîh hadis kendi başına hüccettir.

Erike hadisinin hadis tarihine olan etkisini görmek için kaynaklara baktığımızda şöyle bir tabloyla karşılaşırız: Hatîb bu rivayetleri "amel etmenin gerekliliği konusunda sünnetin vahy ile eşit olması" babında zikreder.[397] Kâsimî *Kavaidu't-tahdîsde* bu rivayetleri "Hadisin vahyden olması ile ilgili rivayet edilenler" şeklindeki bir başlıkta incelemiştir. Müellif bu rivayetleri verdikten sonra Hassan b. Atiyye'den "Cebrail Rasulullah'a ayetleri nasıl indiriyorsa sünneti de öyle indiriyordu" ve Mekhûl'den "Allah bana Kur'an'ı ve hikmetten onun benzerini verdi" hadisini zikretmiştir. Yani müellif erike hadisi ile başladığı bu bölüme hadislerin de vahy gibi değere sahip olduğunu ifade edecek rivayetlerle devam etmiştir.[398] Bu kaynaklarda kullanılan başlıklar ve altında geçen rivayetler müelliflerin bu konudaki görüşlerini açıkça ortaya koymaktadır.

İmamı Şâfi de *Kitabu'l-umm'de* konuyla ilgili şunları söyler: Allah Resulu Kur'anla beraber bir yol tutmuştur. Peygamberin tuttuğu bu yolda Kuran'ın dışında, Kuranla aynı olmayan hükümler vardır. Bunların hepsine uymayı Allah bize gerekli kılmıştır. İmam Şâfi bu açıklamalardan sonra ifadelerine delil mahiyetinde erike hadisini zikretmiştir. [399]

Bu rivayetlerde sünnete verilen bu teşrii değeri birbirinin aynısı olmayan Kuran ve sünneti, İslam dinini meydana getiren, et ve tırnak gibi birbirinden ayrılması mümkün olmayan bir bütünün iki parçası haline getirmiştir. İslam dininin, kültür ve medeniyetinin olduğu kadar Müslüman kimliğinin de iki temelinden biri olan sünnet, kısaca Kuran'ın Hz. Peygamber tarafından yapılmış evrensel yorumu diye tanımlanmıştır. Başlangıçtan günümüze kadar İslam toplumlarında meşruiyetin kaynağı daima kitap ve sünnet olagelmiştir. Düşünceler, teşebbüsler, kurumlar ve

[397] Hatîb, **el-Kifâye**,8
[398] Kâsimî, **age**, 81,82.
[399] İmam Şafi, **age**, I,40.

yorumlar sürekli bu iki temel kaynaktan onay almak zorunluluğu içinde olmuşlardır.[400]

Erike hadisi sünnetin teşri değerini ortaya koymasıyla beraber hadisi reddedenlere karşı uyarıda bulunduğu için tarih içinde hadisleri çeşitli nedenlerden dolayı zayıf ya da mevzu görüp kabul etmeyen görüşlere karşı kuvvetli bir savunma aracı olmuştur. Örneğin Tirmizî'nin şerhi *Tuhfetü'l-Ahvezî'de* ilgili hadisin şerhi yapılırken şârih şunları ifade eder: Bu hadis Peygamber'imzin nübüvvetinin bir delilidir. Çünkü onun önceden bahsettiği bu hadise gerçekleşmiştir. Hindistan'ın Pencap bölgesinden bir adam çıkıp kendini Kur'an ehli diye isimlendirmiştir. Hâlbuki onunla ehli Kur'an arasında bariz fark vardır. Bilakis o ilhâd ehlidir. Kendisi daha önce salih bir insandı, daha sonra şeytan onu kandırıp yoldan çıkardı ve sıratı müstakimden uzaklaştı. Bir Müslümanın söylemeyeceği şeyler söyledi o kadar ileri gitti ki nebevi hadisleri ısrarla ve açık bir şekilde reddetti. Hadislerin hepsinin Allaha iftira şeklinde uydurulmuş sözler olduğunu, Kur'anla amel edilip bunlardan uzak durulması gerektiğini söyledi. Eğer hadis mütevatir ve sahîh olsa bile kuranda olmayan bir uygulamadan bahsediyorsa reddedilir, Allahın indirdikleri ile hükmetmeyenler kâfirlerin ta kendileridir hükmünün kapsamına dâhildir, dedi. Bunların dışında küfrü gerektirecek birçok söz söyledi, cahillerden çokları ona uydu ve onun imam yaptılar. Günümüz âlimleri onun İslam dairesinden çıkıp kâfir ve mülhîd olduğuna fetva verdi.[401]

5. ER-RİHLE Fİ TALEBİ'L-HADİS

Sözlükte "yola koyulmak; bir şeyin sırtına binmek" anlamlarındaki rahl kökünden türeyen rihle kelimesi, terim olarak "hadis öğrenmek (talebü'l-hadis) ve râvi hakkında bilgi edinmek için seyahate çıkma" mânasında er-rihle fî talebi'l-hadis şeklinde kullanılır. Bu yolculuğa çıkan kimseye râhil, bu maksatla çok yolculuk yapanlara rahhâle, ruhle, cevvâle, tavvâfü'l-ekâlîm denir. Rihle muhaddislerle

[400] Saffet Sancaklı, **Sünneti doğru anlamak**, Medipres Yayıncılık, Malatya 2012,108.
[401] Mübârekfûrî, **age**, 425.

görüşmek, mevcut rivayetleri derlemek ve hadisle ilgili bilgilere ulaşmak amacıyla yolculuk yapmayı da ifade eder.[402]

İslam dininin nas temelli bir din olması, bu nasların öğrenilmesi, öğretilmesi ve muhafaza edilmesi gibi konularda müntesiplerine büyük bir hamiyet ve gayret alanı açmıştır. Kur'an temelli naslarda direk peygamber yönlendirmesi ile Kuran ayetlerini kayıt altına alıp onu muhafaza eden Müslümanlar bu nasların sübûtu ve katiyeti konusunda şüphe ve tereddüde mahal bırakmamışlardır.

Dini nasların bir başka kaynağını oluşturan sünnet verileri, diğer bir deyişle hadisler, Kur'an nassları gibi olmasa da, erken dönemlerden itibaren o günlerin imkânları ve bilimsel anlayış ve geleneklerine göre, örneğin tarihi rivâyetlerle karşılaştırıldığında oldukça sağlam, orijinal yol ve yöntemlerle korunmuş ve aktarılmıştır. Bununla birlikte hadis; İslam kültür geleneğinde kaynağının farklılığı, çokluğu, kaynağından veya kaynaklarından sadır olduğu anda kayıt altına alınmamış olması, nakli ve kullanımı anında orijinal metninin çoğu kez maksut olmayıp mananın bilinmesiyle yetinilmiş olması ve benzeri nedenlerle sünnet kaynaklı nass ve rivâyetler geneli itibarıyla Kur'annassı gibi sağlam görülmemiştir. Sübûtu, sıhhati ve tespiti itibarıyla Kur'an naslarından farklı yönleri bulunmakla birlikte, sahîhliği ispatlanabilen sünnet verileri yani sahîh hadisler, en az Kur'an nasları kadar muteber addedilmiştir.

Müslümanlar üzerinde etkisi ve bağlayıcılığı olmakla birlikte hadislerin ekserisinin sübûtu sübjektiftir. Bu nedenle de kötü niyetli insanların emellerine ulaşmada kullandıkları istismar kapısını oluşturmuştur. Bunun doğal sonucu olarak hadis kullanımında sağlamcılık, hadis kullanacak olan Müslümanların takip ettikleri ilmî usul ve gelenek haline gelmiştir. İşte bu sağlamcı mantık ve metodun hadis ilimlerinde ve hadis tarihinde farklı bir tezahür şekli de er-rihle fi talebi'l-ilmdir. Hadis öğrenmek için başka memleketlere gitme, farklı kaynaklara ulaşma faaliyeti hadiste tesebbüt çabalarının göstergelerinden biri, bir hadisi değişik kaynaklardan elde etme, farklı rivâyet ve varyantlarını derleme çabalarının varlığıdır. Hadisçi âlimler bir rivâyeti elde etmek veya bilinen bir rivâyetin farklı ve az bilinen

[402] İbrahim Hatipoğlu, **Rihle, TDV İslam Ansiklopedisi**, T D V. Yayınları, Ankara,35/106.

kaynaklarına ulaşabilmek veya onu daha çok kaynaktan izni alarak rivâyet edebilmek için yoğun ve takdire şayan çabalar sergilemişlerdir. Hadis toplama gayretlerini "ilim talebi uğrunda yolculuk" olarak niteleyen hadisçiler, kendi muhitlerinin hadis şeyhi veya şeyhleriyle yetinmemişlerdir.[403]

Râvîler - rivayette muhitin te'siriyle yapılan teferrüdün karşısında- hadisleri ne sadece kendi hemşerilerinden almakla yetiniyorlardı, ne de kendi şehirlerine uzak olsun yakın olsun, sadece Medine'den hadis almakla kalıyorlardı. Talebu'l-hadis için en uzak beldelere seyahatler yapmak onların en sevdiği bir şeydi; bu aşk sebebiyledir ki, ilk râvîler kafilesinin ağzından doğrudan hadis alabilmişlerdi." Doğrudan doğruya ve telkin yoluyla kazanılacak melekeler, daha kuvvetli ve sağlamdır" şeklindeki inançları bu ideal sayesinde gerçekleşmiştir.[404]

Aslında Hz. Peygamber hayatta iken ona Arap Yarımada'sını çeşitli bölgelerinde oturan kabilelerden gerek ferdi olarak gerekse heyetler halinde insanların geldiklerini tarihi vesikalardan öğreniyoruz. Şu var ki Hz. Peygamber hayatta iken yapılan bu yolculuklar İslam'ı kabul etmek ve Müslümanlığın prensiplerini öğrenmek gibi genel bir mahiyet arz ediyordu. Uzak yerlerden gelenlerin gayesi sadece hadis öğrenmek değildi. Bu arada dolaylı olarak hadislerden nasiplerini almış oluyorlardı. Ashabın yaptığı yolculuğun mahiyeti biraz değişikti. Onların yolculukları Hz. Peygamber hayatta iken ondan bizzat işittikleri ve fakat hafızalarının yanılmalarından dolayı şüphelendikleri hadisleri bilen öbür arkadaşlarıyla karşılaştırıp kontrol etmek veya duymadıkları bir hadisi haber alıp, onu ilk işitenden öğrenmek arzusundan ileri geliyordu.[405]

İslam'ın bidayetinden itibaren fetihlerin çoğalması ve birçok ülkenin İslam devleti hudutları içine girmesi, sahabenin, İslam beşiği olan Mekke ve Medine'den ayrılmalarına ve çeşitli ülkelere dağılarak oralarda yerleşmelerine yol açmıştır. Bu sahabelerden her birinin kendisine has ilmi bir şahsiyeti vardı ve her birinin bulundukları yerlerde teessüs eden medreseler üzerindeki fonksiyonları da birbirinden farklı idi. Bunun başlıca sebebi, bütün sahâbîlerin Hz.Peygamber'in söz

[403] Habil Nazlıgül, **Sebep ve Sonuçlarıyla Hadis Yolculukları**, Hikmet Yurdu,6/15.
[404] Subhi es-Salih, **age**, 38.
[405] Ali Yardım**, age**, 152.

ve fiillerini yahut dine taalluk eden bütün meseleleri aynı derecede bilmemeleri idi. Bu sahabeler arasında Hz. Peygamber hayatta kaldığı müddetçe onun yanından ayrılmayanlar, bir başka ifade ile onunla sohbeti uzun olanlar bulunduğu gibi yanında az kalanlar yahut sohbeti kısa sürenlerde vardı. Bu tâbii olarak Hz. Peygamber'e ait söz ve fillerden, bir sahabenin bildiğini diğer bir sahabenin bilmemesi neticesini doğurmuştu. Bu ise tâbii olarak şu neticeyi ortaya koyar: Bir sahabi hangi ülkeye göç edip yerleşmişse, o ülkede yalnız o sahabi tarafından bilinen ve rivayet edilen hadisler tanınmış, fakat o ülkeye uğramayan sahâbîlerin hadisleri orada mechûl kalmıştır.[406]İşte hadis ehli sahâbîlerin bu şekilde farklı şehirlere gidip yerleşmeleri, onların ilmindeki hadislerin de kendileriyle beraber gitmesine sebep olmuştur. Bu hadislerin talipleri olan râvîler de onlardan hadisleri almak için uzun seyahatler yapmak zorunda kalmışlardır. Tek bir hadis için dahi olsa sahabe arasında görülen bu türlü seyahatler, tâbiûn neslinin yetişmesinden sonra şüphesiz daha çok artmıştır ve hadisle meşgul olan birçok tâbii ilk kaynak olan ve muhtelif ülkelere dağılmış olan sahâbîleri teker teker ziyaret ederek onların Hz. Peygamber'den işitip rivayet ettikleri hadisleri toplamaya başlamıştır.[407]

Râvîlerin türlü türlü zahmet ve sıkıntılara katlanarak o günün şartlarında bu uzun yolculuklara, büyük bir zevk ve iştiyakla göğüs germelerinin en büyük amillerinden birisi, şüphesiz ki Peygamber'imizin, ilim talep etmenin fazileti ve bu yolda mücadele edenin karşılaşacağı suhuletlerle ilgili rivayetleridir. Özellikle çalışma alanımız olan *Kütüb-i Sitte*nin Kitabu'l-ilim bölümlerinde bu konudaki rivayetlere özel bâblar açılmış ve Peygamber'imizin bu anlamdaki teşvikleri ifade edilmiştir.

Hz. Peygamber'in teşviki sayesinde yapılan bu seyahatler, bir taraftan hadisin daha geniş ülkelere yayılmasını sağladığı gibi, diğer taraftan bir hadis metninin değişik rivayet şekillerinin de ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Zira bir hadisçi bazen yaşadığı şehirde kendi şeyhinden işittiği bir hadisi, bir başka yerde ve bir başka şeyhten daha değişik bir şekilde işitmiş olabiliyordu. Bu ise, bir taraftan hadisçiler arasında hadisle ilgili müzakere kapısını açarken, bir taraftan da "felan

[406] Koçyiğit, **Hadis Tarihi**, 97-98.
[407] Bağcı, **age**, 104.

kimse hadisi bu şekilde rivayet etti; felan kimse şu şekil...." ifadesinin tâbi bir neticesi olarak isnâd fikrinin yerleşip gelişmesinde başlıca amillerden birisi olmuştur.[408] Hadis yolculukları ile ilgili "er-Rihle fi talebi'l-hadîs" isimli müstakil bir eser yazan Hatîb el-Bağdâdî bu meseleyi ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Müellif bu eserinde hadis yolculuklarının amaçlarını şu maddeler altında izah etmiştir:

1-Hadis tahsili

2-Hadislerin kaynaklarını ortaya koymak

3-Âli isnâda ulaşma gayreti

4-Râvîlerin hallerini araştırma

5-Hadis nakdi konusunda âlimlerle müzakere

Hatip el-Bağdâdî bu beş maddeyi genişçe izah ettikten sonra hadis yolculuklarından hâsıl olan neticeleri de şu maddelerle açıklar:

1-İlmi bir çevreyi mekân edinme

2-İlmin yayılması

3-Genel kültürün artması

4-Kişide kemalât ve fazîletin artması

5-Yeni ve hâlis iyilikler yapmış olmak[409]

Buraya kadar er-rihle fi talebi'l-ilim başlığı ile ilgili genel bilgiler sunduk. Bundan sonraki bölümde Buhârî'de geçen ilgili bölümdeki hadisi ele alacağız.

5.1. İlim Talebi İçin Yola Çıkma

[408] Koçyiğit, **Hadis Tarihi**, 102.
[409]Bk. Hatîb el- Bağdâdî, **er-Rihletu fi Talebi'l-Hadis**, Daru'l -Kitabu'l-İlmiye, Beyrut 1975, 18-28.

Buhârî bu konuyla ilgili rivayeti بَابُ الخُرُوجِ فِي طَلَبِ العِلْمِ "İlim talebi için yola çıkma babı" şeklindeki bab başlığında verir. Aynî der ki: Bu başlık ilim talebi için çıkmanın izahını yapar. Çıkma kelimesinin burada sınırlandırılmayıp mutlak bir şekilde kullanılmasının sebebi bu çıkmanın kara ve deniz yoluyla yapılabilecek yolculukları kapsamasından dolayıdır. Bu bab bir önceki bab ile uygunluğu şu şekildedir: Bir önceki bâbda İbn Abbas merkebine binip Rasullullah'a yönelmiş ve onun yanına varıp ondan hadis rivayet etmişti, bu faaliyet aslında ilim talebi manasındadır. Buradaki çıkma manası da ilim içindir.[410]

Konuyla ilgili rivayet:

وَرَحَلَ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ، إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أُنَيْسٍ، فِي حَدِيثٍ وَاحِدٍ

حَدَّثَنَا أَبُو القَاسِمِ خَالِدُ بْنُ خَلِيٍّ قَاضِي حِمْصَ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَرْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الأَوْزَاعِيُّ، أَخْبَرَنَا الزُّهْرِيُّ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ تَمَارَى هُوَ وَالحُرُّ بْنُ قَيْسِ بْنِ حِصْنٍ الفَزَارِيُّ فِي صَاحِبِ مُوسَى، فَمَرَّ بِهِمَا أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ، فَدَعَاهُ ابْنُ عَبَّاسٍ فَقَالَ: إِنِّي تَمَارَيْتُ أَنَا وَصَاحِبِي هَذَا فِي صَاحِبِ مُوسَى الَّذِي سَأَلَ السَّبِيلَ إِلَى لُقِيِّهِ، هَلْ سَمِعْتَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَذْكُرُ شَأْنَهُ؟ فَقَالَ أُبَيٌّ: نَعَمْ، سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَذْكُرُ شَأْنَهُ يَقُولُ: " بَيْنَمَا مُوسَى فِي مَلَإٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، إِذْ جَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ: أَتَعْلَمُ أَحَدًا أَعْلَمَ مِنْكَ؟ قَالَ مُوسَى: لاَ، فَأَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى مُوسَى: بَلَى، عَبْدُنَا خَضِرٌ، فَسَأَلَ السَّبِيلَ إِلَى لُقِيِّهِ، فَجَعَلَ اللَّهُ لَهُ الحُوتَ آيَةً، وَقِيلَ لَهُ: إِذَا فَقَدْتَ الحُوتَ فَارْجِعْ، فَإِنَّكَ سَتَلْقَاهُ، فَكَانَ مُوسَى صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ يَتَّبِعُ أَثَرَ الحُوتِ فِي البَحْرِ، فَقَالَ فَتَى مُوسَى لِمُوسَى: (أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الحُوتَ وَمَا أَنْسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ)، قَالَ مُوسَى: (ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِي فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا)، فَوَجَدَا خَضِرًا، فَكَانَ مِنْ شَأْنِهِمَا مَا قَصَّ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ "[411]

Câbir ibn Abdillah, Abdullah ibn Uneys'ten bir tek hadisi işitebilmek için bir aylık yola gitti

İbn Abbâs bir defa Hurr ibn Kays ibn Hısn el-Fezârî ile Musa'nın arkadaşı hakkında çekişmiştir. Derken onların yanına Ubeyy ibn Kâ'b uğradı, İbn Abbâs onu çağırıp: Ben şu arkadaşımla, Mûsâ'nın buluşmak için yol aramış olduğu arkadaşı hakkında çekiştim. Sen Rasûlullah'tan onun hâlini zikrederken işittin mi? dedi. Ubeyy şöyle dedi: Evet, ben Peygamber'den işittim; şöyle buyuruyordu:"Mûsa, İsrâîl

[410] Aynî, **age**, 73.
[411] Buhârî, **İlim**,20, I/32.

oğulları'ndan seçkin bir topluluk içinde bulunduğu sırada ona bir kimse geldi ve: Senden daha âlim bir kimse biliyor musun? diye sordu. Musa: Hayır, bilmiyorum, dedi. Bunun üzerine Allah Musa'ya: Hayır, kulumuz Hızır vardır, diye vahyetti. Musa da onunla buluşmak yolunu taleb etti. Allah da onun için balığı alâmet yaptı. Kendisine: Balığı kaybettiğin zaman dön, muhakkak sen ona kavuşacaksın, denildi. Bundan sonra Musa deniz içinde balığın izini ta'kîb eder oldu. Mûsa'nın genç adamı (kendisinden kuşluk yemeğini istediği zaman) Musa'ya: Gördün mü, kayaya sığındığımız vakit ben balığın hâlini söylemeyi) unutmuşum, onu söylememi bana şeytândan başkası unutturmadı, dedi. Buna karşılık Mûsa genç adamına: İşte bizim arayacağımız bu idi, dedi ve izlerinin üzerinde gerisin geri döndüler. Derken Hızır'ı buldular. İşte Allah'ın kendi Kitâb'ında kıssa yaptığı şey, Musa ile Hızır'ın hâlindendir."

Müellif, hadisin öncesindeki muallâk ifadeyi, kara ya da deniz yoluyla olsun ilim talebi için yola çıkmanın faziletini bildirmek üzere ifade etmiştir.[412]Bu hadisi Buhârî "*el-Edebu'l-Müfred*'de", Ahmed ile Ebû Ya'la da *Müsned'lerinde* Abdullah ibn Muhammed ibn Ukayl tarîkinden tahrîc etmişlerdir. Abdullah, Câbir ibn Abdillah'tan şöyle derken işitmiştir: Bana bir kimseden, Rasûlullah'tan işitmiş olduğu bir hadis ulaştı. Bunun üzerine bir deve satın aldım, sonra yolculuk eşyamı deveme yükleyip, ona doğru bir ay yolculuk ettim. Nihayet Şam'a geldim. O zât Abdullah ibn Uneys'miş. Kapıcısına: Ona

-"Kapının önünde Câbir bekliyor" de! Dedim.

-Abdullah oğlu Câbir mi? diye sordu.

-Evet dedim. Bunun üzerine dışarı çıktı ve benimle sarmaştı. Ben:

-Bana, senin Rasûlullah'tan işitmiş olduğun bir hadis ulaştı. Ben de bunu bizzat işitmeden evvel ölmekliğimden endîşe ettim" dedim. Bunun üzerine şöyle dedi:

[412] Aynî**, age**,73.

-Ben Rasûlullah'tan işittim, şöyle buyuruyordu:"Allah kıyamet günü insanları çıplaklar olarak toplar."[413]

Görüldüğü gibi bâb başlığı altında verilen iki sahabe arasında cereyan eden olay direk hadis yolculuğunu teşvik eder tarzdadır. Zira Cabir b.Abdullah sadece bir tek hadis alabilmek için bir aylık uzaklıktaki Abdullah b.Uneys'in yanına gitmiştir. Bir tek hadis için bir aylık mesafe gitmek bu işin faziletini ortaya koymaktadır. Bâbdaki asıl hadis Hz. Mûsanın ilim öğrenmek için Hızır'ı araması ve bunun için yola çıkmasıdır. Bu hadis için de Aynî der ki: bu hadisin bâb başlığına uygunluğu zahirdir.[414] Yani Hz. Mûsa ilim öğrenmek için kendisinden daha bilgili olan Hızır ile görüşmek için yola çıkmış ve onunla yolculuk yapmıştır.

Sonuç olarak bu bâbdaki rivayet ve açıklamalarda ilim talebi için yola çıkmanın önemi ifade edilmektedir. Gerek sahâbîlerin bir tek hadis için bir aylık bir mesafeyi göze alması, gerek Hz. Musa'nın Hızır'dan ilim öğrenmek için yola çıkması ve onunla yolculuk yapması er-Rihle fi talebi'l-ilim manasına delalet etmektedir.

Rivayetlerin hadis tarihindeki etkisini şu şekilde ifade edebiliriz: Kâdî Iyâz *el-İlma'da* ilim taleb etmenin önemini ve râvîleri hadis toplamak için yolculuk yapmaya sevkeden, onları bu anlamda teşvik eden rivayetleri " ilim talep etme vücûbunun ve hadis almak için yoculuğun aslı"[415] şeklindeki başlıkta sıralamıştır

Rihlelerin hadis tarihinde özellikle hadislerin yayılması, toplanması, farklı tariklerin bir araya getirilmesi ve hadislerin en güvenli bir şekilde ilk ağızdan işitilmesi gibi konularda önemi rolleri vardır. Hadis tarihi isimli eserinde "Hadislerin yayılması ve "er-Rihle fitalebi'l-ilim" şeklinde başlık açan Talat Koçyiğit konu ile ilgili şunları söyler: Hz. Peygamber'in hadisleri sahâbîlerin çeşitli ülkelere dağılmalarıyla dağılmış ve bir bütün olarak herkes tarafından istenildiği anda kaynak olarak kullanma imkânından mahrum kalmıştır. Keza sahabe tarafından iyice bilinen diğer bir husus da, ülkesinde maruf ve meşhur olmayan pek çok ilmin diğer ülkelerde maruf ve meşhur olmasıdır. Bir başka ifadeyle her sahabinin, diğer ülkelerde yaşayan

[413] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, 174.
[414] Aynî**, age**,75.
[415] Bk.Kâdî Iyâz, **age,** 8.

arkadaşlarının Hz. Peygamber'den duyup öğrendikleri fakat kendisinin bilmediği şeyleri bulundukları yerlerde öğrettiklerini bilmesidir. İşte bu durum sahabe arasında önce küçük çapta da olsa, bir hareketin başlamasına yol açmıştır. Bu hareket, bir ülkede yaşayan bir sahabinin, bilmediği yahut Hz. Peygamber'den işitmediği bir hadisi, onu bilen ve fakat başka ülkede yaşayan bir başka sahabiden öğrenmek için onun yanına seyahat etmek (rıhlet)şeklinde ortaya çıkmıştır.[416]

Tek bir hadis için dahi olsa sahabe arasında görünen bu türlü seyahatler, tâbiun neslinin yetişmesinden sonra şüphesiz daha çok artmıştır ve hadisle meşgul olan birçok tâbii ilk kaynak olan ve muhtelif ülkelere dağılmış olan sahâbîleri teker teker ziyaret ederek onların Hz. Peygamber'den işitip rivayet ettikleri hadisleri toplamaya başlamışlar. Sâi'd b. Müseyyib'in gerektiği zaman tek bir hadis için günlerce yürüdüğünü söylemesi, Mesrûk b. el-Ecdâ'nın bir harf için bile olsa yolculuk ettiğini belirtmesi hadislerin toplanması için gayret ve titizliği gösteren delillerdendir.[417]

6. HADİSLERDE İSRAİLİYYAT

İslami ilimlerin teşekkülü ile beraber İslam âlimleri isrâiliyyâtın mânası, kısımları, İslam'a uygun olup olmaması, isrâiliyyâtı kullanan şahsiyetler ve onlar hakkında bilgi, isrâiliyyâtı rivayet etmenin hükmü, sahabe ve tâbiûnun isrâilî haberler karşısındaki tavrı, isrâiliyyâtın tefsir ve hadis literatürüne girmesi ve benzeri konularla ilgilenmişlerdir. Bizimde çalışma alanımız içinde "Beni İsrail'den gelenleri rivayet etme" şeklinde bir başlık olduğu için bizde bu konuyla ilgili genel bilgiler sunacağız.

İsrâiliyyât, isrâiliyye إسرائيلية kelimesinin çoğulu olup terimsel olarak İsrâilî bir kaynaktan rivayet edilen kıssa veya hâdise anlamına gelir. İsrâiliyye, kök itibariyle "İsrâîl"den -إسرائيل- türemiş bir kelimedir. İsrail ise Eski Ahit'te Hz. Yakub'un ismi veya lakabı olarak zikredilmiştir. Kur'an'ı Kerim'de Yahudiler birçok kez Hz. Yakub'a nispetle "Benî İsrâîl"(İsrailoğulları) şeklinde geçmiş, bu isim ve isimlendirme Eski Ahit'te "Bene(y) Yisrael" şeklinde ifade edilmiştir. Kur'an'ı

[416] Koçyiğit, **Hadis Tarihi**, 100.
[417] Bağcı, **age**, 105.

Kerimde kırk üç yerde kullanılan İsrâîl kelimesi genellikle "Beni İsrail" şeklindeki terkiple Medine Yahudileriyle ilgili pasajlarda geçmektedir. Kelimenin tek başına geçtiği Âl-i Îmran 3/39 ve Meryem 19/58. ayetlerde ise Hz. Yakub'un ismi veya lakabı olarak zikredilmektedir. İbn Âşur Beni İsrâîl terkibinin Hz. Yakub'un zürriyetine işaret ettiğini belirtmiştir. Benî İsrâîl terkibinin Kur'an'daki genel anlam ve kullanımı hem Hz. Yakub ve onunla nesep bağı bulunan tüm Yahudileri hem de Hz. Muhammed ile aynı dönemde Hicaz bölgesinde, bilhassa Medine ve çevresinde yaşayan Yahudileri işaret etmektedir.[418]

Müslümanların Ehl-i Kitap ile karışmaları, komşuluk etmeleri ve onlardan birçoğunun İslâm'a girmesi, onların haberlerinin çoğunun Müslümanlara aktarılmasında etkili oldu. Bu da ulemânın (haberlerin daha çok Yahûdîlerden gelmesini nazara alarak) çoğunluk ilkesinden hareketle "İsrâiliyyât" adını verdikleri şeydir. Ancak bu haberler, Ehl-i Kitap'ın iki kesimini, Yahûdîleri ve Hristiyanları aynı düzeyde kapsamaktadır.[419]

Ehl-i Kitap'tan, Müslümanlarla en çok irtibatı bulunanlar, Yahudiler idi. Yahudilerin kültürleri, diğer toplulukların kültüründen daha geniş bir alana yayılmıştı. İslam'ın güzelliklerini çirkin göstermeye yönelik çabaları, hile ve aldatmaya dayanıyordu. Fitne ve sapıklığın başı durumundaki Abdullah b. Sebe' ve onun gibi niceleri, İslam'ı kabul etmiş gibi gözüktüler ve Müslümanların İnançlarını sarsmak mukaddes değerlerini yıkmak amacıyla tam bir hilekârlıkla sözde Ehl-i Beyt taraftarlığına sığındılar. İşte, Kuran'ın tefsiri ve Resulullah'ın sünnetine bu İsrailiyyat yığınlarının girmiş olmasında, onların büyük bir payı vardır. Bütün bu sebepler sonucunda tefsir ve hadise girmiş olan İsrailiyyatta Yahudi parmağı daha belirgin bir hal aldığından, bu haberlere mutlak anlamda İsrailiyyat denilmiştir.[420]

Şüphesiz, İsrailiyyatın tefsir ve hadise sızmasından önce Cahiliyye döneminde, İsrâîliyyat kültürünün Arap kültürüyle karışmış olduğu bir gerçektir.

---

[418]Ertuğrul Döner, **İsrâîliyyat Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Sureci**, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,4/1,5.

[419]İman bint Abdurrahmân Mahmûd Magribî, **Hz. Musa ve Hızır Kıssası: İsrâîliyyat Rivayetlerine Karşı Eleştirel Bir Yaklaşım**, Çev. Mustafa Şentürk, Amasya Ü. İlh. Fak. Dergisi,5/177.

[420] Muhammed Hüseyin ez-Zehebi, **Tefsir ve Hadiste İsraîliyyat**, çev. Muhammed Yılmaz, Ç.Ü. İlahiyat fak. Dergisi,2/160.

Çoğunluğu Arap Yarımadası'na eskiden göçmüş Yahudilerin oluşturduğu Ehli-i Kitap 'tan bir topluluk, Cahiliye döneminde Araplar arasında yaşamakta idi. Bunlar miladi 70 yılında Romalı Tîtûs'un elinden çektikleri azab ve sıkıntıdan kaçarak büyük göç sırasında buralara gelmiş ve yerleşmişlerdi. Yahudiler, bu göç esnasında, dini kitaplarına dayalı kültürlerini, bunlarla ilgili yorumları, peygamberleri ve âlimlerinden nesilden nesile aktarılan miraslarını da beraberlerinde Arap Yarımadası'na taşıdılar. Bununla beraber Araplar da Cahiliye döneminde dünyanın dört bir yanına kervan seferleri düzenliyorlardı. Kureyş'in, Kur'an'ın da haber verdiği üzere, kış aylarında Yemen'e ve yaz aylarında Şam'a olmak üzere iki sefer yapan kervanları vardı. Yemen ve Şam'da ise, büyük çoğunluğunu Yahudilerin oluşturduğu Ehl-i Kitap'tan çok sayıda insan bulunmaktaydı. Dolayısıyla Araplarla, buraya yerleşmiş olan Yahudiler arasında birtakım karşılaşmaların olacağı açıktır. Şüphe yok ki, bu karşılaşmalar ister Arap yarımadasında, isterse yarımada dışında olsun, Yahudi kültürünün Araplara girmesini sağlayan en önemli etkenlerden biri olmuştur.[421]

İslamiyet tamamen inançtan hali bir topluma nazil olmamıştır. Arap toplumunda az da olsa çok da olsa önceki inançların etkisini görmek zor olamasa gerek, işte bu inançlardan hâkim unsur olan Yahudi ve Hıristiyan kültürüne ait unsurlar, çeşitli yollardan İslam kültürüne sızmış ve zaman zaman hadis olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle Yahudi ve Hıristiyanlardan Müslüman olanlar eski inanç ve kültürlerinden kopmayarak -kasıtlı veya kasıtsız- bunları İslam toplumuna da taşımışlar ve zaman içinde bu bilgiler İslam kültürüne büyük ölçüde nüfuz etmiştir. İslam kültürüne dışarıdan sokulan bu bilgilerin pek çoğu açıkça doğrudan değil, birer hadis şeklinde sokulmuştur.[422]Görülüyor ki İslam'ın Yahudi ve Hıristiyanların içinde bulunduğu bir topluma hitap etmesi şüphesiz bu dinin mensuplarında da bir etki uyandırmıştır. Onlardan kimi bu yeni dine karşı şiddetli direnç gösterirken kimisi de bu yeni din ile hidayete ermiştir. Hidayete erenlerin, ihtida ile birlikte önceki kültürlerini tamamen terk etmedikleri ve şuuraltında yerleşmiş önceki bilgilerinin zaman zaman ortaya çıkabileceği söylenebilir. Ne var ki, İslam'ın ilk yıllarındaki mühtedilerin, zihinlerindeki önceki telakki ve değer yargılarını yeni katıldıkları

[421] Muhammed Hüseyin ez-Zehebi, **age**, 163-164.
[422] M. Hayri Kırbaşoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, Otto yayınları, Ankara 2013, 262.

İslam'a intikal ettirmelerinde esasen tâbiilik ve gayr-i şuûrîlik söz konusudur. Zira bu mühtediler olabildiğince yeni dinlerine ittibaya gayret etmiş; ancak tamamen tâbii olarak ve kasıtlı olmaksızın önceki duygu, düşünce ve telakkilerini yeni dinlerine taşımışlardır.[423]

İsrâîliyyat diye adlandırdığımız bu bilgiler ve bunlara karşı İslam âlimlerince sergilenen tavrı üç maddede özetlemek mümkündür:

Birincisi, her hangi bir delil ile doğruluğuna hükmedip, kabullenebileceğimiz bilgiler. Bunların doğruluğu ispatlanacağı için kabullenilmesinde bir sakınca yoktur.

İkincisi, elimizde olan ve onu reddedecek argümanlarla yanlış olduğunu bildiğimiz kısımdır ki buna kabul veya ret hükmünü verebilmek şeriatın kendisidir. Şeriata uygunsa kabul edilir, aykırıysa kabul edilmez.

Üçüncüsü, ne kabul yönünden ne de ret yönünden bir şey söylenemeyip hakkında susulan (meskûtun anh) kısımdır ki bunlara ne inanırız ne de bunları yalanlarız. Bu (son) kısmın anlatılması câizdir. Selef'in tefsîr vd. ilimlerdeki uygulaması bu şekilde olup çok fazla müracaat etmek veya anlattıklarını tasdik etmek dışında (isrâiliyyâtın) bu türüne Selef arasında herhangi bir itiraz vâki olmamıştır. Ancak bu kısmın dînî herhangi bir hususa dönük faydası olmadığı da mülâhaza edilmiştir.[424]

İslam âlimlerinden birçoğu İsrâiliyyât hakkında geniş izahlar yaparak, konuyla ilgili değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bunlardan biride İbn Kesirdir. İbn Kesir, tefsirinin mukaddimesinde, İsrâîliyyat konusuna uzunca yer verir. Bu bağlamda o, sahabenin bazı haberleri Ehl-i Kitaptan hikâye ettiklerini bildirir. İbn Abbas, İbn Mesud, Abdullah b. Amr gibi sahâbîlerin kitap ehlinden yaptıkları nakilleri Hz. Peygamberin şu hadisi kapsamında değerlendirmiştir. "Bir ayet olsa bile benden işittiklerinizi tebliğ edin. İsrail oğullarından da nakledin bunda bir sakınca yoktur. Kim de kasten bana yalan isnat ederse cehennemdeki yerini hazırlasın" Bununla birlikte İbn Kesir, Vehb b. Munebbih'in "Tevrat ve İncil Allah'ın indirdiği

[423] Özcan Hıdır**, İslam'ın İlk Yıllarında Hidayet Olgusu ve Mühtedi Yahudi ve Hıristiyanlar**, Köprü dergisi, 91/229

[424]İman bint Abdurrahmân Mahmûd Magribî, **age**, 178.

gibidir, değiştirilmemiştir…" seklindeki iddiasını reddetmiştir. Söz konusu kitaplarda, tahrif, tebdil, ziyade ve noksanlık yoluyla değişiklikler yapılmıştır. Ehl-i Kitabın kendi kitapları üzerindeki bu tasarruflarına, onların kutsal metinlerinin Arapçaları birer şahittir. Hatalı tercümeler, yanlış yorumlar, eklemeler, vehimler bu metinlerde var olmuştur. Bunun için onlar, ellerindeki kutsal kitaplardan söyleseler bile, sözlerinde isabet etmemeleri kuvvetli bir ihtimaldir. Bütün bunlardan ötürü Kur'an'daki kıssaların karşılığını kitap ehlinin metinlerinde aramak riskli bir uygulamadır. Müfessir, "Ehl-i Kitabı tasdik etmeyin, yalanlamayın da, Allah'a, bize indirilene, size indirilene iman ettik deyin" şeklinde varîd olan peygamber emrinin de konunun bu veçhesini vurguladığı kanaatindedir.[425]

Sonuç olarak İsrâîliyyata dair bilgilerin İslam dinindeki hükmünün ne olduğuna dair kabul ve red yönünde iki görüş mevcuttur. Bu konudaki ayet ve hadislerin bu iki şekilde ki yoruma açık olması, böylesi bir görüş ayrılığına sebebiyet vermiştir. İsrâîliyyatı reddedenlerin temel argümanı, tahrif edilmiş bir dinden ve kutsal metinlerden nakledilen bilgilerin sağlıklı olmayacağı düşüncesine dayanmaktadır. Bu görüşte olanlara göre İsrâîliyyatı rivayet etmek câiz değildir. İsrailiyyatın rivayet edilmesinin câiz olduğu şeklinde ortaya çıkan kanaat; Ehl-i Kitab'a başvurularak bilgi edinilmesinin tavsiye edildigi ayetlerden ve hadislerden tezahür etmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in, Ehl-i Kitab'tan rivayette bulunulmasının sakıncalı olmadığını bildiren hadisleri de bu konuda etkili olmuştur. Ashaptan bazılarının, zaman zaman merak ettiği konuları, önceleri Ehl-i Kitab'tan iken sonradan Müslüman olan şahıslara sormaları da etkili olan bir diğer unsurdur. İsrailiyyatın rivayet edilmesinin câiz olduğu görüşü ile ilgili ileri sürülen en önemli delillerden birisi "Ve haddisil an beni israile... " hadisidir.[426]

6.1. İsrâîloğullarının Hikâyelerini Rivayet Etme

Kitabu'l ilimlerde İsrâîloğullarının hikâyelerini rivayet etmeye dair müstakil bâb başlıkları vardır. Bu bâblardan birisi Ebu Dâvûd'da öteki de Tirmizî'de yer

[425] Harun Savut, İbn **Kesir'in İsrâîliyyat Yaklaşımı**, Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi,1/132.

[426] Veysel Özdemir, **İsrâîliyyat Türü Rivayetlerin Hükmünü Belirleme Açısından Vehaddisu an Beni İsraile Ve La Harece... Hadisi Hakkında Bir Değerlendirme**, Fırat Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, 13:2/310,312.

almaktadır. Ebu Dâvûd'da konuyla ilgili iki rivayet varken, Tirmizî'de bir rivayet vardır. Şimdi öncelikle Ebu Dâvûd'daki rivayetleri ele alarak bu hadisler hakkında açıklamalar da bulunacağız.

Birinci Hadis:

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «حَدِّثُوا عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا حَرَجَ»[427]

Ebû Hureyre'den rivayet olunduğuna göre Peygamber'imiz şöyle buyurmuştur: "İsrailoğullarından (geçmiş devirlere ait haberler) rivayet etmenizde bir sakınca yoktur."

Rasulullah, İslâmî esasların iyice kavranamayıp gönüllere lâyıkıyla yerleşmediği İslâmın ilk yıllarında, karışıklıklara sebep olacağı endişesiyle İsrailoğulları'ndan bir takım kıssaların dinlenmesini yasaklamıştı. Fakat İslâmiyetin yavaş yavaş tamamlanıp kemale ermesi ve gönüllere iyice yerleşmesi ile bu gibi tehlikeler ortadan kalkınca bu yasağı kaldırdı. Onlardan rivayet yoluyla o devre gelebilen olaylardan senetleri itibarıyla doğru olmadıkları anlaşılan haberleri, yanlışlıklarını bilerek ve doğru olduklarına inanmayarak rivayet etmekte ve dinlemekte bir sakınca olmadığını bildirdi. Çünkü artık sahabe İsrailoğullarının kendi kitaplarını tahrif ettiklerini iyice öğrenmişler, kendilerine erişen bir İsrail kıssasının aslı olup olmadığını rahatça kavrayacak bir seviyeye gelmişlerdi. Bu haberlerden İslâm'a uygun olanlarını kabul ediyorlar, uygun olmayanlarını da reddedebiliyorlardı. Bu bakımdan Hz. Peygamber'in, İsrailoğulları'ndan kıssa rivayet edilmesine izin vermekle, onların asılsız hikâyelerinin kabul edilmesine izin verdiği söylenemez[428]

Bu konuyla ilgili olarak Hattâbî *Maalimü's-Sünen'de* şunları söyler: Hz. Peygamber'in İsrailoğulları'nın hikâyelerinin rivayetine izin vermesi, onların asılsız

[427] Ebu Davud**, İlim**,11, V/503.
[428] Ahmed es-Sehârenfûrî, **Bezlü'l-Mechûd fi Halli Ebu Davûd**, Daru'l-Kutubu'l-İlmiye, Beyrut 2008, XV/348.

haberlerinin doğru gibi anlatılmasını mubah kılma anlamına gelmez. Ancak bu ruhsatın manası, tarihin aydınlatamadığı İsrailoğulları'nın tarihiyle ilgili hâdiseleri imkânların elverdiği nispette nakledilebileceğini gösterir. Çünkü bunların aslını rivayet etmenin her zaman mümkün olmadığı, dolayısıyla onların bu anlayışla nakledilmesinde bir sakınca bulunmadığı anlamına gelir. Ayrıca bu hadis sened zincirine riayet etmeden Hz. Peygamber'den hadis rivayet etmenin câiz olmadığına da delâlet etmektedir.[429]

Hadisin sonundaki "حَرَجَ" kelimesinin de hadisin bütünlüğü için iyi anlaşılması gerekmektedir. Bu kelimeyle ilgili olarak şerhlerde, birkaç görüş olduğundan bahsedilir. Bu görüşler şunlardır:

1- Onlardan duyacağınız bazı garip şeyler sizin gönlünüze ve kalbinize bir sıkıntı vermez.

2- Onlardan duyacağınız haberleri nakletmemenizde bir sakınca yoktur. Bu görüş, "rivayet ediniz" emrinin farziyet ifade etmediğini göstermek için söylenmiştir.

3- Onlardan doğru haberler nakletmenizde bir sakınca yoktur. Fakat asılsız haberler nakletmeyiniz.[430]

İkinci hadis:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا مُعَاذٌ، حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي حَسَّانَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: «كَانَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحَدِّثُنَا عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ حَتَّى يُصْبِحَ مَا يَقُومُ إِلَّا إِلَى عُظْمِ صَلَاةٍ»[431]

Abdullah b. Amr'ın şöyle dediği rivayet olunmuştur: Peygamber'imiz sabaha kadar İsrail oğullarının kıssalarını anlatırdı. Namazın büyüğüne kadar (bu sohbetten) kalkmazdı.

Bir önceki rivayetin manasını destekleyen bu ikinci rivayet Peygamber'imizin ashabına İsrailoğulları'nın hikâyelerini geç saatlere kadar anlattığını ifade ediyor. Bir önceki hadiste bu hikâyelerin rivayetine izin verilirken burada Peygamber'imizin

[429] Hattâbî, **Mealimu's-Sünen**, I87.
[430] Azîmâbâdî, **age**, 1663.
[431] Ebu Davud,**İlim**, 11, V/504.

ashabını bu rivayetlerle ne derece meşgul ettiği konu edilmektedir. Yani İsrailoğulları'ndan anlatılan bu meselelerin herhangi bir kıymeti olmasaydı ya da bunlar yanlış bilgiler olsaydı Peygamber'imiz geç saatlere kadar ashabını bu iş ile meşgul etmezdi.

Burada şu konuya da dikkat edilmeli ki: Peygamber'imiz, yatsıdan sonra hemen yatmak sünnet-i seniyyelerinden idi. Ümmetine de yatsıdan sonra hemen yatmalarını tavsiye ederdi. Bu bakımdan Hz. Peygamber'in sabah namazına kadar bütün bir geceyi sohbet ederek geçirdiği düşünülemeyeceğinden, bu durum şöyle anlaşılmalıdır: "Eğer sohbete teheccûd namazından önce başladıysa teheccûd namazını kılıncaya kadar bu sohbete devam ederdi. O zamana kadar İsrailoğulları'ndan ibretli ve hikmetli kıssalar anlatırdı. Eğer sohbete teheccüd namazından sonra başlayacak olursa bu sohbet sabah namazına kadar devam ederdi ve o zamana kadar İsrailoğulları'na ait hikmetli kıssalar anlatırdı.[432]

Üçüncü Hadis:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، عَنْ ابْنِ ثَوْبَانَ هُوَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ ثَابِتِ بْنِ ثَوْبَانَ، عَنْ حَسَّانَ بْنِ عَطِيَّةَ، عَنْ أَبِي كَبْشَةَ السَّلُولِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «بَلِّغُوا عَنِّي وَلَوْ آيَةً وَحَدِّثُوا عَنْ بني إسرائيل وَلَا حَرَجَ وَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ»: «هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ» حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ الأَوْزَاعِيِّ، عَنْ حَسَّانَ بْنِ عَطِيَّةَ، عَنْ أَبِي كَبْشَةَ السَّلُولِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوَهُ «وَهَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ»[433]

Abdullah b. Amr (r.a.)'den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Benden bir ayet kadar bile olsa başkalarına aktarınız. İsrailoğulları'ndan da ibretli şeyleri aktarmanızda bir sakınca yoktur. Ancak kim bilerek benden olmayan bir şeyi bana ait imiş gibi söyler ve aktarırsa Cehennem'deki yerine hemen hazırlansın."Tirmizî: Bu hadis hasen sahîhtir. Muhammed b. Beşşâr, Ebû Âsım vasıtasıyla Evzâî'den, Hassân b. Atıyye'den, Ebû Kebse es Selulî'den ve Abdullah b. Amr'dan bu hadisin bir benzerini bize aktarmıştır ki bu hadis hasen sahîhtir.

[432]Ahmed es-Sehârenfûrî, **age**, 348.
[433] Tirmîzî, **İlim**,13, IV/402.

Hadiste işlenen üç vurgu vardır. Birincisi Peygamber'imizden bir şeyler tebliğ etmek. Burada bir ayet bile olsa kaydı düşülerek önemli ve değerli olan bu işten bir ayet dahi olsa hisse almak telkin edilmiştir. Bu durum rivayet etmenin, tebliğ etmenin önemini vurgulaması adına mânidardır. Peygamberimizin kendisinden rivayette bulunulmasını teşvik eden hadislerini rivâyetü'l-hadis başlığı altında incelemiştik.

Hadisteki ikinci unsur, İsrailoğulları'nın kıssalarının rivayet edilebileceği vurgusudur. Peygamberimiz benden İsrailoğulları'ndan da rivayet edebilirsiniz derken, kendisinin İsrailoğulları'yla ilgili anlattıklarını kastetmekte ve bunların başkalarına aktarılmasına izin vermektedir. Hadisin sonundaki haraç kelimesi beni israilden rivayet edilmesi konusunda bir sıkıntı veya günah olmayacağını ortaya koyan ifededir. Buradaki rivayet etme ruhsatı ile "onlardan gelenlerle çok meşgul olmamak gerek" şeklindeki tavsiye arasında şöyle bir uygunluk vardır: Rivayetinde ruhsat olan kısım ibret ve ders alınacak kıssalar, Kuran'daki kıssaların tafsilatlarıdır. Meşgul olunmaması gereken kısım ise onların bozulmuş ve tahrif olmuş ya da hükmü ortadan kaldırılmış şeriâtlerdir. Yine rivayetine ruhsat verilen kıssalar çok abartılı ve aslı olmayan kıssalar değildir. Zira bu türden kıssaları ne Peygamber'imiz ne de ashabı anlatmamıştır, rivayet etmemiştir.[434]

Tirmizî'nin şerhlerinden *Ârızatu'l-ahvezi'de* bu konuyla ilgili şunlar ifade edilir: Bu rivayette Peygamber'imizin İsrailoğulların'dan anlattığı ibretli, öğut veren kıssaların rivayet edilmesine izin verdiği görülür. Allah da kendi kitabında onların kıssasından bahsetmektedir. Ancak burada rivayetine izin verilen kıssalar, Kuranda geçen kıssalar değil, Peygamber'imizin anlattığı kıssalardır. Ancak Bu hadisten onları kitaplarını okuyunuz anlamı çıkmamalıdır. Çünkü İmam Mâlik'in *Muvatta'da* ifade ettiği bir rivayette Peygamber'imizin buna kızdığı ifade edilmektedir[435]

Hadisteki son unsur da meşhur "men kezzebe" tehdidir. Bu tehditle Peygamber'imiz kendisine yalan isnâdını yasaklamıştır. Yani Peygamber sanki şu manayı hatıra getirmiştir: "benden bir ayet bile olsa tebliğde bulununuz, hatta ayet değil İsrailoğlu kıssası bile rivayet edebilirsiniz, ama bunu yaparken benim söylemediğim bir şeyi söylemeyiniz.

---

[434] Mubârekfûrî, **age**, 432,433.
[435] İbnu'l Arabî el-Mâliki, **age**, 137.

Bu kısımda incelediğimiz rivayetlerden şu genel sonuçlara ulaşabiliriz: Bu rivayetler İsrailiyyat'ın İslam dinindeki hükmünü ortaya koyma ve sınırlarını çizme bakımından oldukça önemli rivayetlerdir. Ayrıca bu rivayetler, ihtiva ettiği anlam ve İsraili rivayetlerin naklinin cevazı konusunda taşıdığı ehemmiyet yüzünden müsteşriklerin de ilgisini çekmiştir. İsrailiyyat'ın rivayet edilmesini câiz görenler tarafından delil olarak gösterilen bu hadisler ve diğer delillerin (ayetlerin ve hadislerin) ışığında; İsrailiyyat'ın kısımlarının, hükmünün ve sınırlarının neler olduğu konusunu maddeler halinde şu şekilde özetleyebiliriz:

1- İçeriği İslam dinine uygun olan İsrailiyyat türü rivayetler kabul edilmiş ve nakledilmelerinde bir sakınca görülmemiştir.

2- İslam dinine uygun olmayanlar reddedilmiş, aleyhine delil olarak kullanılması dışında, rivayet edilmesi yasaklanmıştır.

3- İslam dinine uygun olup olmadığı bilinemeyenler ise "Doğrudur" ya da "Yanlıştır" şeklinde hüküm verilmemiş; üzerinde tevakkuf edilmiştir. Bu guruptaki haberleri de rivayet etmek serbest bırakılmıştır. Zira bu guruptaki bilgiler, akâid ve ahkâma dair olmayıp; kıssalar ve ahbâr gibi cüz'i konulardadır.[436]

6.2. Ehli Kitaptan Hadis Rivayet Etmek ve Hükmü

Ebu Dâvûd'daki bab başlıklarını incelediğimizde yukarıda bahsi geçen "İsrailoğulları'ndan rivayet etme" babının yanında birde "Ehli kitaptan rivayet etmenin hükmü" şeklinde bir bab başlığı ile karşılaşırız. Bab başlıklarındaki bu dizilim ve ifadeler ilk etapta, İsrailoğulları diye ifade edilen babda Yahudiler, ehli kitap denen babda da Hıristiyanlar kast edilmektedir şeklinde yanlış bir düşünceye sebep olabilmektedir. Oysa bu bölümün ana başlığı olan Hadislerde israiliyyat kısmında, İsrailiyyat kelimesinin kapsamı için şu açıklamayı yapmıştık: Müslümanların Ehl-i Kitap ile karışmaları, komşuluk etmeleri ve onlardan birçoğunun İslâm'a girmesi, onların haberlerinin çoğunun Müslümanlara aktarılmasında etkili oldu. Bu da ulemânın (haberlerin daha çok yahûdîlerden gelmesini nazara alarak) çoğunluk ilkesinden hareketle "israîliyyât" adını verdikleri şeydir. Ancak bu haberler, Ehl-i Kitap'ın iki kesimini,

[436] Veysel Özdemir, **agm**, 323.

yahûdîleri ve hristiyanları aynı düzeyde kapsamaktadır. Zaten ehli kitapla ilgili olan başlıktaki hadisler okunduğunda o hadislerde de Yahudilerin konu edildiği görülecektir. Burada bab başlıklarındaki bu ayrı kullanımlar daha çok hadislerin içindeki kelimelerin kullanımı ile alakalıdır. Zira İsrailoğulları'ndan rivayet etme babında "beni israilden rivayet etmenizde bir sıkıntı yoktur" ifadesi geçerken, ehli kitaptan rivayet etmenin hükmü babında "ehli kitabım sözlerini ne yalanlayınız ne de doğrulayınız" ifadeleri geçmektedir.

Birinci Hadis:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ ثَابِتٍ الْمَرْوَزِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي نَمْلَةَ الْأَنْصَارِيُّ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ بَيْنَمَا هُوَ جَالِسٌ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعِنْدَهُ رَجُلٌ، مِنَ الْيَهُودِ مُرَّ بِجَنَازَةٍ، فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ هَلْ تَتَكَلَّمُ هَذِهِ الْجَنَازَةُ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اللَّهُ أَعْلَمُ»، فَقَالَ الْيَهُودِيُّ: «إِنَّهَا تَتَكَلَّمُ»، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " مَا حَدَّثَكُمْ أَهْلُ الْكِتَابِ فَلَا تُصَدِّقُوهُمْ، وَلَا تُكَذِّبُوهُمْ، وَقُولُوا: آمَنَّا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ، فَإِنْ كَانَ بَاطِلًا لَمْ تُصَدِّقُوهُ، وَإِنْ كَانَ حَقًّا لَمْ تُكَذِّبُوهُ[437]

İbn Ebî Nemle el-Ensârî'nin babasından rivayet olunduğuna göre; Kendisi (bir gün) Rasûlullah'ın yanında oturuyormuş. Hz Peygamber'in yanında bir Yahudi varmış. Derken oradan bir cenaze geçmiş. Bunun üzerine (Yahudi):Ey Muhammed, cenaze kabirde konuşur mu? diye sormuş. Rasûlullah:"Allah daha iyi bilir" cevabını vermiş. Yahudi ise; Kesinlikle cenaze konuşur, demiş. Bunun üzerine Rasûlullah şöyle buyurmuş:"Kitap ehlinin sözlerini ne tasdik ediniz, ne de yalanlayınız. Ancak biz Allah'a ve peygamberlerine inandık deyiniz, Eğer onların sözü asılsız ise tasdik etmemiş olursunuz. Eğer doğru ise o sözü yalanlamamış olursunuz."

Bu hadis daha önceki sıraladığımız rivayetlerden farklı olarak ehli kitaptan yapılacak rivayetlere ruhsat verecek ifadeler taşımayıp, bu konuda çekimser kalmayı ya da rivayet etmemeyi telkin etmektedir. Ehli kitaptan rivayette bulunmayı reddeden ulemâ bu hadisi delil olarak kullanmaktadır.[438]

Hadiste peygamberimiz Yahudinin sorusuna sessiz kalıp cevap vermemektedir. Yahudi bu soruyu sorduğu zamanda henüz Peygamber'imize bu hususta bir vahiy gelmediğinden, soruyu cevapsız bırakmış ve ümmetine Yahudilerin

[437] Ebu Davud,**İlim**,2, V/487.
[438]Bk. Veysel Özdemir, **agm**, 310.

Kur'ân'da açıklanmamış olan bu gibi sözlerini yalanlamamalarını ve tasdik etmemelerini, çünkü onların bu gibi sözlerinin muharref Tevrat'tan alınmış olması itibarıyla yalana da doğruya da ihtimali bulunduğunu ifade buyurmuştur. Bu durum Yahudilerin sözlerini rivayet etmenin câiz olmadığını gösterir ki bu hadisin bab başlığı ile ilgisi de burasıdır. Binaenaleyh bu hadis, kitap ehlinin sözlerini nakletmenin câiz olmadığına delâlet etmektedir. Ancak, ulemânın açıklamasına göre bu hüküm henüz İslâmî hükümlerin tamamlanıp İslâm kalplere iyice yerleşmesinden öncedir. Daha sonra bu hususta genişlik hâsıl olmuş, onların çeşitli meselelerdeki görüşlerini öğrenmeye ve sözlerini nakletmeye izin verilmiştir. Çünkü İslâmiyet'in her konudaki hükümleri iyice belli olduktan sonra onların sözlerini duyup öğrenmekte bir sakınca kalmamıştır. Zira İslâmiyet'in bir meseledeki görüşü iyice bilindikten sonra,"ehli kitap görüşlerinin doğruluk veya yanlışlığını anlamak mümkün hale gelmiştir. Şu halde kitap ehlinin kitaplarını okumak ya da sözlerini reddedetmekle ilgili yasaklamalar İslâm'ın ilk yıllarıyla ilgilidir. Daha sonra bu yasak kaldırılmıştır.[439]

İkinci Hadis:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ خَارِجَةَ يَعْنِي ابْنَ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، قَالَ: قَالَ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ: أَمَرَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَعَلَّمْتُ لَهُ كِتَابَ يَهُودَ، وَقَالَ: «إِنِّي وَاللَّهِ مَا آمَنُ يَهُودَ عَلَى كِتَابِي» فَتَعَلَّمْتُهُ، فَلَمْ يَمُرَّ بِي إِلَّا نِصْفُ شَهْرٍ حَتَّى حَذَقْتُهُ، فَكُنْتُ أَكْتُبُ لَهُ إِذَا كَتَبَ وَأَقْرَأُ لَهُ، إِذَا كُتِبَ إِلَيْهِ[440]

Zeyd b. Sâbit'in şöyle dediği rivayet olunmuştur: Rasûlullah bana emretti ve ben kendisi için Yahudilerin yazısını öğrendim. Hz. Peygamber bu hususta bana "Vallahi yazışmalarım hususunda Yahudilere güvenemiyorum" dedi. Ben de yarım ay geçmeden Yahudilerin yazısını iyice öğrendim. Rasûlullah bir mektup yazmak istediği zaman kendisine ben yazıveriyordum. Kendisine bir mektup yazıldığı zaman da ben okuyuveriyordum.

Hadiste Peygamber'imizin Yahudilerle olan yazışmasında onlara güvenmediğini söyleyip Zeyd'den onların yazısını öğrenmesini istemektedir. Peygamber'imizin Yahudiler hakkındaki bu ifadesi, onlara güvenmemesi onlardan

[439] NecatiYeniel -Hüseyin Kayapınar, **age**, 248.
[440] Ebu Davud,**İlim**,2, V/488.

gelen haberleri şaibeye sokmaktadır. Hadisin başlıkla uygunluğu da bu kabildendir. Yani peygamberimiz yazışma konusunda ehli kitaba güvenmiyorsa onlardan rivayet edilmeye nasıl itibar edilebilir.[441]

Sonuç olarak "İsrail oğullarından rivayet" başlığında incelediğimiz üç hadis onlardan yapılan rivayetlere ruhsat verirken, "Ehli kitaptan rivayetin hükmü" başlığında incelediğimiz hadisler bu konuya ruhsat vermemektedir. Âlimler bu durumda ortaya çıkan ihtilafı şu şekilde birbirine uydurmaktadırlar: Yasaklamanın ya da rivâyete izinin verilmediği zamanlar Müslümanların henüz kendi dinlerini tam öğrenmedikleri, başka dinlere bakış açılarıyla ilgili henüz net bir duruşun bulunmadığı dönemler içindir. Çünkü bu durumdaki bir Müslümana önceki dinlere dair öğrendiği bilgiler zarar verebilecektir. Fakat ne zaman ki Müslümanlar kendi dinleri ile ilgili tatmin edici bilgilere sahip oldular, diğer dinler ve onların hükmünün ortadan kalkması ile ilgili konulara vakıf oldular, o zaman peygamberimiz onlardan rivayet etmeye ruhsat verdi.

Bu başlıkta incelediğimiz hadislerde İsrailiyyat konusunu, kitabetü'l hadis veya hadislerin teşrii değeri başlıklarında yaptığımız gibi sistematik hadis usulüne ve tarihine mukayese etmek çok kolay gözükmemektedir. Zira kaynak kabulleneceğimiz temel eserlerde bu konuyla ilgili müstakil başlık bulmak mümkün değildir. Ancak bu durum bu alanda bir şey yazılıp çizilmediği anlamına gelmez. Biraz önce bahsettiğimiz temel eserler dışında bu alanda yapılan bol miktarda çalışma vardır. Bizde değerlendirmemizi daha çok bu çalışmalar üzerinden yapacağız.

Bu bölümde ele aldığımız ilk hadis Peygamberimizden rivayet etmeyi teşvik ettiği için hadisin önemini ve onu rivayet etmenin gerekliliğini açıklayan bölümlerde bu hadisi bulmak mümkündür. Kâdı Îyâz ve Kâsimî eserlerinde hadis rivayeti ile ilgili başlıklarda bu hadisi zikretmişlerdir.[442] Suyûtî de *Tedribu'r-râvî'nin* mevzu hadisler kısmında bazı İsrâîli rivayetlerin ve hükemânın sözlerinin Peygamber'e isnâd edilerek uydurulduğunu ifade eder.[443]

[441]Azîmâbâdî, **age**, 1657.
[442] Bk.Kâdî Iyâz, **age**, 11; Kâsimî, **age**, 67.
[443] Suyûtî, **Tedribu'r-râvî**,338.

Yahudi kültürünün hadisler üzerindeki etkisi ile ilgili bir çalışma kaleme alan Özcan Hıdır Yahudi kültürünün hadislere etkisi iddialarına sebep olan faktörleri dört madde halinde açıklar. Bu açıklamalardan dördüncü maddeyi kıssacılar olarak belirler. Kıssacılar denen kişiler bir takım hikâyeleri ve İsrâîli rivayetleri etkileyici uslüpla halka hikâye etmektedirler ve bu rivayetlerin halk arasında yayılmasına sebep olmaktadırlar. Özcan Hıdır bu açıklamaları yaptıktan sonra kıssacıları İsrâîli rivayetleri anlatmaya cesaretlendiren şeyin "benden beni İsrâîlin kıssalarını rivayet edebilirsiniz" şeklindeki hadisin şerhleri olduğunu ifade eder.[444]

İsrailiyyat içerikli rivayetlerin nakledilip edilmemesi meselesi, İslam âlimleri arasında en fazla tartışılan konularından biri olmuştur. Neticede nakledilmesine cevaz vermeyenler olduğu gibi, câiz olduğu hakkında görüş serdedenler de olmuştur. İsrailiyyatı rivayet etmenin câiz olduğu görüşünü benimseyenlerin ileri sürdükleri en önemli delillerden birisi "وَحَدِّثُوا عَنْ بني إسرائيل وَلَا حَرَجَ " hadisidir. Bu hadis hem israiliyyat türü rivayetlerden nasıl ve ne şekilde faydalanılacağına hem de bu türü rivayetlerin hükmünü belirlemede bizlere ışık tutmaktadır.[445]

İsrâîliyyat hadis ilminin problemi olduğu kadar tefsir ilminde problemidir. Çünkü müfessirler ayetleri tefsir ederken hadisleri cömertçe kullanırlar, bu hadislerin İsrâîliyyat asıllı olması onları da bu problemle uğraşmak durumunda bırakacaktır. Bazı tefsîr kitaplarının yazarları, Hz. Peygamber'in "وَحَدِّثُوا عَنْ بني إسرائيل وَلَا حَرَجَ" İsrâîloğulları'ndan nakilde bulunabilirsiniz, sakıncası yoktur" hadisini delil göstermek sûretiyle, eserlerini İsrâîloğulları kıssaları ile doldurup bunları Kur'ân âyetlerinin temeli ve Allah'ın kitabı için tefsîr yerine koyduklarında; bu kitapların Müslümanların akıl ve akîdeleri için açık bir tehlike arz ettiğini müşâhede etmekteyiz[446]

İsrâîliyyat olarak kabul edilen haberlerin bir kısmı Rasulullah'ın müsaadesi kapsamına girmektedir ve bu rivayetler sahabeden başlayarak her tabakadaki müfessirler tarafından aktarılmıştır. İlk asırlarda, İsrâîli rivayetler aktarılırken genellikle bu malumatın menşeine işaret edecek bir ifadenin kullanımına da özen gösterilmiştir. Fakat sonraki dönemlerde bu hassasiyet azalmıştır. Sahabe ve tabiinden gelen ve İsrâîliyyata

[444] Özcan Hıdır, **Yahudi Kültürünün Hadislere Etkisi İddiası Üzerine**, Hadis Tetkikleri Dergisi,3 /32,33
[445] Veysel Özdemir, **agm**, 1.
[446]İman binti Abdurrahmân Mahmûd Magribî, **age**,175.

dayanan pek çok haber, asıl kaynak zikredilmediği için, râvîler tarafından mevkuf, hatta musned hadis olarak algılanmış ve öylece nakledilmiştir. Bütün bunlar birbiriyle ve İslam şeriatı ile çelişen rivayetlerin özellikle tefsir ve tarih alanındaki musennafatın içine girmesine yol açmıştır.[447]

SONUÇ

Çalışmamızın başında bu eseri kaleme almaktaki gayemizin Kitabu'l-ilim'lerdeki rivayetlerin hadis usulüne ve tarihine nasıl etki ettiğini, bu bölümdeki bir kısım rivayetlerin bu ilimlere kaynaklık ettiğini göstermek olduğunu söylemiştik. Amacımızın ulaştığımız sonuç ile ne kadar uygun olup olmadığını değerlendireceğimiz bu kısımda gerideki çalışmalara baktığımızda şöyle bir tablo ile karşılaşıyoruz:

Çalışmamızın birinci bölümünde dört ana başlık, sekiz alt başlık altında incelediğimiz rivayetlerde gördük ki: *Kütüb-i Sittenin* Kitabu'l-İlimlerinde tahammülü'l-hadis, râvînin durumu, Hulefâ-i Râşidîn'in sünneti ve rivayetü'l-hadis gibi çeşitli konularda hadis usulüne dair kural ve kaynak teşkil edecek önemli açıklama ve rivayetler vardır. Kütüb-i Sitte müellifleri gerek koydukları bâb başlıklarıyla, gerek başlıkların altında verdikleri açıklamalarla bu kurallara işaret etmiş ve kendi tespitlerine delil teşkîl edecek rivayetleri bâb başlıkları altında sıralamışlardır. Kitabu'l-İlimlerdeki rivayetlerden hareketle ulaştığımız usûl bilgilerini sahip olduğumuz klasik hadis usûlü eserlerindeki bilgilerle mukayese ettiğimizde gördük: Kitabu'l-İlimlerdeki usûl bilgileri *el-Muhaddisu'l-Fasıl, Ulumu'l-Hadis, el-İlma', Kifaye fi-İlmi'r-Rivaye, Nüzhetü'n-nazar, Kitabu'l-Ümm, Kavâidu't-*

[447]Harun Savut, age,144.

Tahdîs, et'Takrîb, Fethu'l-Muğîs gibi kaynak eserlerdeki bilgilerin bir kısmıyla aynıdır. Hadis usûlünün kaynağı olarak kabullenilen bu eserler Kitabu'l-İlimlerdeki ilgili yerleri eserlerinde kullanmışlardır. Bu eserlerin yazıldığı tarihler ile *Kütüb-i Sitte'nin* yazıldığı dönemler göz önüne alındığında şu sonuca varılacaktır: Hadis usûlü düşünüldüğünün aksine daha erken dönemlerde biliniyordu, bu ilmin izleri *Kütüb-i Sittenin* yazıldığı dönemlerde vardı. Bu sonuç Kitabu'l İlimleri Hadis usûlünün kaynakları arasında göstermek için yeterli bir delildir. Ayrıca yine bu sonuç tasnifin altın çağı olarak kabul edilen *Kütüb-i Sitte'nin* yazıldığı dönemlerde hadis usûlüne dair neler yapıldığını ortaya koyacaktır.

Yine çalışmamızın ikinci bölümünde altı ana başlık, sekiz alt başlıkta incelediğimiz rivayetlerde gördü ki; kitâbetü'l-hadis, hadis rivâyetinde tevekki (ihtiyat), Peygamber'e yalan söz isnâd etme, hadislerin teşri değeri, hadis yolculukları, hadislerde israiliyyât gibi hadis ilmi ile ilgili yıllarca üzerinde tartışılan, konuşulan mevzular bir anlamda hadisin tarihini teşkil edecek konular yine Kitabu'l-İlim'lerdeki rivayetlerde konu edilmiştir.

Hadis tarihini, hadislerin günümüze kadar ulaşırken ne gibi evreler geçirdiğini, nelerden etkilendiğini ortaya koyan bir ilim olarak kabullendiğimizde hiç şüphesiz bu tarihin oluşmasında ikinci bölümde saydığımız konuların ne derece büyük bir etkiye sahip olduğu kendisini gösterecektir. Klasik hadis usûlü kaynaklarında hadis tarihi ve hadis usulünün bir ele alınmasından dolayı Kitabu'l-İlim'lerden hadis tarihine dair ulaştığımız sonuçları birinci bölümde kaynak olarak kullandığımız hadis usûlü kaynakları ile mukayese ettik. Bu mukayese sonunda gördük ki hadislerin yazılması, uydurulması, teşrii değeri gibi önemli konularda Kitabu'l-ilim'lerdeki rivayetler hadislerin tarih içindeki seyrini ciddi oranda etkilemiştir. Ulaştığımız bu sonuç çalışma alanımızdaki rivayetlerin hadis tarihini etkilediğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

ABDURREZZAK b. Hemmâm, **el-Musannef**, el- Mektebetu'l-İslamî, Beyrut, 1983.

AÇIKGENÇ, Alpaslan**, Kuranda İlim Kavramı Çerçevesinde Tarihselliğe Bir Yaklaşım ve Bunun Tefsir Yöntemine Katkısı**, Kuranı Anlamada Tarihsellik Sorunu Sempozyumu Tebliğ ve Müz. Bursa 2005

EL-ADEVÎ, Safa, **İhdau'd-Dibâce bi Şerhi Süneni İbn Mâce**, Daru'l-Yakin, 1999.

AĞIRMAN, **Cemal, Hadis Edebiyatının İntikal Safhaları ve Kitabet Meselesi**, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 5, Sivas, 2001,1.

AHMED MUHAMMED ŞAKÎR, **el-Bâ'isu'l-hasîs şerhu İhtisâri ulûmu'l-Hadis**, Daru'l-Kütübü'l-ilmiye, Beyrut.

AHMED NAİM, **Sahîhi Buhârî Muhtasarı Tecridi Sarih Tercemesi ve Şerhi**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1979.

ATAY, **Hüseyin, Bazı İslam Filozof ve Düşünürlerine Göre İlimlerin Sayımı ve Tasnifi**, İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, Ankara,1980,4.

EL-ATTÂS, **Seyyid Muhammed Nakib, İslam ve Laisizim**, çev: Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul, 1994.

AYDIN, Mehmet, **İslama Göre İlim**, Dokuz Eylül Ünv. İlahiyat Fak. Dergisi, İzmir,1986,3

AYNÎ, **Umdetu'l-Karî**, Daru'l-Fikir, Beyrut, 2001.

EL-ÂZAMİ, Muhammed Mustafa, **Dirasetü fi Hadisi'n-Nebevi ve't-Tarihi Tedvînih**, el-Mektebetü'l-İslamii, Beyrut, 1980.

EL-AZÎMÂBÂDÎ, Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî, **Avnu'l-Ma'bud**, Darı İbn Hazm, Beyrut, 2005.

BAĞCI, H. Musa, **Hadis Tarihi ve Metodolojisi**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2013.

EL-BAĞDÂDÎ, Hatîb, **er-Rihletu fi Talebi'l-Hadis**, Daru'l-Kitabu'l-İlmiye, Beyrut, 1975.

----------, **Kifaye fi İlmi'r-Rivaye**, Dairetu'l-Maarifi Osmaniyye,1357.

----------, **Takyidu'l-ilm,** Daru'l-İstikamet, Mısır, 2008.

BEDİR, Ahmet, **Kur'an ve ilim**, Harran Ünv. İlahiyat Fak. Dergisi, 2,285-299.

BEĞAVİ, Hüseyin b.Mesud b. el-Ferra, **Şerhu's-Sünne**, Mektebetü'l-İslamî, Beyrut 1983

BEYHAKÎ, Ahmed b. Hüseyin, **Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Asar**, Kahire,1991.

EL-BUHÂRÎ, Ebi Abdullah Muhammed b.İsmail, **Sahîh-i Buhârî**, Daru İbn Kesir, Beyrut, 2002.

ÇAKAN, İsmail Lütfü, **Hadis Usûlü**, M.Ü. İ.F.V Yayınları, İstanbul

DÂRİMÎ, Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî**, es-Sünen**, Daru'l-Muğni lil-Neşr ve't-Tevzi, Riyad, 2000.

DÂVÛDOĞLU, Ahmed, **Sahîh-i Müslim Terceme ve Şerhi**, Işık Yayınları, İstanbul, 2013.

DEVELİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Aydın Kitabevi Ankara, 1990.

DOĞAN, Mehmet**, Büyük Türkçe Sözlük**, Birlik yay. Ankara, 1981.

DÖNER, Ertuğrul**, İsrâîliyyât Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Sureci**, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,2015,4.

EBU DÂVÛD Süleyman b. Eş'as, **es-Sünen**, Daru Risaletu'l-Alemiyye, Beyrut, 2009.

ELİK, Hasan, **Kuran- İlim Münasebeti**, İslami İlimlerde Metodoloji-III, 100-107.

EREN, Muhammed Emin, **Hadis Edebiyatında Kitabu'l-ilim ve İlim Kelimesinin Kavramsal Tahlili**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Ünv. Sosyal Bil. Enstitüsü, Ankara 2006

EL-FERAHİDİ, Halil b.Ahmed, **Kitabul Ayn**, Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 2003.

EL-FİRUZÂBÂDÎ, Mecdu'd-din Muhammed b.Yakub, **el Kamusul Muhît**, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2005.

HATİPOĞLU, Haydar, **Süneni İbn Mâce Tercüme ve Şerhi**, Kahraman Neşriyat, İstanbul, 2015.

HATİPOĞLU, İbrahim, Rihle, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

EL-HATTÂBÎ, Ebi Süleyman Hamd b.Muhammed el-Busti, **Mealimu's Sünen,** Matbaatu'l-İlmiye, Haleb, 1934

HIDIR, Özcan, **İslam'ın İlk Yıllarında Hidayet Olgusu ve Mühtedi Yahudi ve Hıristiyanlar**, Köprü dergisi, 91, 2005.

---------- , Yahudi Kültürünün Hadislere Etkisi İddiası Üzerine, Hadis Tetkikleri Dergisi,3 /2005

EL-HUCVÎRÎ, Ali b.Osman b.Seyyid Ali b.Abdurrahmân el-Cullâbî, **Keşful Mahçûb**, (Çev): Süleyman Uludağ, Dergâh Yay, İstanbul, 1982.

EL-ISBAHANİ, Ebu Nuaym Ahmed İbn Abdullah, **Hılyetu'l evliya**, Mısır, 1352.

EL-ISFAHÂNÎ, Râğıb: **el-Müfredât fi Garibi'l Kur'an**, el-Matbaatü'l-Meymeniyye, Kahire, 1306.

IŞIK, Mustafa, **Sebebu Zikri'l-Hadis Bağlamında "Men Kezebe Aleyye" Örneği**, Erufıd, Cilt: 1, 2014,18

İBN FARİS, Ebü'l Hüseyn Ahmed, **Mu'cemul Makayüsul Luğa**, Beyrut, 1991.

İBN HACER, **Fethu'l-Bârî,** Mektebetu's-Selefiye, Riyad 1379.

----------,**Nüzhetü'n-nazar** fi tevzihi Nuhbetü'l-fiker, Müessesetü'r-Risaletü'n-Naşirîn, Dımeşk 1433.

İBN MÂCE, **es-Sünen**, Daru'l-Ceyl, Beyrut, 1998.

İBN MANZÛR, Ebu'l-Fazl, **Lisânu'l-Arab**, Daru's-Sadr, I-XV, Beyrut, 1983.

İBN SA'D, **et-Tabakatu'l-Kübra**, Mektebetu'l-Hancı, Kahire, 2001.

İBNU'L ARABÎ EL-MÂLİKİ, **Arızâtu'l Ahvezî** bi-Şerhi Sahîhi Tirmizî, Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut

İBNU'S- SALAH, **Ulumu'l-Hadis**, Daru'l-fikr, Dımaşk,1986.

İMAM ŞÂFİ, **Kitabu'l-Ümm**, Daru'l-vefa, Mısır, 2001.

İMAN BİNT ABDURRAHMÂN Mahmûd Magribî, **Hz. Musa ve Hızır Kıssası: Îsrâîliyyat Rivayetlerine Karşı Eleştirel Bir Yaklaşım,** Çev. Mustafa Şentürk, Amasya Ü. İlh. Fak. Dergisi,2015,5

KÂDÎ IYÂZ, **el-ilma' ila Ma'rifeti Usûli'r-rivaye ve Takyidi's-Semâ**, Daru't-Turas, Kahire

EL-KARDAVİ, Yûsuf, **Sünneti Anlamada Yöntem**, Bünyamin Erul (Çev.), Nida Yayıncılık, İstanbul, 2014.

EL-KÂSİMÎ, Cemalu'd-din, **Kavâidu't-Tahdîs min Funûni Mustalahu'l-Hadis**, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2004,

KASTALLÂNÎ, **İrşadu's-Sâri Bi-Hamişetu Sahîhi Müslim bi- Şerhi Nevevî**, El Matbaatu'l-Kübra'l-Emiriyye, Mısır, 1323.

EL-KENKUHİ, Reşid Ahmed, Muhammed Yahyâ b.Muhammed İsmail el Kandehlevi, Muhakkik: Muhammed Zekeriyya b.Muhammed Yahyâ el-Kandehlevi, **El-Kevkebi'd-Durri ala Camii Tirmizî**, Daru Ulûmu Nedvetü'l-Ulemâ, Hindistan 1975.

EL-KEŞMİRİ, Muhammed Enver, **Feyzü'l-Bari ale Sahîhi Buhârî**, Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 2005

EL-KETTANİ, Ebi Abdullah Muhammed b.Ca'fer, **er-Risaletu'l-Mustatrefe**, Beyrut, 1332.

----------Ebi Abdullah Muhammed b. Ca'fer, **Nazmu'l Mütenasır min Hadisi'l-Mütevatir,** Daru Kitabu's- Selefiyye, Mısır.

KIRBAŞOĞLU, M. Hayri, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, Otto yayınları, Ankara, 2013.

----------, M. Hayri, **İslam Düşüncesinde Sünnet Eleştirel Bir Yaklaşım**, Ankara okulu Yayınları, Ankara, 2013.

KİRMÂNÎ, **El- Kevakibu'd-Derârî**, Daru İhyaut-Turasul Arabî, Beyrut, 1981.

KOÇYİĞİT, Talat, **Hadis Tarihi**, T.D.V.Yayınları, Ankara 1998.

----------, Talat, **Hadis Usûlü**, T.D.V.Yayınları, Ankara,2013.

KÖKTAŞ Yavuz, **Hadis Usûlü Yazıları**, Ensar yayınları, İstanbul, 2010.

KUTLUER, İlhan, , İlim, **TDV İslam Ansiklopedisi**, XXII, Diyanet vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.

KUZUDİŞLİ, Bekir, **Bölgelere Göre "Men Kezebe Aleyye" Hadisinin Rivayet Seyri.** Hadis Tetkikleri Dergisi, Cilt:6/1 Bursa, 2008

EL-MEYDANÎ, Abdurrahman Habenneka, **el-Akidetü'l-islamiye**, Daru'l-Kalem, Dimeşk 1994.

EL-MUBÂREKFÛRÎ, Muhammed Abdurrahman b.Abdu'r-Rahim, **Tuhfetu'l Ahvezî bi Şerhi Camii Tirmizî,** Daru'l-Fikir, Beyrut.

MUHAMMED FUAD ABDULBAKİ, **el-Mu'cemul-mufehres**, Daru'l-Kütübü'l-Mısriyye, Kahire, 1364.

MUHAMMED HÜSEYİNEZ-ZEHEBİ, **Tefsir ve Hadiste İsraîliyyat**, (çev.) Muhammed Yılmaz, Ç.Ü. İlahiyat fak. Dergisi,2/155-189.

NAZLIGÜL, Habil, **Sebep ve Sonuçlarıyla Hadis Yolculukları**, Hikmet Yurdu,6/13-37.

EN-NEVEVÎ, İmam Muhiddin b.Şeref, **et'Takrîb ve't-Teysîr li Marife Süneni Beşir ve Nezir**, Daru'l-Kitabu'l-Arabî, Beyrut, 1985.

----------, **Sahîhi Müslim bi-Şerhi'n-Nevevi**, Müesseetü'l-Kurtuba, Kurtuba, 1994.

ÖZDEMİR, Veysel, **İsrâîliyyat Türü Rivayetlerin Hükmünü Belirleme Açısından Vehaddisu an Beni İsraile Ve La Harece... Hadisi Hakkında Bir Değerlendirme,** Fırat Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, Elazığ,2008,13:2.

ÖZPINAR Ömer, **Hadis Edebiyatının Oluşumu**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2005

POLAT, Hüseyin, **Kuran Ayetleri Işığında İman-İlim İlişkisi**, İnönü Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, Malatya, 2011,2:1

RAİD B.EBİ ULFE, **Şurûhu Süneni İbn Mâce**, (Misbah'u-Zücace ale's-Süneni İbn Mâce, Nihayetü'l-Hace fi şerhi Süneni İbn Mâce, İncahu'l-Hâce, Misbahu'z-Zücace fi Zevâidi İbn Mâce, Hallü'l-Lügat ve Şerhü'l-Müşkilat, Muhtasarı ma Temese ileyhi'l-Hace Limen Yutaliu İbn Mâce) Beytü'l-Efkâr, Umman 2007.

ER-RAMEHURMUZÎ Hasan b. Abdurrahman, **el-Muhaddisu'l-Fasl Beyne'r-Râvî ve'l-Va'î,** Daru'l-Fikr, Beyrut, 1391.

SAMİ, Şemseddin, **Kamus-ı Türkî**, Akdam Matbaası, Dersâadet, 1317.

SAVUT, Harun, **İbn Kesir'in İsrâîliyyat Yaklaşımı**, Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, Karabük, 2012,1.

ES-SEHÂRENFÛRÎ, Ahmed, **Bezlü'l-Mechûd fi Halli Ebu Dâvûd**, Daru'l-Kutubu'l-İlmiye, Beyrut, 2008.

SEHAVÎ, Fethu'l-Muğis, **Mektebetu Daru'l-Minhac**, Riyad, 1426.

SEZGİN, M.Fuat, **Buhârînin Kaynakları Hakkında Araştırmalar**, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 1956.

ES-SALİH, Subhi, **Hadis ilimleri ve hadis istilahları**, (çev.) Yaşar Kandemir M.Ü. İ.F.V yayınları, İstanbul, 2010.

ES-SEHAVİ, Şemseddin Ebi Hayr Muhammed b. Abdurrahman eş-Şâfii, **Fethu'l-muğis bi Şerhi Elfiyeti'l-hadis**, Mektebetu dari'l-Minhac, Riyad, 1426.

ES-SUYÛTÎ, Ebi Fadl Celaleddin Abdurrahman, **Mirkâtu's-Suûd ile Süneni Ebu Dâvûd**, Daru İbn Hazm, Beyrut, 1433.

----------, **Tedriburrâvî Fi Şerhi Takribu'n-Nevevi**, Mektebetu'l Kevser, Beyrut, 1415.

ES-SAATİ, Şeyh Ahmed Abdurrahman el-Benna, **Buluğu'l- Emâni min Esrari'l-Fethu'r-Rabbani Şerhu Tertibi Müsned-i İmamı Ahmed b.Hanbel eş-Şeybani**, Beytü'l-Efkar'd-Düveliye, 1420,

TABERÂNÎ, '**Turuku Hadis-i Men Kezebe Aleyye**, el-Mektebetü'l-İslami, Beyrut, 1990.

ET-TAHÂVÎ, Ebu Cafer Ahmed b.Muhammed b.Selem, **Şerhu Müşkîlu'l-Asâr**, Müessesetü'r Risale, Beyrut, 1994.

----------, **Şerhu Müşkilu'l-Asâr**, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1994.

ET-TEHANEVÎ, Muhammed Ali, **Keşşaful Istılâhatu'l-Fünûn**, Mektebetü-Lübnan, Lübnan, 1996.

ET-TİRMİZÎ, Muhammed b.İsa, **El Camiu'l-Kebîr**, Daru Ğarbu'l-İslamî, Beyrut, 1996.

TAHHAN, Mahmud, **Yeni Hadis Usulü**,"teysiru mustalahul hadis" Çev. Cemal Ağırman, Rağbet yayınları, İstanbul,2015.

TARTI, Nevzat, **Muhtasar Hadis İlimleri ve Usûlü**, Otto Yayınları, Ankara, 2015.

TOKSARI Ali, **Teşri Değer Açısından Sünnetin Konumu**, Bilimnâme,28/9-24.

ÜNAL, Yavuz, **Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış**, Ensar yayınları, İstanbul, 2013.

YARDIM, Ali, **Hadis I-II**, Damla Yayınevi, İstanbul, 1997.

YAVUZ, Yûsuf Şevki, İlim**, TDV İslam Ansiklopedisi**, XXII, Diyanet vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.

YENİEL, Necati- Kayapınar Hüseyin, **Süneni Ebu Dâvûd** ve Tercümesi, Şamil Yayınları, İstanbul, 2011.

YÜCEL, Ahmet, **Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi**, , M.Ü. İ.F.V yayınları, İstanbul, 2014.

----------, **Hadis Usûlü**, M.Ü. İ.F.V Yayınları, İstanbul, 2014.

ZEHEBİ, Ebu Abdillah, **Tarîhu'l-İslam**, Kahire, 1368.